

Bohemica Olomucensia

roč. 4 (2012)

č. 4

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2012 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excelence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Zlepšení publikačních možností akademických pedagogů ve filologických a humanitních oborech FF UP.

Obsah

Studie

ULIČNÁ, Lenka. Jeḡuti 'el Zalman ha-Kohen a první nepřímé zmínky o zvukové stránce češtiny	271
BERGEROVÁ, Lucie. Překlad konstrukcí <i>sans</i> + infinitiv v díle Borise Viana <i>Pěna dní</i>	279
STŘÍTESKÁ, Jarmila – BEDNAŘÍKOVÁ, Božena. Proč jsou vůbec rozdíly v české a slovinské valenční teorii?	293
ZEMANOVÁ, Zuzana. Česká (národní) pověst jako inspirace populárních písní	303

Skici

FIALOVÁ, Alena. Projekt <i>Česká literatura první dekády 21. století</i>	315
GILK, Erik. Jáchym Topol: <i>Kloktat dehet</i>	317

Recenze a zprávy

BLÁHA, Ondřej. Ignác Jan Hanuš a lingvistika	331
BLÁHA, Ondřej. Moravané v Praze.....	336
HILDENBRAND, Zuzana. Francouzská publikace o neologismech	341
KUBÍČEK, Tomáš. Jakobson ve struktuře vědy	344
VEPŘEK, Miroslav a kol. Cyklus <i>Paleoslovenistika dnes</i> v roce 2012.....	351

Studie

Jeḳuti‘el Zalman ha-Kohen a první nepřímé zmínky o zvukové stránce češtiny¹

Lenka Uličná

Zájem židovských učenců o jazyky a jazykovědu je ve svých počátcích spjat s biblickým textem. Plně rozvíjet se začal poté, co byla v širokém měřítku přijata autoritativní vokalizace hebrejského biblického textu, tzv. tiberiádský punktační systém (poslední třetina 1. tisíciletí n. l.). Počátky židovské (hebrejské) jazykovědy se tradičně kladou na začátek 10. století n. l. ještě do babylonských akademií. Zájem o gramatiku (podle středověkého pojmání gramatiky jakožto široce vymezené nauky o jazyce) se na přelomu 11. a 12. století přesunul postupně přes oblast severní Afriky a Španělsko do oblasti severní Francie, Německa a Anglie. Aškenázská středověká jazykověda zažila svůj vrchol² ve druhé polovině 13. století a s jeho koncem se její centrum přesunulo dále na východ.³

Praktická motivace zájmu o jazyk, tedy snaha o co nejpřesnější uchování původního, správného čtení posvátného textu, právě od 10. století získává i teoretický rozměr. Židovští gramatikové (*medaḳdeḳim*) a punktátoři (*naḳdanim*) usilují o formulování obecných pravidel, o poznání hebrejštiny (a aramejštiny) ve všech jazykových rovinách, od zvukové až po syntaktickou. Výkladové pasáže svých gramatických děl doprovázejí příklady z biblického jazyka a mnohdy též z jazyků dalších. Takto se hebrejsky psané texty stávají informačními prameny pro historiky jazyků z různých oblastí, v našem případě pro bohemisty

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantu GA ČR P406/11/0861 *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země*.

² Charakter jazykovědné literatury, vznikající v oblastech s křesťanskou majoritou se však podstatně liší od gramatografických děl vzniklých v oblastech s muslimskou nadvládou. Srov. např. Eldar 1993, s. 27: „The linguistic attainments of the scholars of Ashkenaz, written for a relatively small audience well versed in rabbinic literature but scientifically somewhat naive, never matched the scientific quality of the Spanish scholars writing in Arabic, who embedded their Hebraic linguistic craft within the philosophical and linguistic knowledge of the age, addressing their grammars to a wide and sophisticated public renowned for its intellectual curiosity and philological awareness.“

³ Srov. též obsáhlý komentovaný přehled středověkých židovských filologických textů Olszowy-Schlanger 2011, s. 359–424.

a slavisty. První gramatické poznatky o češtině přináší český Žid Avraham ben 'Azri'el. Tento komentátor liturgické poezie se ve svém spise 'Arugat ha-bošem věnuje některým obtížnějším gramatickým kategoriím hebrejštiny, terminologicky je vymezuje a jako příklady k uvedeným gramatickým kategoriím uvádí české výrazy.⁴ Vzhledem k jistému předstihu, který měli židovští gramatikové nad svými křesťanskými kolegy, je možné, že jejich význam pro kultivování češtiny ve 13. století byl větší, než se doposud předpokládalo.⁵

Podobně významné jsou poznámky fonetického charakteru, které najdeme v díle Jeĕuti'ela Zalmana ha-Kohena.⁶ Tento aškenázský gramatik, jeden z osmi, jejichž texty se dochovaly v úplnosti až do současnosti, je významným znalcem a kritikem zvukové stránky hebrejštiny. Spis *'Ejn ha-ĕore*, čes. *Okno čtenářovo*, sepsal Jeĕuti'el Zalman ha-Kohen jako svou reakci na úpadek tradice výslovnosti při předčítání biblického textu. Jde o text ortoepického žánru (Eldar 1993, s. 32) věnující se zejména otázce přízvuku v hebrejštině (přízvuk na ultimě vs. na penultimě), charakteristice vedlejšího přízvuku (*meteg*), zápisu a fonetické realizaci hebrejských souhlásek a samohlásek, a to jak samostatných, tak v kontextu. V některých pasážích jsou patrné i Jeĕuti'elovy ambice profilovat se i v otázkách morfoloĕických a slovtvorných (sufixy, trojkonsonantní kořen aj.).

V části věnované varováním (heb. *azharot*) před nedbalou výslovností některých hlásek zejména v obtížnějších pozicích si Jeĕuti'el všímá, jak se liší výslovnost hlásek v jednotlivých částech evropské diaspory. Židé totiž v diaspoře přejímali vernakulární jazyky majority a ty následně ovlivňovaly židovské literární jazyky (hebrejštinu a aramejštinu), a to především v rovině zvukové. Popisy různých lokálních odchylek od tradiční hebrejské výslovnosti pak nepřímou vyprávějí o zvukové podobě místních majoritních jazyků. To potvrzuje i Jeĕuti'el (ed. *'Ejn ha-ĕore*, s. 187) v pasáži popisující jazykovou situaci Židů v diaspoře:

„[...] a tyto změny [čtení] písmen se dějí ve všech zemích – protože země se od sebe liší jazyky a Židé odvedení do exilu pokřivili a změnili svůj jazyk na každém místě diaspory při výslovnosti některých detailů podle jazyka země, v níž se usadili“⁷

Jeĕuti'elovu znalost výslovnostních specifik evropských Židů nejlépe ilustruje následující příklad:

„Všechna tato varování, která jsme zde napsali, jsme psali o lidech z naší země, protože v ostatních zemích se v tomto nechybuje. A také jsme slyšeli, že je

⁴ Srov. Uličná, v tisku.

⁵ Srov. Bláha, v tisku.

⁶ Na význam Jeĕuti'ela ha-Kohena pro diachronní bohemistiku jako první upozornil Dittmann 2012a, s. 488; 2012b, s. 267.

⁷ Za zprostředkování edice *'Ejn ha-ĕore* v podobě disertace Rivky Jarĕoni vděčím Danielu Polakoviĕovi.

nemnoho španělských mudrců, kteří umějí rozlišit všechna navzájem si podobná slova a všechna písmena [tj. souhlásky, pozn. LU] a všechny samohlásky. A také jsme zjistili, že někteří Aškenázové vyslovují *h* a *ħ* jako jednu [hlásku] a stejně tak *š* (resp. *ś*) a *s*. A také víme, že v části země Kena'an se vyslovuje *ħ* jako *ch* a část Francouzů vyslovuje *đ* jako *z*. A také výslovnost *c* Francouzi změnili.“ (ed. *’Ejn ha-ħore* 1985, s. 186)

V této pasáži podává Jeĕuti’el svědectví o rozdílné výslovnosti hlásky *ħ* u slovanických a německých Židů: zatímco němečtí Židé ji vyslovují jako *h*, (někteří) slovanští Židé ji vyslovují jako *ch*.⁸

Jiná pasáž pojednává o neschopnosti vyslovit zdvojeně hlásky *v*, *z*, *l*, *t*, *m*, *n*, *s*, *c*, *k*, *š*, a to mladými mluvčími „v naší zemi“ (srov. níže):

„[...] ale *שקפמנס וולטמנס* [z, l, t, m, n, s, c, k, š] – v těchto [hláskách] se na mnoha místech lehký *dageš*⁹ nevyslovuje, jako např. *בַּעֲלָהּ, רַחֲמָה, וְאַחֲלָמָה, בְּקַעֲוֵי, וְיִשְׁמַעוּ, וְיִמְרֹךְ, שְׁמֹר-לֶחֶם, we-jišm’u, nivk’u, we-aħlama, raħmah, ba’lah*, a v mnohých podobných. Mnoho lidí z naší země neumí vyslovit lehký *dageš* v těchto hláskách, [s. 166] ale když je v nich těžký *dageš*, lze jej poznat, je vložen do úst a je slyšet pro všechny, kdo slyší, avšak mladí čtenáři obvykle nevyslovovali silný *dageš* v těchto hláskách, jelikož pod nimi bylo *šva* [ə].“ (ed. *’Ejn ha-ħore* 1985, s. 165–166)

V další pasáži si Jeĕuti’el všímá neschopnosti místních lidí rozlišovat ve výslovnosti znělý a neznělý ráz, přední a zadní *k*, emfatické a neemfatické *t*:

„[...] mnohá slova se liší jedno od druhého, avšak my v této zemi nejsme zběhlí v rozlišování mezi nimi, a ta podobnost [je např. tato]: *קָן – כָּן, שְׁבָטוּ – שְׁבָתוּ, קָלָה – פְּלָה, אוֹבֵד – עוֹבֵד, אֹר – עוֹר*, a jim podobné.“ (ed. *’Ejn ha-ħore* 1985, s. 185)

Jeĕuti’el nespécifikuje, kterou zemi označuje jako „naší zemi“, resp. „tuto zemi“. Podle Eliji Levity¹⁰ pocházel Jeĕuti’el z Prahy: „Jahabi, [což je] akronym

⁸ Srov. též doložený zápis českého *ch* jako *ח* v *’Arugat ha-bošem*: chvoštišče *חבושתישצו* aj. Pro tento a ostatní doklady hebrejského zápisu staročeských výrazů viz Bláha – Dittmann – Komárek – Polakovič – Uličná, v tisku.

⁹ Lehký *dageš* je značka pro raženou výslovnost u vybrané skupiny hlásek (b, g, d, k, p, t), těžký *dageš* je značka pro zdvojení. V některých aškenázských rukopisech se objevuje v zápise lehký *dageš* i jinde než u vyjmenovaných hlásek, nemá však žádnou fonetickou realizaci. Jeĕuti’el zde používá tento výraz pravděpodobně rovněž pro geminaci.

¹⁰ Elija Levita, Elijahu ben Ašer ha-Levi Aškenazi, nebo též Elijahu Baħur (1468 nebo 1469–1549) byl renesanční gramatik, lexikograf a autor mnoha děl, včetně děl se sekulární tematikou psaných v jidiš. Pocházel z Neustadtu poblíž Norimberka, avšak podstatnou část svého života strávil v Itálii. Živil se převážně jako učitel hebrejštiny, překladatel a korektor, mj. v tiskárně u Daniela Bomberga v Benátkách.

Jeḳuti'ela ha-Kohena bar Jehudy¹¹, je autor knihy *'Ejn ha-ḳore*, a v jazyce aškenázkém [tj. jidiš, pozn. LU] má přídomek Zalman ha-Naḳdan, a takto napsal své jméno ve druhé básni své knihy, o níž byla řeč. A přijal jsem [tradicí], že byl ve svaté obci Praze, která je v zemi Pihem [tj. v Čechách, pozn. LU]. A říkám žertem,¹² že podle veršů slok jeho básní jej lze poznat jakožto Čecha.¹³

Toto svědectví Eliji Levity však není obecně přijímáno. Eldar¹⁴ navrhuje emendaci v jednom z *opisů* *'Ejn ha-ḳore*: את אשכנז [ו] את אשכנז, *lidé naší země, což je Aškenaz*, a považuje výraz Aškenaz za přípisek opisovače. V jiné studii pak Eldar dále rozvádí: „Doubt persists, however, as to the reliability of these traditions; it is more likely, particularly in view of external evidence, that Yekutiel Ha-Kohen lived in Northern France. In any event, his patently German name (Zalman) and the pronunciation he considers and condemns in his composition point fairly convincingly to German origin.“ (Eldar 1993, s. 32) Podle Yehie-la Gumpertze pak Jeḳuti'el pocházel z Porýní: „from his warnings against certain exactly described pronunciations of consonants in the reading of the Torah which he expressly addressed to his pupils, it would seem, however, that he lived

¹¹ Jméno Jeḳuti'elova otce není jisté: zatímco Elija Levita uvádí, že se jmenoval Jehuda, v rukopise, který Rivḳa Jarḳoni označuje ל, najdeme poznámku opisovače, podle níž se Jeḳuti'elův otec jmenoval Jiḳḳaḳ (Jarḳoni, s. 7 [= s. 4 úvodní studie]).

¹² Ginsburg 1867, s. 257, pozn. 32: „To understand this pun, which cannot be reproduced in a translation, it is to be remarked, that Levita refers to an incident in R. Gamaliel's life, recorded in the Talmud, which is as follows: – R. Gamaliel, whilst in the house of study, was asked by Jehudah, a proselyte of Ammonitish descent, whether he might come into the house of study. Gamaliel answered him in the negative, submitting that the Law [Deut. xxiii. 4] prohibited it. R. Jehoshuah was of the contrary opinion, and adduced in support of his view the declaration made in Isa. x. 13, that God had abolished the boundaries of all nations, and thus obliterated the territory of Ammon. He carries his point against Gamaliel, and the latter went to the house of his antagonist to be reconciled with him, since the altercation had assumed an angry tone. “On entering his house, R. Gamaliel perceived that the beams were black, and said to R. Jehoshuah, *מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה*, *from the walls of thy house thou art recognised to be a blacksmith*,” for which incautious remark he had again to apologise (*Berachoth*, 28b). It will be seen that Levita refers to this remark of Gamaliel, and the pun consists not only in the fact that בית means both *house* and *stanza*, but that פחמי *blacksmith*, with the slight alteration of the ם into ה, denoted *Bohemian*.

<http://www.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=38960&st=&pgnum=262&hilite=>

¹³ ה'ב'ר"ת יקותיאל הכהן בר יהוד' והא בעל ספר עין הקור' וכנויו בלשון אשכנז
זלמן הנקדן וכן חתם שמו בשיר השני של ספרו ע"ש וקבלתי שהוא היה בק"ק פרא"ג
שבמדינה פיה"ם, ואני אמרתי על דרך הלצת השיר שבכותלי בתי שיריו נכר בי פְּהָמִי הוא
<http://www.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=44930&st=&pgnum=75>

¹⁴ Ilan Eldar, Ša'ar noaḥ ha-tevot, Lešonenu 40, 736 [= 1976], s. 191, cit. podle Jarḳoni 1985, s. 1 [= s. 6 úvodní studie].

in the Rhineland and not in ‚Canaan‘ (Prague).“ (Gumpertz 2007, s. 116–117) Přesto Yehiel Gumpertz pokračuje ohledně významu Jeĕuti’elových poznatků o výslovnosti: „These instructions are an important source of information on the pronunciation of Hebrew in his time, in Germany, Bohemia, and France.“ (Gumpertz 2007, s. 116–117)

Zdá se nepochybné, že Jeĕuti’el znal jazykovou situaci v českých zemích i jednotlivé projevy vzájemného působení zdejších jazyků z osobní zkušenosti. Rivĕka Jarĕkoni rozebírá slovesa použitá v pasáži o výslovnosti *h* a *ħ*: zatímco o španělských učencích se Jeĕuti’el vyjadřuje pomocí slovesa שמענו, *slyšeli jsme*, (že španělští učenci vyslovují tak a tak), u německých mluvčích používá výraz ידענו, *zjistili jsme*, resp. *víme*, a v případě „části země Kena’an...“ a Francie pak používá výraz ידענו, *víme* (Jarĕkoni 1985, s. 5–9). Jarĕkoni z této pasáže vyvozuje, že zatímco ve Španělsku Jeĕuti’el nejspíš nepobýval, situaci ve Francii, Německu a „Kena’anu“ znal osobně, přestože všechna tři místa popisuje zvňějšku, jako někdo, kdo není jejich součástí. Jarĕkoni pak rozlišuje *Kena’an*, jakožto označení pro slovanské země, a *Bihem*, tedy specificky české země, a přiklání se k Elijovi Levitovi a jeho tvrzení, že Jeĕuti’el pocházel z Prahy, a tedy ze země *Bihem* (a ne *Kena’an*). Je tedy možné, že pasáže týkající se „naší země“ se vztahují právě k českým zemím a k chybám, kterých se ve výslovnosti hebrejštiny dopouštěli čeští Židé pod vlivem místního běžně mluveného jazyka, češtiny.

Co se datace Jeĕuti’elova díla a tedy i jeho pozorování týče, opět nejsou datale zájedno. Jarĕkoni (1985, s. 13) klade vznik *‘Ejn ha-ĕkore* a působení autora tohoto díla do druhé poloviny 13. století, Eldar (1993, s. 32) do druhé poloviny 12. století a Gumpertz (2007, s. 116–117) pak do první poloviny 13. století. Jeden z opisů díla, rukopis א podle rozdělení Rivĕky Jarĕkoni, nese datum 1396, další dva byly podle odborných posudků napsány kolem roku 1300.¹⁵ V *‘Ejn ha-ĕkore* je citováno dílo *Maĕberet he-‘aroch* rabiho Šlomo Parĕhona, které bylo dokončeno v roce 1160 v Salermu. Z uvedeného podle Jarĕkoni vyplývá, že Jeĕuti’el žil jistě někdy mezi poslední čtvrtinou 12. století a počátkem 14. století; jak již bylo uvedeno, Jarĕkoni se kloní k pozdějšímu datu, a to i proto, že se o *‘Ejn ha-ĕkore* nedočteme ve výše zmíněném díle Avrahama ben ‘Azri’ela (z roku 1234), který jinak dobové gramatiky a punktátory cituje často.

Přes značné nejasnosti spojené s otázkou původu, místa a času pobytu Jeĕuti’ela ha-Kohena si jeho dílo zaslouží pozornost slavistů a obzvláště bohemistů, zejména pokud uvážíme, že první uznávaný domácí fonetický popis češtiny, Husovi přiřítané dílo *De Orthographia Bohemica*, je z roku 1406 nebo 1412.¹⁶

¹⁵ Je dochováno celkem deset rukopisů Jeĕuti’elova díla, podrobný kodikologický rozbor viz Jarĕkoni 1985, s. רנט–רעב [= s. 259–272 úvodní studie].

¹⁶ „Hus als erster beschreibender Phonetiker einer slavischen Sprache“. (Schröpfer 1968, s. 31)

Přijmeme-li alespoň jako možnost, že Jeḳuti'el popisuje situaci v českých zemích, týkají se zvukové stránky hebrejštiny (a potažmo češtiny) 13. století i následující Jeḳuti'elova varování: zanedbávání rázu (v hebrejštině má ráz platnost fonému) na začátku slova (např. *ve-amar* vs. *vamar*) (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 159); nenáležitý vedlejší přízvuk na předposlední slabice (v uváděných příkladech jde často o přízvuk na slabice první, podobně jako v češtině, pozn. LU) (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 176); nedbalá výslovnost v případě, že slovo končí hláskou, kterou následující slovo začíná (př. *jarim-Mošē*) (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 179), a to i v případě, že jde o různé fonémy (resp. konkrétní varianty fonémů) s podobnou fonetickou hodnotou, např. *w* a *v*, (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 179) *ḏ* a *z* (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 180), *ḥ* a *h* (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 181), *t* a *t* (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 181), znělý a neznělý ráz (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 181), *f* a *v* (*kesef ve-zahav*) (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 182), *ḳ* a *k* (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 182), kombinace sykavek na hranici dvou slov (*š – š, š – s, š – z*) (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 182), *t* a *z* (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 182) a rovněž *t* a *s* (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 182). Dále Jeḳuti'el varuje před spodobou znělosti na konci slov, která způsobuje nedostatečné rozlišení různých výrazů: *of – ov, gat – gad, 'ed – 'et, ed – et, bad – bat, caw – cav, aviw – aviv, jašav – jašaf* (sic!), *kesef – kešev, Josef – jošev* (sic!), *av – af, wa-jecaw – wa-jecaf, tamid – tamit, kaf – ḳaw, levad – le-vaṭ* (ed. 'Ejn ha-ḳore 1985, s. 183).

Působila zde tedy čeština na výslovnost hebrejštiny u českých Židů? Je evidentní, že tyto údaje o spodobě znělosti jsou v jistém rozporu s tradiční datací znělostní asimilace českých souhlásek, srov. vyjádření M. Komárka: „Proti [...] názoru, že znělostní asimilace souhlásek začíná v češtině kolem r. 1300, stojí mínění, že znělostní asimilace souhlásek byla již nutným důsledkem zániku slabých jerů, a proto musila nastat bezprostředně po jerových změnách (Jakobson). Toto mínění je zřejmě v rozporu s velmi důsledným psaním neasimilovaných souhlásek v památkách 14. stol. Nelze nikterak myslet na to, že by zde byla působila písarská tradice, neboť ta se vytvářela teprve kolem r. 1300.“¹⁷ Stěží zde můžeme u české znělostní asimilace spekulovat o jejich příčinách, ve světle uvedených zpráv o výslovnosti českých (?) Židů však není vyloučeno, že asimilace znělosti v češtině mohla proběhnout dříve,¹⁸ než se obvykle předpokládá. Uvedené sku-

¹⁷ Komárek 1962, s. 138. Srov. též vysvětlení tohoto rozporu z hlediska systémových vlastností jazyka: Vachek, 1958, s. 15–28. Za upozornění na tuto důležitou studii děkuji Robertu Dittmannovi.

¹⁸ Obzvláště pokud uvážíme, že posvátné jazyky jsou vůči jakýmkoli změnám značně resistantní, srov. Katz (1993, s. 60): „Speakers would not, a priori, in any given generation, hasten to incorporate in their sacred languages the latest vogue in pronunciation to take hold in the vernacular. [...] one might postulate a sociolinguistic condition: perhaps as long as a sound shift remains a variable, the population will shun it in the sacred language, but once the old form disappears, it is ‚goodbye Charlie‘ in the sacred

tečnosti by se tedy mohly stát impulzem pro další výzkum historického hláskosloví češtiny.

Literatura a prameny

- BLÁHA, O. – DITTMANN, R. – KOMÁREK, K. – POLAKOVIČ, D. – ULIČNÁ, L. On the Problem of Judeo-Czech and the Canaanite Glosses of the 11th to 13th Centuries in Hebrew Manuscripts. In: *Jews and Slavs 24*. V tisku.
- BLÁHA, O. *Principy vývoje češtiny*. V tisku.
- DITTMANN, R. (2012a). Ke kenaánskému jazyku zapsanému hebrejským písmem do 14. století. In: Balowski, M, ed. V tisku (a). *Konflikt pokoleň a różnice cywilizacyjnej w języku i w literaturze czeskiej*. Poznań, s. 481–490.
- DITTMANN, R. (2012b). K významu raných česko-židovských jazykových kontaktů v oblasti českých zemí pro diachronní bohemistiku. *Listy filologické*, 135, č. 3–4, s. 359–385.
- ELDAR, I. (1993). The Grammatical Literature of Medieval Ashkenazi Jewry. In: GLINERT, L., ed. *Hebrew in Ashkenaz: A Language in Exile*. New York – Oxford, s. 26–45.
- GINSBURG, Ch. D. (1867). *Massoreth ha-Massoreth of Elias Levita, being an exposition of the massoretic notes on the Hebrew Bible, or The ancient critical apparatus of the Old Testament in Hebrew, with an English translation*. Dostupné online: <<http://www.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=38960&st=&pgnum=1>>.
- GUMPERTZ, Yehiel G. (2007). Jekuthiel ben Judah Ha-Kohen [encyklopedické heslo]. *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, eds. Fred Skolnik, Michael Berenbaum. Detroit, s. 116–117.
- JARKONI, R. (Yarqoni, R.) (1985). 'En ha-qoré by Yequtiel Ha-Kohen. Thesis submitted for the degree „Doctor of Philosophy“. Tel Aviv.
- KATZ, D. (1993). The Phonology of Ashkenazic. In: GLINERT, L., ed. *Hebrew in Ashkenaz: A Language in Exile*. New York – Oxford, s. 45–87.
- KOMÁREK, M. (1962). *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. Praha.
- Masoret ha-masoret: בוויניסיה, ספר מסורת המסורת חברור' א ליהו המדקדק י' ז' ב' א שר הלוי האשכנזי. בבית ספר דניאל בויםברג. רצה.
= Elijah ha-Levi ha-Aškenazi. *Sefer Masoret ha-masoret*. Benátky, Daniel Bomberg 298 [=1538]. Dostupné online: <<http://www.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=44930&pgnum=1>>.
- OLSZOWY-SCHLANGER, J. (2011). The Science of Language among Medieval Jews. In: Freudenthal, G., ed. *Science in Medieval Jewish Cultures*. New York, s. 359–424.
- SCHROEPFER, J. (1968). *Hussens Traktat „Orthographia Bohemica“*. *Die Herkunft des diakritischen Systems in der Schreibung slavischer Sprachen und die clteste zusammenhängende Beschreibung slavischer Laute*. Wiesbaden.

language every bit as much as in the vernacular.“

- ULIČNÁ, L. – POLAKOVIČ, D. (2013). Knaanic Glosses from the Perspective of Judeo-Czech Studies. In: Bláha, O. – Dittmann, R. – Uličná, L. (eds.). *Knaanic Language: Structure and Historical Background. Proceedings of a Conference Held in Prague on October 25–26, 2012*. Praha: Karolinum, s. 303–317.
- VACHEK, J. (1958). K znělostnímu protikladu souhlásek v češtině a v angličtině. In: Machek, V. – Trávníček, F., eds. *Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka*. Praha. Dostupné online: <<http://www.kmof.cz/docs/vachek/58-k-znelostnimu-protikladu-souhlasek.pdf>>.

Jeḳuti'el Zalman ha-Kohen and first non-direct remarks on the Czech phonetics

Jeḳuti'el Zalman ha-Kohen was well-known Ashkenaz grammarian who described and commented the Hebrew phonetics. There are many phonetic remarks in his manuscript *'Ejn ha-ḳore (The eye of reader)* commenting and critiquing contemporary practices in pronunciation and recitation of Hebrew biblical text. He deals e.g. with the stress in Hebrew (secondary stress, *meteg*, included), with phonetic realisation of Hebrew consonants and vowels and partially with Hebrew inflection and word formation. In this way he brings interesting non-direct evidence about phonetics of Czech that interfered with the Hebrew.

PhDr. Lenka Uličná
Židovské muzeum v Praze
U Staré školy 1
110 00 Praha 1
lenka.ulicna@jewishmuseum.cz

Překlad konstrukcí *sans* + infinitiv v díle Borise Viana *Pěna dní*

Lucie Bergerová

Dle Skaličkovy jazykové typologie (Čermák, 2004, s. 478–490, 497–504) patří čeština do rozdílné skupiny než jazyk francouzský, v češtině převažuje typ flektivní. Na rozdíl od francouzštiny má čeština sklon k syntetickému vyjadřování. Vysoký syntetismus se projevuje kumulací funkcí v segmentu slova tradičně označovaném jako „koncovka“, kongruencí, dále např. sklonem k fúzi mezi gramatickou a lexikální složkou slova. Čeština má také relativně volný slovosled. Francouzština bývá řazena k jazykům analytickým využívajícím k vyjádření gramatických funkcí především formálních slov a pevného slovosledu. Francouzština na syntakticky kompenzuje to, co je v češtině vyjádřeno morfologicky.

Vzájemné porovnání jazykových systémů různých jazyků, a to nejen českého a francouzského, ukazuje, že žádné jazyky na světě nejsou ideálně izomorfní – využívají různých prostředků k vyjádření jazykových funkcí a mimojazykového světa. Stejná skutečnost se vytváří jinými prostředky s odlišnými funkcemi, což může činit jisté potíže při převodu z jednoho jazyka do druhého (Vilíkovský, 2002, s. 11). Překladatel pak musí využít všech možností cílového jazyka a najít ekvivalent odpovídající významu v jazyce, z něhož překládá, funkční prostředky se mohou lišit (Vilíkovský, 2002, s. 24).

Náš článek se zaměří na překlad francouzských konstrukcí prepozice *sans* s infinitivem. Francouzská lingvistika (Grevisse – Goosse, 2011, s. 980) řadí infinitiv ke slovesným způsobům nepersonálním; infinitiv nevyjadřuje ani osobu, ani číslo, časově však určen být může. Francouzský infinitiv ve spojení s předložkou plní především svou sekundární funkci, může mít ve větě různou větněčlenskou platnost. Význam konstrukce je motivován nejen lexikálním významem verba v infinitivu, ale i sémantickým příznakem prepozice, která ho doprovází. Infinitivy se spolu s gerundií a participií užívají jako prostředky syntaktické kondenzace, ve francouzštině vytváří často užívané polovětné konstrukce.

V češtině nenalezneme překladový poměr $A = A$, neexistuje žádná vazba konstrukce prepozice a infinitivu. Vztah $B = 0$ musí být nahrazen v rámci systému českého jazyka (Levý, 1963, s. 71). Možnosti překladu budou předvedeny na románu Borise Viana *Pěna dní* přeloženém Svatoplukem Horečkou. Jelikož

existuje pouze jeden překlad, nemáme možnost srovnání více překladatelských řešení. Při hodnocení překladu *Pěny dní* se budeme opírat především o tzv. „funkční stylovou ekvivalenci“, jak ji postuloval např. Jiří Levý (Levý, 1963), Dagmar Knittlová (Knittlová, 2003) nebo Ján Vilikovský (Vilikovský, 2002).

V článku se seznámíme se základními informacemi o francouzštině z typologického hlediska, o francouzských verbech, infinitivu a polovětných konstrukcích. V praktické části práce se budeme věnovat konkrétně vazbám prepozice *sans* s infinitivem – na příkladech z *Pěny dní* budeme dokládat, jakým způsobem lze tuto konstrukci kompenzovat. Uvedené příklady se pokusíme zhodnotit z translátologického a funkčního hlediska. Pro účely našeho článku využijeme posledního vydání *Pěny dní* z roku 2011.

1 Stručná typologická charakteristika francouzštiny

Rozdílné jazyky řeší své komunikační potřeby různým způsobem, jak konstatuje Šabršula (1966, s. 6) při porovnání češtiny a francouzštiny z typologického hlediska: „Některé jazyky mají bohatou morfologii (např. velké množství pádů, morfologicky vyjadřují vidy apod.), jiné jazyky mají morfologii chudší, ale jejich sdělovací funkce tím netrpí: to, co je v jednom jazyce vyjádřeno morfologicky, může být v jiném jazyce vyjádřeno syntakticky, např. slovosledem může být v některých jazycích signalizován podmět a předmět ve větě.“

Dle Skaličkovy jazykové typologie (Čermák, 2004, s. 478–490, 497–504) převládá ve francouzském jazyce typ analytický. Francouzština obsahuje mnoho pomocných sysémantických slov vyjadřujících mluvnické hodnoty. Častá je lexikální homonymie a polysémie. Morfologie se prolíná se syntaktickým plánem, proto je slovosled francouzštiny, na rozdíl od češtiny, pevný a jasně daný, je tzv. gramatikalizovaný. Slovosled francouzského jazyka můžeme dle Taraby (2011, s. 241) označit za progresivní. Východiskem větné perspektivy je podmět, za kterým následuje přísudek a poté rozvíjející větné členy – tento stav platí především pro oznamovací větu, u vět tázacích, rozkazovacích apod. dochází k modifikacím. Slovosledem a pomocnými slovy, mezi něž patří i prepozice, se ve francouzštině vyjadřují gramatické kategorie.

Z uvedené charakteristiky vyplývá, že při překladu konstrukcí prepozice a infinitivu je překladatel nucen využít rozdílných vyjadřovacích prostředků cílového jazyka, aby vytvořil neblíží funkční stylový ekvivalent k jazyku originálu.

2 Francouzská verba

„Le verbe est un mot qui se conjugue, c'est-à-dire qui varie en mode, en temps, en voix, en personne et en nombre.“ (Grevisse – Goosse, 2011, s. 979) Francouzské verbum jako slovní druh vyjadřuje proces, děj nebo stav vztahující se k nějakému subjektu nebo objektu. Verbum ve funkci predikátu tvoří stejně jako v češtině základ francouzské věty, tzv. predikační jádro. Verbum však nenalezneme pouze ve své primární funkci predikátu, ale může být také subjektem, objektem, atributem, adverbiem či doplňkem. Tyto sekundární funkce plní především neurčité tvary francouzského verba (Taraba, 2011, s. 111–115).

Francouzština slovesné způsoby (*les modes*) dělí¹ na *personnels* a *non personnels* podle toho, jestli mohou měnit gramatickou osobu. Mezi *modes personnels* patří indikativ, imperativ a konjunktiv, nalezneme je především v primární verbální funkci jako predikát. Mezi *modes non personnels* se řadí participium, infinitiv a gerundium, plní sekundární funkce verba (Grevisse – Goosse, 2011, s. 980). Dle *Le bon usage* (Grevisse – Goosse, 2011, s. 979) zahrnují „*les modes*“ formy verba podle typu věty, v níž se nacházejí. Každý ze způsobů obsahuje určitý počet slovesných tvarů vyjadřujících postoj mluvčího vzhledem ke skutečnosti, zobrazuje rozdílný způsob zohlednění procesu. Modus verbi však nelze ztotožňovat se syntaktickou modalitou, a to ze dvou důvodů: tvary infinitivu a participia nemají samy o sobě příznak modalit; stejná modalita může být vyjádřena různými mody a různými větnými strukturami (Riegel – Pellat – Rioul, 2004, s. 287–288).

V *Grammaire méthodique du français* (Riegel – Pellat – Rioul, 2004, s. 288) nalezneme tuto definici slovesného modu: „Avant de s'égarer dans les multiples effets de sens liés aux modalités, mieux vaut partir d'un point de vue morphologique et définir les modes comme des séries de formes.“

Francouzština má rozsáhlejší systém slovesných časů než čeština (např. pět užívaných minulých časů, tři budoucí,...), vyskytují se v ní tvary syntetické i analytické. Ve francouzštině nalezneme souslednost časovou. Zajímavostí je, že se při ní do mluveného jazyka dostávají tvary označované jako knižní, v mluveném jazyce nepřilíš frekventované. Dle Šabršuly (1963, s. 5) francouzština disponuje dvěma verbálními systémy, jedním pro psaný jazyk a druhým pro mluvený.

2.1 Infinitiv ve francouzštině

Infinitiv ve francouzštině pojmenovává slovesný děj bez ohledu na osobu a číslo, je však schopen omezeně vyjádřit čas. Dělíme ho na infinitiv přítomný

¹ Le Bon usage užívá označení *personnel* / *conjugué*, *impersonnel* / *non conjugué*. Francouzská mluvnice a Larousse tyto funkce nevydělují.

a minulý². Čas vyjádřený infinitivem však nelze chápat absolutně (je relativní), závisí na čase hlavního predikačního jádra, doplnění slovesa nebo na čase vyjádřeném adverbium. Infinitiv může následovat po verbu v jakémkoliv čase; infinitiv přítomný pak vzhledem k primární predikaci vyjadřuje buď současnost, následnost dějů (Taraba, 2011, s. 112) nebo nedokončenost (Chavalier, 1964, s. 370), infinitiv minulý předčasnost (Taraba, 2011, s. 112), či dokončenost (Chevalier, 1964, s. 373). Infinitiv může být užit v aktivu i pasivu (pouze u předmětových sloves).

Infinitiv je syntakticky nesamostatná forma v tom smyslu, že nemůže být centrem věty, aniž by se opíral o jinou slovesnou formu. Dle Šabršuly (1964, s. 65) je infinitiv schopen různými modifikujícími opisy s jiným verbem vyjádřit nejen čas, ale i Aktionsart, faktitivnost, modalitu a „aspect“³. Nositelem těchto aktualizačních (a také kongruenčních) kategorií se stává verbum finitum, jenž se v tomto spojení oslabuje lexikální význam a vytváří s infinitivem analytický predikát.

Infinitiv nalezneme často ve funkci substantiva, kdy vyjadřuje subjekt, objekt, atribut nekongruentní nebo doplněk, a tak se v některých případech stává částí verbonominálního predikátu. Jeho syntaktická funkce je verbální, nebo substantivní (Šabršula, 1964, s. 13).

Francouzský infinitiv se může také vázat s celou škálou prepozic nebo s tzv. „introduceur“, pak bývá vymezován nejenom jako součást predikátu, ale má funkci francouzských „compléments“. V pozici rozvíjejícího větného členu může plnit úlohu polovětné konstrukce. Spojení prepozice s infinitivem se vyskytuje častěji než užití infinitivu samotného.

² Označení infinitiv přítomný (syntetický tvar) a minulý (analytický tvar) se objevuje ve Francouzské mluvnici, v *Le Bon usage* a u Taraby. Označení minulý infinitiv vyplývá z jeho formy – skládá se z pomocného slovesa *avoir* nebo *être* a minulého participia. Larousse užívá označení „simple“ (tvar syntetický) a „composé“ (tvar analytický). Šabršula upřednostňuje označení infinitiv prostý (syntetický tvar) a rezultativní (analytický tvar). My se přidržíme nejvíce vžitého označení – přítomný a minulý infinitiv.

³ Ve francouzských gramatikách není této problematice věnováno příliš mnoho prostoru. Larousse a *Le bon usage* se o problematice tzv. „aspect“ pouze zmiňují. Francouzská mluvnice užívá označení *vid*. Uvádí, že slovesa ve francouzštině nejsou z hlediska vidu tak často rozlišována jako v češtině. Francouzská mluvnice aplikuje českou vidovou opozici na francouzský slovesný systém (např.: dokonavost = *passé composé* nebo *passé simple*, nedokonavost = *imparfait*) stejně jako Šabršula. Dle *Grammaire méthodique du français* můžeme verbální procesy sledovat z dvou perspektiv, a to z hlediska času a aspektu. Verbum vyjadřuje aspekt bez ohledu na chronologii. Jako kategorie „aspect“ se rozlišuje *progrese*, *ukončenost/neukončenost*, *dokonavost/nedokonavost*, *nedokončenost/dokončenost*, *počátek/konec děje*, *jednorázová/opětná akce*.

2.1.1 Infinitivní polovětné konstrukce

Ve francouzštině hovoříme o polovětné konstrukci v případě, že se na primární predikativní jádro připojuje sekundární predikace jako rozvíjející člen, která si zachovává bezprostřední vazbu na gramatický čas a způsob primárního predikativního jádra (Taraba, 2011, s. 252). Ve francouzštině jsou tyto začleněné predikace vyjádřeny především gerundii, participii a infinitivními konstrukcemi.

Infinitivní polovětné konstrukce lze definovat jako zapuštění jedné věty do druhé, přičemž predikace matriční věty je považována za primární, predikace začleněné věty za sekundární. V syntaktické rovině se pak toto sloučení jeví jako kondenzované vazby. Začleněné predikace infinitivní mohou plnit funkci všech větných členů, zároveň však jejich hranice překračují a stávají se součástí souvětí s matriční větou. Tyto infinitivní začleněné predikace hojně nalezneme ve všech funkčních stylech současné francouzštiny a využívají se značně variabilně (Taraba, 2011, s. 255). Pokud bychom překládali z češtiny do francouzštiny, mohou nám tyto vazby nahrazovat české předložkové pády (Priesolová, 2006, s. 107).

Od polovětných infinitivních vazeb však odlišujeme analytické slovesné tvary vyjadřující různé modální odstíny děje. Skládají se především z pomocného/polopomocného slovesa a plnovýznamového slovesa. Tyto složené slovesné tvary se však s prepozicí *sans* nevyskytují.

Můžeme si však položit otázku, jaký je rozdíl mezi začleněnou predikací a vedlejší větou infinitivní. Rozlišení, ve kterém z případů se jedná o vedlejší větu infinitivní a kdy o začleněnou predikaci, je značně obtížné kvůli nejednotné koncepci. Dle Marsaca (2006, s. 1) se gramatiky shodují pouze v tom, že se vedlejší věty infinitivní váží na verba percepce, a to bez předložky. Jelikož jsou vedlejší věty infinitivní bezpředložkovými konstrukcemi, vylučujeme je z našeho zkoumání.

3 Konstrukce prepozice + infinitiv

Prepozice ve francouzštině patří k neohebným slovním druhům a plní stejnou funkci jako v češtině. Ve výpovědích slouží k bližšímu vyjádření okolností, příčin, vztahů, závislostí apod. Spojení prepozice a příslušného slova, v našem případě infinitivu, vytváří tzv. předložkovou vazbu. Konstrukce prepozice a infinitivu se hojně vyskytují ve francouzských textech, staly se častým prvkem syntaktické kondenzace, jazykové ekonomie (Taraba, 2011, s. 255). Mohou také plnit různé větněčlenské funkce, a to jak pro infinitiv primární, tak sekundární.

„Těchto vazeb je ve francouzštině podobně jako v češtině velmi mnoho a hlavní úskalí při jejich osvojování spočívá v tom, že v četných případech se oba jazyky v užívání předložek liší. Přitom na jejich správném užití závisí zpravidla

význam (smysl) celé výpovědi (věty), popř. i celé promluvy.“ (Hendrich – Radina – Tláskal, 2001, s. 484)

V případě prepozice se jedná o synsémantický, nesamostatný slovní druh, avšak každá prepozice nese jeden či více sémantických příznaků. Komplexní význam získávají až ve spojení s autosémantickým slovním druhem (Riegel – Pellat – Rioul, 2004, s. 371). Výjimku tvoří tzv. „les prépositions vides“, jejichž funkce je především syntaktická a jejichž základní význam je stěží odvoditelný. Těmi se však v tomto článku zabývat nebudeme.

3.1 Překlad konstrukcí prepozice *sans* + infinitiv v díle Borise Viana *Pěna dní*

Jelikož nejsou žádné jazyky na světě izomorfní, musí překladatel při překladu mezi francouzštinou a češtinou nahradit možné odlišnosti plynoucí z typologických rozdílů obou jazyků. V případě zkoumané vazby neexistuje v češtině překladový vztah $A = A'$, ale $B = 0$, prostředky výchozího jazyka v cílovém chybějí (Levý, 1963, s. 71). V následujících kapitolách se již prakticky zaměříme na způsoby překladu konstrukce *sans* + infinitiv a pokusíme se ukázat, jak může být v rámci českého jazykového systému kompenzována.

V teoretické translátologické rovině se tato práce opírá o teorii funkční stylové ekvivalence, kterou se zabývali například Jiří Levý, Dagmar Knittlová a Ján Vilikovský. Teorie funkční stylové ekvivalence vychází z předpokladu, že žádné jazyky na světě nejsou izomorfní (Vilikovský, 2002, s. 11), překladatel musí při své práci kompenzovat rozdíly mezi originálem a cílovým jazykem. Nejen odlišnosti, ale také shody mezi jazyky se staly cílem zkoumání této teorie překladu (Levý, 1963, s. 25), již můžeme označit za lingvistickou a jež vychází z předpokladu, že stejná mimojazyková realita může být vyjádřena každým přirozeným jazykem. Jazyky se však liší v tom, jakým způsobem právě tuto mimojazykovou realitu zobrazují (Vilikovský, 2002, s. 11). Úkolem překladatele není reprodukovat jazykové prostředky, ale kontextově relevantní informaci obsaženou v původním textu a její vztah k objektivní realitě, přičemž musí být zachována její invariantnost. Hodnotícím prvkem překladu se pak se stává adekvátní reprodukce originálu (Levý, 1963, s. 82–86).

3.1.1 Konstrukce *sans* + infinitiv

Prepozice *sans* má ve francouzštině dosti jednoznačný význam, ve spojení s infinitivem se však vyskytuje s menší četností než např. prepozice *pour* a *de*. Pokud bychom přistoupili k nahrazení této prepozice českým shodným slovnědruhovým ekvivalentem, nahradili bychom ji *bez*. Dle *Mluvnice češtiny 2* (1986, s. 199) *bez* neguje zahrnutost, což se shoduje s Tarabovým (2011, s. 196–197) výkladem francouzského protějšku této předložky (nepřítomnost průvodních

okolností nebo jejich rušení, nástroj, prostředek, trvání vztahu, (ne)spoluúčast na ději, přípustkový význam).

Ve francouzštině pak ve spojení s infinitivem bývá její syntaktická funkce určována jako příslovečné určení způsobu (Hendrich – Radina – Tláškal, 2001, s. 408) nebo jako „attribut“ (Grevisse – Goosse, 2011, s. 1139). V češtině však ekvivalentní, *bez* + infinitiv, spojení není možné. Na následujících příkladech ukážeme, jak se dá *sans* + infinitiv přeložit do češtiny.

Uvedené příklady reprezentují způsoby Horečkova překladu. Pro ilustraci daného jevu vybíráme jeden, maximálně však dva příklady z původního Viano-va textu a Horečkova překladu. Jako první je vždy zařazen francouzský originál, po něm následuje český překlad.

Dále ve francouzském originálu kurzívou zdůrazňujeme konkrétní konstrukci, kterou zkoumáme. V českém textu pak kurzívou zvýrazňujeme překlad konstrukce.

3.1.1.1 Překlad větou v poměru slučovacím se záporným významem

Il leur fit un signe qu'ils ne virent pas et s'élança à leur rencontre, mais *sans tenir compte* du mouvement giratoire. (Vian, 2010, s. 20)

Zamával na ně, ale neviděli ho, a tak se jim rozjel naproti, aniž *bral zřetel* na stanovený směr jízdy. (Vian, 2011, s. 18)

Il recula avec précaution *sans le quitter* des yeux et saisit sur la table, derrière lui, une bouteille de fixateur à pastel. (Vian, 2010, s. 87)

Opatrně couvl, aniž *spustil* oči z Colina, a popadl ze stolu za sebou lahvičku fixativu na pastely. (Vian, 2011, s. 59)

Horečka přistoupil k přetransformování začleněné predikace na další větu. Aby zůstala zachována negace „průvodních okolností“, využil poněkud zastaralé spojky *aniž*.

Poměr mezi větami vyjádřenými spojovacím výrazem *aniž* je v českých gramatikách pojímám nejednotně pravděpodobně z důvodu archaičnosti spojky, u níž již došlo k setření původního významu. *Mluvnice češtiny 3* (1987, s. 498–499) *aniž* označuje za spojku hypotaktickou (uvozuje vedlejší větu příslovečnou vyjadřující chybějící průvodní okolnosti, stejně tak i *Příruční mluvnice češtiny* (Grepl, 2012, s. 355)), může mít však příznak vylučovacího poměru. *Skladba češtiny* (Grepl – Karlík, 1998, s. 360) ji naopak považuje za parataktickou v poměru slučovacím se záporným významem. Právě toto souřadné spojení vět nalezneme v textu. Spojka *aniž* bývá přirovnávána ke spojce *ani*. Na rozdíl od *ani* však po *aniž* není nutné užít negace; *tenir compte* – *brát zřetel* a *quitter* – *spustit* (opustit) se vyskytují bez zápornky *ne-*.

Dle *Francouzské mluvnice* (Hendrich – Radina – Tláskal, 2001, s. 654) má prepozice *sans* + infinitiv ve větě funkci příslovečného určení. Pokud se subjekt infinitivu shoduje s podmětem věty, k níž se konstrukce váže, jedná se o vedlejší větu příslovečnou způsobovou. Jak již bylo zmíněno, pojetí vedlejší věty infinitivní se v gramatikách liší. Dle *Le bon usage*, či *La grammaire méthodique du français* bychom funkci konstrukce určili spíše jako „complément circonstanciel“ způsobu, nebo jako průvodní okolnosti děje (Grevisse – Goosse, 2011, s. 390–400).

V obou přeložených větách je, stejně jako ve francouzštině, zachována simultánnost dějů. Horečkovi se tedy povedlo vyjádřit charakter původního textu, a to jak negaci zahrnutosti procesu, tak i souběžnost s ději v předcházejících propozicích.

3.1.1.2 Překlad pomocí hlavní věty v poměru slučovacím

– Alors, vous vous en allez *sans avoir dansé* une seule petite fois avec moi ? dit-elle. (Vian, 2010, s. 48)

„Tak vy odcházíte a ani jednou jste si se mnou *nezatančil*!“ (Vian, 2011, s. 34)

– J'ai usé, assura le sous-directeur, jusqu'à trois pots de colle de bureau *sans y parvenir*. (Vian, 2010, s. 202)

„Vypotřeboval jsem celé tři hrnce kancelářského lepidla a *nepodařilo* se mi to,“ ujistil ho náměstek. (Vian, 2011, s. 128)

Následující možnost překladu konstrukce *sans* + infinitiv je ekvivalentní k předchozím příkladům. Sekundární predikace je převedena na primární predikaci další věty, již můžeme dát na stejnou úroveň s výpovědí předcházející. Věty jsou v poměru slučovacím, nejčastěji je spojují konjunkce *a* a *ani*.

Nositелеm negativního příznaku ve francouzštině neseného prepozicí *sans* se v tomto případě však nestala spojka, ale nositelem záporu je verbum *nezatančil* v první propozici a *nepodařilo* se ve druhé. Důležitým faktorem pro užití tohoto způsobu překladu je především fakt, že se jedná o přímou řeč, kde by spojka *aniž* působila příznakově.

U následujících příkladů můžeme také porovnat, jak odlišně vyjadřuje „čas“ infinitiv přítomný a minulý. V první francouzské ukázce je užito infinitivu minulého, jenž vyjadřuje předčasnost děje vzhledem k primární predikaci (v češtině pak utvořeno opozicí prezentu a préterita). V druhé větě nalezneme infinitiv přítomný. Činnost vyjádřená polovětnou konstrukcí časově následuje po procesu vyjádřeném v první propozici verbem v *passé composé* *user*, pomocí prepozice *sans* je negován očekávaný výsledek (do češtiny převedeno pomocí dvou préterit, z nichž je jedno negováno).

3.1.1.3 Překlad pomoci věty v poměru odporovacím

Il ne concevait la goinfreterie que pour les hommes, chez qui elle prend tout son sens *sans* leur *enlever* leur dignité naturelle. (Vian, 2010, s. 59)

Žravost chápal pouze u mužů, u nichž dostává pravý smysl, a přitom jim *neubírá* na přirozené důstojnosti. (Vian, 2011, s. 42)

Pokud bychom chtěli využít překladu pomoci dvou paratakticky spojených vět, je možné užít i poměru odporovacího, jenž je v protikladu k větě předchozí a koriguje očekávaný výsledek či záměr.

Ve francouzštině bychom pravděpodobně označili *sans enlever* za polovětnou konstrukci s funkcí „complément circonstanciel“ způsobu, v českém překladu se jedná o vedlejší větu přívlastkovou (v poměru odporovacím k předchozí přívlastkové vedlejší větě). Důležitým rysem je zachování negace, která je ve francouzském originále vyjádřena prepozicí *sans*. V češtině je pak tento rys negace vyjádřen odporovacím poměrem a větnou negací.

3.1.1.4 Překlad pomoci vedlejší věty příslovečné

Le cuisinier les nourrissait très bien *sans* les *laisser grossir* trop. (Vian, 2010, s. 8)

Kuchař je velmi dobře živil, ale tak, aby příliš *netloustly*. (Vian, 2011, s. 10)

Jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, prepozice *sans* vyjadřuje negaci příslovečného určení – v češtině bychom nejspíše označili za průvodní okolnosti. Nabízí se tedy možnost převedení polovětné konstrukce na vedlejší větu příslovečnou. Horečka zvolil vedlejší větu příslovečnou měrovou, ve francouzštině má konstrukce stejnou funkci.

Dle Šabršuly (1964, s. 141) spojení verba v infinitivu *laisser* s infinitivem *grossir* (ztloustnout) můžeme zařadit mezi nepravá faktitiva, nevyjadřuje totiž aktivní příčinu, ale pasivitu subjektu, kterou lze přeložit jako „způsobit, aby se něco stalo“. Negace v originále vytvořená prepozicí *sans* se v českém překladu promítá do struktury verba díky záporce *ne*.

Negativní význam francouzské polovětné konstrukce tak zůstává zachován i do češtiny, stejně jako faktitivnost plynoucí ze spojení dvou infinitivů.

3.1.1.5 Překlad pomoci předložkového genitivu

Colin possédait une fortune suffisante pour vivre convenablement *sans travailler* pour les autres. (Vian, 2010, s. 7)

Colin vlastnil tak velké jmění, že si mohl hezky žít *bez práce* pro jiné. (Vian, 2011, s. 10)

Le garçon les suivit *sans trop se presser*. (Vian, 2010, s. 135)
 Mladík šel za nimi *bez velkého spěchu*. (Vian, 2011, s. 87)

V těchto příkladech nedošlo rozvinutí polovětné konstrukce do vedlejší, či hlavní věty, ale bylo využito jmenného charakteru infinitivu (ten můžeme ve francouzštině označit za nominální tvar verba, dle Šabršuly (1964, s. 5) se svou funkcí blíží substantivům). Překladatel tedy nahradil verbum substantivem majícím s verbem v originále společný radix a významový základ, užil substantiv vytvořených ze sloves. V první příkladové větě nalezneme verbum *travailler*, což znamená *pracovat* (v překladu změněno na *práce*), v druhé větě *se presser* *spěchat* (v překladu nahrazeno substantivem *spěch*).

Podstatné jméno je ve všech podobných případech uvozeno prepozicí *bez*, kterou lze označit za přímý překladový ekvivalent francouzského *sans*, lexikálně neguje průvodní okolnosti děje, nástroj, prostředek, trvání nebo účast na ději. V češtině po prepozici *bez* může následovat pouze genitivní doplnění, proto je užito substantiva ve 2. pádě.

Sekundární predikace sice české verzi vymizela, zůstala však zachována dějovost a negativní sémantický příznak prepozice. Nahrazení infinitivu substantivem můžeme považovat za adekvátní, vystihující originál.

3.1.1.6 Překlad příslovcem ve funkci příslovečného určení způsobu

Celui-ci pénètre *sans rencontrer de résistance*, et l'aiguille atteint « à point » à ce moment. (Vian, 2010, s. 8)

Ten *měkce* zajel do masa a v té chvíli se ručička zastavila na „ted“. (Vian, 2011, s. 10)

– Je vais essayer *sans regarder*. (Vian, 2010, s. 87)

„Ano, přesně tak,“ přisvědčil Chick. „Zkusím to *naslepo*.“ (Vian, 2011, s. 58)

Ač to na první pohled nemusí být zřejmé, jedná se o obrácený postup překladu oproti nahrazení *sans* + infinitiv konstrukcí *bez* + *substantivum*. Oba způsoby překladu nemodifikují začleněnou predikaci v další větu, ale pouze ji nahrazují adekvátním výrazem.

Horečka se snažil zachovat sémantiku prepozice *sans* a následujícího verba. Rozdílnost metody tkví v užití antonymního výrazu vzhledem k lexikálnímu významu verba užitého v originále.

Sans rencontrer de résistance („complément circonstanciel“ způsobu) bychom dle předchozího způsobu převedení do češtiny doslova přeložili jako *bez setkání se s odporem* (čili bez odporu), *sans regarder* jako *bez dívání*. Pokud bychom chtěli změnit záporný příznak vyjádřený prepozicí *bez* na kladný, je nutné nahradit substantivum adverbium. *Odpor* je v tomto případě nahrazen antonymním

adverbiem *měkce*, *dívání* pak *naslepo* ve funkci příslovečného určení způsobu, což odpovídá francouzskému originálu. Způsob překladu pomocí předložkového genitivu *bez odporu* a *bez dívání* by byl samozřejmě možný.

4 Závěr ke konstrukci *sans* + infinitiv

Tento článek se zaměřuje na možnosti překladu francouzských konstrukcí *sans* + infinitiv, jež se hojně vyskytují ve všech francouzských textech.

Čeština a francouzština patří k typologicky různým jazykům, stejná skutečnost se vytváří jinými prostředky s odlišnými funkcemi. Žádné jazyky totiž nejsou ideálně izomorfní, což musí při své práci překladatel zohlednit. Dle funkční stylové ekvivalence, o níž jsme se v rovině translátologické opírali, by překladatel měl využít všech možností cílového jazyka a najít ekvivalent odpovídající významu ve výchozím jazyce. Význam by měl zůstat nezměněn, funkční prostředky se mohou lišit.

V případě konstrukce *sans* + infinitiv neexistuje v češtině vztah $A = A'$, ale vztah $B = 0$, čeština nedisponuje konstrukcemi předložek a infinitivu. Pak záleží na překladateli, jak bude tuto neexistující vazbu překladu kompenzovat. Jako příkladový text jsme pro tuto práci vybrali román Borise Viana *Pěna dní*. Román byl přeložen pouze jednou Svatoplukem Horečkou, z jehož překladu vycházíme, proto nemáme možnost komparace více překladů.

Jak vyplývá z uvedených příkladů překladu, pro převedení konstrukce *sans* + infinitiv do češtiny je zásadní obsah prepozice *sans*, která uvádí především „complément circonstanciel“. Prepozice *sans* má ve francouzštině velmi konkrétní význam, přeložili bychom ji jako *bez*, jež neguje právě „complément circonstanciel“ vyjadřující průvodní okolnosti děje. Tento sémantický příznak prepozice se stává zásadním.

Pokud se zaměříme na uvedených 6 příkladů, všechny kromě překladu pomocí příslovce způsobu, obsahují zápor, a to buď nesený zápornkou *ne-* přidanou k verbu, nebo jiným prostředkem. Tím může být konjunkce *aniž*, jež má sama o sobě záporný obsah, není tedy nutné negovat verbum. Jako další můžeme uvést přímý překladový ekvivalent *sans* – českou prepozici *bez*, po níž však nahrazuje infinitiv jako nominální tvar verba substantivum, jehož význam se shoduje s infinitivem v originále. Při překladu příslovcem způsobu se jako u jediného typu nevyskytuje zápor, jelikož Horečka přistoupil ke kompenzaci polovětné struktury antonymním výrazem vzhledem k významu verba v originále. I když se jedná o výraz antonymní, ve větě nabývá pozitivní hodnoty, přesto však významově odpovídá francouzskému textu.

Na závěr je nutno dodat, že všechny uvedené české překlady francouzského textu významově odpovídají, nenalezneme žádnou zásadní odchylku, i když

musel Svatopluk Horečka přeložit vazbu v češtině neexistující a kompenzovat ji jinými jazykovými prostředky.

Literatura

- de BEAUMARCHAIS, Jean-Pierre – COUTY, Daniel – REY, Alain (2001). *Dictionnaire des écrivains de langue française* (M–Z). Paříž: Larousse.
- BOGGIO, Philippe (2004). *Boris Vian*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- ČERMÁK, František a kol. (2004). *Vladimír Skalička: souborné dílo. I. díl* (1931–1950). Praha: Karolinum.
- ČERMÁK, František a kol. (2004). *Vladimír Skalička: souborné dílo. II. díl* (1951–1963). Praha: Karolinum.
- ČERMÁK, František a kol. (2006). *Vladimír Skalička: souborné dílo. III. díl* (1964–1994). Praha: Karolinum.
- FRYČER, Jaroslav a kol. (2002). *Slovník francouzsky píšících autorů*. Praha: Libri.
- GREPL, Miroslav a kol. (2012). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Lidové noviny.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr (1998). *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- GREVISSE, Maurice – GOOSSE, André (2011). *Le bon usage*. Brusel: De Boeck.
- HAUSENBLAS, Karel (1971). *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova.
- HENDRICH, Josef – RADINA, Otomar – TLÁSKAL, Jaromír (2001). *Francouzská mluvnice*. Plzeň: Fraus.
- CHEVALIER, Jean-Claude a kol (1964). *Grammaire Larousse du français contemporain*. Paříž: Larousse.
- KNITTLOVÁ, Dagmar (2003). *K teorii i praxi překladu*. Olomouc: Universita Palackého.
- LAGARDE, André – MICHARD, Laurent (2004). *XXe siècle*. Paříž: Bordas.
- LEVÝ, Jiří (1963). *Umění překladu*. Praha: Československý spisovatel.
- MARCAC, Fabrice (2006). *Les constructions infinitives régies par un verbe de perception* [online]. Cit. 2012-01-09. <http://scd-theses.u-strasbg.fr/532/01/marsac_new.pdf>. Doktorská práce. Université Marc Bloch, Strasbourg 2 U.F.R. des Lettres>.
- MOUNIN, Georges. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paříž: Galimard.
- Mluvnice češtiny 1*. Praha 1986: Academia.
- Mluvnice češtiny 2*. Praha 1986: Academia.
- Mluvnice češtiny 3*. Praha 1987: Academia.
- Obec překladatelů* [online]. Cit. 2012-01-09. <http://www.obecprekladatelu.cz/_ftp/DU-P/H/HoreckaSvatopluk.htm>.

- PRIESOLOVÁ, Janka (2006). Syntakticko-stylistické problémy odborné francouzštiny v konfrontaci s češtinou. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 14, č. 4, 2006 [online]. Cit. 2012-01-09. <<http://www.vse.cz/polek/download.php?jnl=aop&pdf=119.pdf>>.
- RIEGEL, Martin – PELLAT, Jean-Christophe – RIOUL, René (2004). *Grammaire méthodique du français*. Paříž: Quadrige.
- ROBERT, Paul a kol (1996). *Le Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paříž: Le Robert.
- SGALL, Petr (1993). Typy jazyků a jejich základní vlastnosti. *Slovo a slovesnost*, 54, s. 271–277.
- ŠABRŠULA, Jan (1963).: *Kapitoly z rozboru moderní francouzštiny I. Francouzské sloveso*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠABRŠULA, Jan (1964). *Kapitoly z rozboru moderní francouzštiny II. Nefinitní tvary slovesné*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠABRŠULA, Jan (1966). *Kapitoly z rozboru moderní francouzštiny III. Z konfrontační a překladatelské problematiky mezi současnou francouzštinou a češtinou*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠABRŠULA, Jan (2000). *Teorie a praxe překladu*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- ŠRÁMEK, Jiří (1997). *Dějiny francouzské literatury v kostce*. Olomouc: Votobia.
- TARABA, Ján (2011). *Francúzška gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- VIAN, Boris (2010). *L'écume de jours* [online]. Cit. 2012-01-09. <http://www.ebooksgratuits.com/pdf/vian_ecume_des_jours.pdf>.
- VIAN, Boris (2011). *Pěna dní*. Praha: Argo.
- VILIKOVSKÝ, Ján (2002). *Překlad jako tvorba*. Praha: Ivo Železný.
- VOJTEK, Daniel (2010). Pena dní. K slovenskému prekladu francúzskeho kultového románu Borisa Viana. In: *5. študentská vedecká konferencia* [online]. Cit. 2012-01-09. <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Chovanec1/pdf_doc/90.pdf>.

The translation of the French grammatical structure preposition ‘sans + infinitive’ within the novel by Boris Vian *Foam of the Days*

The article deals with a translation of the French grammatical structure preposition ‘sans + infinitive’ within the novel by Boris Vian *Foam of the Days*. The report provides basic information about the French language in terms of its typology, verbs, infinitive and semi-clause structures, the preposition “sans” in the structure ‘preposition + infinitive’. Using the examples from *Foam of the Days* documents how these structures can be compensated.

Mgr. Lucie Bergerová
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Křížkovského 10
77180 Olomouc
luc.bergerova@gmail.com

Proč jsou vůbec rozdíly v české a slovinské valenční teorii?

Jarmila Stříteská – Božena Bednaříková

Tento článek si klade za cíl představit rozdíly, ale i styčné body české a slovinské teorie valence. Ač slovinské pojetí v mnoha ohledech vychází z české a z německé teorie, nacházejí se v něm místa, která stojí za to okomentovat. Samotnému uvedení obou teorií předchází nastínění teoretických východisek obou přístupů, aby mohly následně být jednotlivé aspekty valenčních teorií porovnány a v závěru shrnuty a zhodnoceny.

1 Východiska obou teorií

Teoretickým východiskem české i slovinské syntaxe se stal Tesnièreův závislostní pohled na větnou stavbu, který byl v české lingvistice uplatňován a rozpracován již od konce 50. let, kdy vyšla průkopnická stať Dokulila a Daneše (srov. Daneš – Dokulil 1958, s. 231–246). Avšak pohled na predikátor jako na entitu schopnou vyžadovat od jistých členů ve větě určité pozice by nebyl možný, kdyby čeští lingvisté nepovažovali syntax za vícevrstevný celek.

Podle teorie dvourovinné valenční syntaxe, která byla vypracována v 60. a 70. letech a která se opírala o Mathesiovo funkční pojetí syntaxe, je základem skladby usouvztažňovací a zároveň větotvorný akt, který se opírá o predikaci. Větná syntax češtiny byla pojata jako uspořádaný soubor větných vzorců, za jehož organizující složku bylo stanoveno verbum finitum (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 118). Jak uvedl Daneš (1981, s. 48), „větně organizační úloha predikátorů závisí v tom, že mají schopnost vázat na sebe další elementy formálně gramatické i sémantické struktury věty, neboli, viděno z druhé strany, predikátory jsou centrem, na němž je zbudována větná struktura“. Jedno ze základních východisek celkové koncepce české valenční lingvistiky je tedy centrální postavení slovesa na obou rovinách syntaxe. Základní metodologickou zásadou tvůrců českého syntaktického systému je potom postup od významu k formě, v čemž mimo jiné tkívá rozhodující úloha predikátu.

Základnu pro slovinskou teorii valence tvoří Toporišičova gramatika (1982). Jože Toporišič ve svém dalším díle *Slovenska slovnica* (1991) představil slovinskou skladbu jako závislostní celek o více vrstvách. O valenci se však explicitně zmiňuje až později (1992), chápe ji jako vlastnost všech slov. Rozlišuje její levou a pravou část a uvádí první dělení podle nutnosti obsazenosti pozic. Teorii valence se hlouběji začal v 80. letech zabývat Janez Dular (1982), který zavedl valenční terminologii valenční syntaxe. Avšak stejně jako Jože Toporišič valenci jako schopnost slovesa, substantiva nebo adjektiva vyžadovat pozice od dalších participantů připisoval všem slovům. Valenční teorie se dočkala hlubšího zpracování v článku *Vezljivost: iz pomena v izraz*, který vydala Martina Križaj-Ortar v roce 1989. Zpracování teorie vychází z českého a německého pohledu na valenční strukturu věty, kdy se postupuje od významu k formě. Valenční teorii od Križaj-Ortar převzala a dále rozpracovala Andreja Žele, která mimo své teoretické práce zaměřené na slovesnou valenci (2001, 2003, 2012) vydala také valenční slovník slovinských sloves (2008).

2 Teorie valence – *teorija vezljivosti*

Danešovo chápání valence jako „schopnosti dominujícího členu vyžadovat jistý počet dominovaných valenčních členů, zpravidla též v jistých tvarech“, která je „projevem jeho intence na rovině gramatické formy“ (*Mluvnice češtiny* 3, 1987, s. 18), mimo jiné vypovídá o podmíněnosti jevu valence skladebním vztahem dominance, který se realizuje na obou syntaktických rovinách. Na sémantické rovině se projevuje v podobě intence, na povrchové, formálněgramatické rovině potom jako valence.

Slovinská formulace teorie valence z pera Andreji Žele zní obdobně: „Vezljivost je lastnost oz. zmožnost določene besede, da veže nase določeno število mest oz. vezljivostnih položajev, je torej obveznost skladenjskih mest. Obvezna skladenjska mesta, ki so napovedljiva iz pomenske usmerjenosti glagola oz. iz njegove pomenskосkladenjske vezljivosti, so zasedena z določili v določenih slovničnih oblikih (Žele, 2001, s. 56).“¹ Valence je tu představena jako schopnost určitého slova vázat na sebe jistý počet valenční pozic, jako schopnost, která vychází z intence slovesa. O syntaktickém vztahu dominance se tu však explicitně nemluví.

¹ Překlad definice: „Valence je vlastnost, tedy schopnost určitého slova vázat na sebe jistý počet míst, valenčních pozic. Je to tedy nutná obsazenost syntaktických míst. Určitá syntaktická místa, která jsou vyžadována významovou intencí slovesa, tedy jeho sémantickou valenci, jsou obsazena členy v určité gramatické formě.“ (přeložila Petra Stankovská).

2.1 Vícerovinný pohled na syntax

Česká dvourovinná valenční syntax je pojímána jako celek, který se skládá ze sémantické a formálněgramatické roviny. Hlubková sémantická rovina je rovina významu, pro niž je relevantní obsah jazykových jednotek, které vstupují do vzájemných vztahů v závislosti na predikátu, jímž rozumíme slovesný význam. Jinými slovy sémantické větné vzorce – neboli zobecnělé větné struktury – se opírají o schopnost slovesného významu implikovat jistý počet sémantických pozic, které predikát usouvztažňuje (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 118).

Na povrchové rovině syntaxe, na rovině gramatické formy, již není relevantní význam nebo obsah jazykových jednotek, ale jejich výrazová forma neboli jazykové vyjádření. Formálněgramatická rovina struktury syntaktických jednotek je chápána jako rovina výrazových prostředků, které vyjadřují význam sémantické roviny, přičemž právě sémantická povaha jevů je považována za určující (srov. *Mluvnice češtiny* 2, 1986, s. 9). Jazykové jednotky opět vstupují do vzájemných vztahů v závislosti na slovesu ve tvaru verba finita, které bývá i na této rovině nazýváno predikátor, tedy sloveso s jistým výrazem (srov. Daneš – Hlavsa 1981, s. 61).

Oproti českému dvourovinnému pojetí syntaxe slovinská teorie operuje se třemi syntaktickými rovinami. Již Jože Toporišič představil slovinskou skladbu ze sémantického (*pomenski*), formálněgramatického (*skladenjskofunkcijski*) a „výrazového“ (*izrazni*) přístupu (srov. Žele 2001, s. 44). Tuto myšlenku systematicky zpracovala Martina Križaj-Ortar (1990) a převzala také Andreja Žele (2001, 2003, 2012). Ani českým syntaktikům nebylo trojrovinné vidění skladby cizí. Svou větnou analýzou Daneš s Dokulilem již v 50. letech prokázali, že vedle významové a mluvnické stavby věty lze uvažovat i o výpovědi jako o konkrétní realizaci jazykového systému (srov. Daneš – Dokulil 1958, s. 231–246).

Hlubková rovina syntaxe se ve slovinském pojetí nazývá *pomenska ravnina*. Ta je stejně jako sémantická rovina v českém pojetí úrovní, kde je relevantní obsah jazykových jednotek, které tu obsazují sémantické pozice (*napovedljiva mesta*). Jazykové jednotky spolu s predikátem, který je usouvztažňuje, tvoří *pomenski stavčni vzorec*, obdobu SVV. Pojetí obou rovin je prakticky shodné.

Rovina gramatické formy je potom ale již chápána odlišným způsobem. Česká teorie valence tuto rovinu pojímá nejen jako rovinu hierarchizovaných větných členů, ale také jako rovinu gramatických prostředků neboli jazykového výrazu. Slovinský přístup k této rovině, kterou nazývá *slovníčna* nebo také *skladenjskofunkcijska*, je poněkud zúžený. Na této úrovni se nacházejí pouze větné členy, které obsazováním nutně obsaditelných a volných pozic (*obvezna in prosta skladenjska mesta*) vytvářejí zobecnělou větnou strukturu, zvanou *slovníčni stavčni vzorec*.

Třetí rovina je slovinskými syntaktiky tradičně nazývána *izrazna*, tedy rovina výrazu. Zde se realizují konkrétní gramatické prostředky. Jedná se o konkrétní výpovědi, kde se jazykové jednotky objevují v určitých formách, výrazech, na základě vztahů obsažených v *slovníčnem* a v *pomenskem stavčnem vzorci*. Tato rovina je chápána jako realizace systému, který pomocí vztahů vytváří valence.

Tradiční český přístup k formálněgramatické rovině se tedy ve slovinském pojetí rozděluje na rovinu větných členů a rovinu konkrétního výrazu jazykových jednotek. Avšak princip vztahů mezi rovinami zůstává zachován. Význam jazykových jednotek je pro jednotky vyšších rovin určující – „*iz pomena v izraz*“ (srov. Križaj-Ortar 1990, s. 129–131), tedy od významu k výrazu.

2.2 Dominance

Syntaktická struktura je v obou teoriích pojímána jako organizace jejích členů do vztahů, které vytvářejí syntaktická spojení. Skladební vztahy mohou mít dvojí povahu, může jít o vztah dominance, nebo zmnožení. Pro valenční pojetí je klíčový vztah dominance, který zajišťuje hierarchickou strukturovanost věty, na jejíž nejvyšší stupeň je umístěn predikát ve tvaru verba finita. Jev dominance je v českém pojetí vlastní jak sémantické, tak formálněgramatické rovině, což také vyplývá ze skutečnosti, že se nejsilněji projevuje na verbu finitu, které je v obou rovinách přítomno (srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987, s. 16).

Slovinská teorie vztah dominance jako podmínku hierarchického uspořádání jazykových jednotek výslovně nezmiňuje, ačkoli se závislostním uspořádáním jazykových entit pracuje. Se vztahem dominance tudíž zjevně počítá.

2.3 Intence – usmerjenost

Protože je sémantická a *pomenska* rovina pojímána v obou přístupech shodně, není ani v základním předpokladu sémantické roviny syntaxe, tedy v pojetí intence, žádný rozdíl v interpretaci. Intencí se rozumí schopnost predikátu vyžadovat jisté množství a druh jazykových jednotek, které se v české valenční terminologii nazývají participanty.²

Participanty jsou organizovány sémantickými vlastnostmi predikátu do reálné sémantické struktury, tedy do intenčního pole predikátu. Participanty v této struktuře obsazují určité pozice, které jsou charakterizovány jistou větně-sémantickou rolí.³ Predikát tyto role svým participantům přiděluje na základě

² Participanty jsou ve funkčním generativním popisu a v Greplově a Karlíkové Skladbě češtiny nazývány aktanty (srov. Panevová 1998, s. 1–13; Grepl – Karlík 1998).

³ V *Mluvnici češtiny* se hovoří o agentu jako nositeli děje, o patientu jako o entitě dějem zasažené, o určení proživatele prospěchu, o určení prostředku činnosti a o kompetentu kvalifikačním. Naproti tomu například v tradici funkčního generativního po-

selektivních rysů, tedy na základě sémantických omezení kladených na výběr konkrétních lexikálních jednotek (srov. *Mluvnice češtiny* 3, 1987, s. 10; Daneš – Hlavsa 1981, s. 50).

Obdobným způsobem jsou ve slovinské valenční teorii za pomoci intence (*usmerjenost*) organizována *določila* neboli *delovalniki* – participanty neboli aktanty, kterým jsou rovněž přidělovány větněsémantické role, tedy *udeleženske vloge* (srov. Orešnik, 1992). *Določila* se rozlišují na *nujna* a *nenujna*, podle nutnosti významu, který je jim vlastní (srov. Žele 2001, s. 70).

2.4 Valence – *vezljivost*

Chápání pojmu valence je v obou přístupech také shodné, ale problematičtější je místo její realizace, protože se formálněgramatická rovina ve slovinském pojetí rozpadá na dvě úrovně, na *slovníčnou* a na *izraznou*.

Valence je v českém pojetí považována za základní kámen formální závislosti syntaxe. Jako vlastnost je přisuzována především slovesným predikátům, ale lze s ní počítat také u jiných slovních druhů, jako jsou adjektiva a substantiva. Predikátory jsou považovány za budovatele větné struktury, které usouvztažňují jazykové jednotky, jež se na této rovině nazývají podle Danešových *Větných vzorců* členy, podle *Mluvnice češtiny* jsou tyto pravovalenční členy nazývány komplementy. Každé sloveso vyžaduje jiný počet valenčních pozic. Soubor všech valenčních pozic každého predikátoru je nazýván valenčním potenciálem (VP), v jehož rámci jsou rozlišovány dva druhy pozic: levovalenční a pravovalenční.

Levovalenční pozici vždy obsazuje formálně gramatický podmět, který stojí mezi valenčními pozicemi predikátoru hierarchicky nejvýše. Predikát a podmět spolu tvoří specifický vztah členu dominovaného a dominujícího, který je nazýván shodou (srov. *Mluvnice češtiny* 3, 1987, s. 27). Všechny pozice mimo podmětové jsou potom pravovalenční. Ty mohou být oproti pozicím na levovalenční straně obsazovány více komplementy různého významu a odlišné formy. Jedná se o objekty, o některá příslovečná určení a doplňky, které mohou být také nazývány komplementy (srov. *Mluvnice češtiny* 3, 1987).

S uvedeným přístupem slovinská teorie, jak ji vidí Martina Križaj-Ortar a Andreja Žele, v zásadě souhlasí. Valence je podle jejich teorie schopnost určitého slova, čímž rozumí sloveso, substantivum nebo adjektivum, vázat na sebe jistý počet valenčních pozic, které tvoří valenční pole predikátu (*vezljivostno polje povedja*). Tato struktura se opět dělí na pravovalenční a levovalenční. Levovalenční pozice je vymezená pro podmět (*osebek*), který s predikátem tvoří rovněž vztah shody (*ujemanje*). Avšak projevy shody, tedy morfologické kategorie včetně

pisu se jedná o konatele (actora), název pro pacienta zůstává stejný, následuje adresát, původ (origo) a výsledek (efekt) (srov. *Mluvnice češtiny* 3, 1987; Grepl – Karlík 1998).

slovnědruhové charakteristiky, již nenáleží do *slovníčne* roviny, ale do *izrazne*, která je konkrétním projevem větňčlenské *slovníčne* roviny. Stejně tak je nutné přistupovat k pravovalenčním členům. Forma objektů, příslovečných určení a doplňků (*predmet, prislovno določilo, povedkov prilastek*) náleží *izrazne* rovině (srov. Žele 2001, 2003; Križaj-Ortar 1990).

Protože jsou jednotlivé pozice z hlediska smyslu věty různě významné, byla stanovena pravidla jejich hierarchizace. Ta se liší nejen z hlediska slovinského nebo českého přístupu, ale i mezi jednotlivými jazykovědci. Daneš s Hlavsovou členy ve valenčním poli rozdělili na tři základní skupiny – na větňé členy obligatorní, fakultativní a potenciální.⁴ Provedená analýza větňých členů pracovala s dvěma dvojicemi protikladů: „obligatorní“ x „neobligatorní“ a „konstitutivní“ x „nekonstitutivní“. Mezi uvedenými dvojicemi existuje určitý vztah, a sice obligatorní pozice jsou vždy konstitutivní. Z toho vyplývá, že tyto pozice s odlišnou slovnědruhovou nebo morfologickou klasifikací jsou vždy nositeli distinktivních vlastností. A právě proto se jedná o nejpodstatnější členy věty. Zatímco konstitutivní členy tvoří základovou větňou strukturu, a proto musí být ze své podstaty obligatorní, nekonstitutivní členy plní funkci rozvíjejících členů, nejsou proto obligatorní, a tedy mají ke slovesu mnohem volnější vztah. Fakultativní členy mají ke slovesu těsnější valenční vztah než členy potenciální, avšak tyto pozice není nutné užívat kvůli případnému významovému nebo gramatickému narušení věty, protože jejich úloha je rozvíjející. Fakultativní pozice jsou často mluvčím zaváděny do základního schématu věty se záměrem podat další složku sdělení o určité situaci, a to hlavně při snaze specifikovat vlastnosti objektu nebo okolnosti děje (srov. *Mluvnice češtiny* 3, 1987, s. 38). Existence fakultativních členů se tedy opírá o záměr mluvčího přiblížit situaci. U potenciálních členů je tomu jinak.⁵ Jedná se o členy, které valenční potenciál vyžaduje jako v jistém stupni dané. Obsazení potenciální pozice závisí na vyhraněných jazykových tendencích a okolnostech. Jen u některých predikátorů lze potenciálnost zcela vyloučit. Jedná se tedy poměrně častý jev (srov. Daneš – Hlavsa 1981, s. 61–69).

Slovinský přístup k nutné nebo volné obsazenosti pozic je principiálně shodný. Jazykové jednotky se stejně jako na *pomenske* rovině nazývají *določila*, jejichž distribuce je buď *obvezna*, nebo *neobvezna*, což je možné chápat jako obligatorní, nebo neobligatorní. Jedná se o předměty, příslovečná určení a doplňky.

⁴ *Mluvnice češtiny i Skladba spisovné češtiny* vyznává stejný názor, tvůrci funkčního generativního popisu potom pozice potenciální nazývají fakultativními (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 517).

⁵ Někteří autoři rozlišují jen obligatorní a neobligatorní členy, to znamená pozice nutné nebo volně obsaditelné vzhledem ke gramatické správnosti věty. *Skladba spisovné češtiny i Skladba češtiny* rozlišují pozice obligatorní a potenciální. *Mluvnice češtiny* pojednává i o fakultativních vazbách, naproti tomu Sgallova škola nazývá potenciální pozice fakultativními (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 517).

Podmět je v této koncepci bezproblémově považován za obligatorní člen, který spolu s uvedenými členy obsazuje nutně obsaditelné pozice – *vezlživostne položaje* (srov. Žele 2001, s. 70–71).

Fakultativnost se v jistém smyslu ve slovinské teorii rozlišuje rovněž. Pomocí české terminologie je tedy možné označit *določila* za pozice obligatorní, fakultativní nebo potenciální. Další možností dělení *določil* je ve slovinské teorii druh predikátoru, na který se vážou. Pokud tvoří vazbu s plnovýznamovým slovesem, dělí se na pádová nepředložková (*sklonska*), pádová s předložkou (*predložnosklonska*) a příslovečná (*prislovna*). Jestliže se *določila* vážou na neplnovýznamové sloveso, může se jednat o pádová (*sklonska*), tzv. „příslovečná přísudková“ (*prislovna povedkovniška*) a infinitivní (*neodložniška*) (srov. Žele 2001, s. 71–72).

2.5 Rozvíjení – *družljivost*

Po rámcovém představení názorů na jev valence je třeba uvést, že ve formálněgramatické i *slovníčně* rovině není přítomná jen valence. Může se tu také nacházet nevalenční jev, tedy rozvíjení, který slovinská syntaktika nazývá *družljivost*. Věty většinou neobsahují jen valenční členy, ale i členy, které vznikají právě procesem rozvíjení, který však stále vychází ze syntaktického vztahu dominance. Rozvíjející členy neboli rozvití či suplementy mohou být dominovány členy, které patří do základové větné struktury. Ale suplementy do valenčního pole predikátu již potom nezahrnujeme. Supplement se dá spíše považovat za složku větného členu, je jeho rozvitím, specifikací, případně okolností (srov. *Mluvnice češtiny* 3, 1987, s. 37–40).

Slovinská teorie k procesu rozvíjení přistupuje obdobně, suplementy nazývá *dopolnila*, která nejčastěji se svým dominujícím členem tvoří vztah nazývaný přimykání (*primik*) neboli adjunkce. Ten by bylo možné označit jako vztah, kde dominující člen nemá vliv na pád svého *dopolnila* (srov. Žele 2001, s. 14). *Dopolnila* lze charakterizovat jako lexémy, které vyjadřují časové a prostorové vztahy. Jedná se převážně o příslovečná určení (srov. Žele 2001, s. 69–70). *Dopolnila* jsou nejčastěji vázána adjunkcí, ale ta může být podle slovinské teorie realizována také prostřednictvím valence. Nelze tedy říci, že přimykání je pouze striktně projevem rozvíjení a vazba spolu se shodou přísudku s podmětem výrazem valence.⁶

⁶ Např.: ve spojení *grem domov – jdu domů*.

2.6 Podrednost

Byly představeny jazykové jednotky sémantické (*pomenske*) i formálněgramatické roviny, v rámci níž slovinská teorie valence rozlišuje mezi „gramatickou rovinou“ (*slovníčnou ravninou*) a „rovinou výrazu“ (*izrazna ravnina*). Na tomto místě se zbývá ještě zmínit o poslední jmenované úrovni, o rovině konkrétní realizace jazykových jednotek.

Vztahy mezi *določily*, *dopolnily* a predikátem z *izrazne* roviny zachycuje *podrednost*. *Podrednost* je nutné chápat jako projev valence či rozvíjení ve výpovědi, ne jako schopnost jednotek *izrazne* roviny. Obsazená pozice, shoda přísudku s podmětem nebo adjunkce jsou zde chápány jako prostředky, jak vyjádřit vztahy *podrednosti* ve výpovědi, proto patří na *izraznou* rovinu. Jedná se tedy o realizaci systému pomocí gramatických prostředků (srov. Križaj-Ortar 1990, s. 135–138). Jazykové jednotky *izrazne* roviny se opět nazývají *določila*, která jsou *opustljiva* nebo *neopustljiva*, podle možnosti nebo nemožnosti je vypustit. *Primik* je považován za vztah, který většinou vychází z rozvíjení, proto bývá volný. Vazba a shoda přísudku s podmětem jsou vlastní především valenci, proto lze pozice dělit na „nutné“ a „volné“ (*obvezna* a *neobvezna*) podle jejich obligatornosti (srov. Žele 2001, s. 14, 70).

3 Závěr

Jak sama autorka ucelené slovinské valenční teorie ve svých dosavadních monografiích uvádí, inspiruje se tradičním českým a německým valenčním přístupem k syntaxi. Avšak v rozdělení syntaktických rovin je Andreja Žele věrná Toporišičovské koncepci tří jazykových rovin. Ty jsou shodné s českým rozdělením na základě větné analýzy, avšak česká valenční teorie se přidržela dvourovinného modelu.

Na nehlubší *pomenske* (sémantické) rovině se vztahy mezi *določily* tvoří pomocí *usmerjenosti* (intence). Na *slovníčne* („gramatické“) rovině je to *vezljivost* (valence), která organizuje *določila*. Vedle jevu valence je na této rovině přítomná také *družljivost* (rozvíjení) se svými nevalenčními *dopolnili*. Třetí a nejkonkrétnější rovina, *izrazna ravnina*, rovina výrazu jazykového systému, je z českého hlediska také vlastní formálněgramatické rovině. Ze slovinského pohledu je však samostatná. Co se týče syntaktických vztahů na uvedených rovinách – *usmerjenost* určuje svým jednotkám jejich význam, *vezljivost* od svých *določil* vyžaduje určitou formu a *podrednost* tyto vztahy realizuje. Zdá se důležité zdůraznit, že *podrednost* není schopností jazykových jednotek poslední nejkonkrétnější roviny, ale jedná se o projev valence. Půlení formálněgramatické roviny se nejeví jako účelné, protože žádný odlišný pohled na jazykovou realitu dvě oddělené roviny nepřinášejí.

Znalost obou teorií umožnila vytvoření srovnávacího slovníku nejfrekventovanějších českých a slovinských sloves⁷ s doklady existence každé pozice, která mohla být nazývána valenční pozicí, ne „*podrednou*“. Protože ač se pohybuje v rovině výrazu, jedná se o projev valence.

Literatura

- DANEŠ, František – DOKULIL, Miroslav (1958). K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: DOSTÁL, Antonín, ed. *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha: Academia, s. 231–246.
- DANEŠ, František, ed. (1973). *Práce o sémantické struktuře věty*. Praha: Academia.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk (1975). Teoretické základy synchronní mluvnice češtiny. *Slovo a slovesnost*, roč. 35, s. 33–45.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk (1981). *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DULAR, Janez (1982). *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku 20. stoletja*. Disertační práce, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr (1998). *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- Encyklopedický slovník češtiny* (2002), Praha: Lidové noviny.
- KRIŽAJ-ORTAR, Martina (1990). Vezljivost: iz pomena v izraz. In: PRETNAR, Tone, ed. *XXVI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, s. 129–140.
- Mluvnice češtiny 2, 3* (1986, 1987). Praha: Academia.
- OREŠNIK, Janez (1992). *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- PANEVOVÁ, Jarmila (1998). Ještě k teorii valence. *Slovo a slovesnost*, roč. 59, s. 1–13.
- SGALL, Petr (1998). Teorie valence a její formální zpracování. *Slovo a slovesnost*, roč. 59, s. 15–29.
- STRÍTESKÁ, Jarmila (2012). *Slovesa s rozdílnou valencí v češtině a slovinštině*. Magisterská diplomová práce, Olomouc: Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci.
- TOPORIŠIČ, Jože (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože (1982). *Nova slovenska skladnja J. Toporišiča*. Ljubljana: Državna založna Slovenije.
- TOPORIŠIČ, Jože (1991). *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ŽELE, Andreja (2003). *Glagolska vezljivost: iz teorije v slovar*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

⁷ Vytvořený slovník bude pravděpodobně vydán univerzitou v Lublani, na katedře slaviistiky, bude sloužit při výuce češtiny jako cizího jazyka, případně jako opora překladatelům a jiným znalcům a studentům českého a slovinského jazyka.

- ŽELE, Andreja (2012). *Pomensko-skladenjske lasnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- ŽELE, Andreja (2001). *Vezljivost v slovenskem jeziku: (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- ŽELE, Andreja (2008). *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Differences between the Slovenian and Czech valency theories

The Slovenian valence theory comes not only from the German attitude to valence, but also from the traditional Czech one. However, the Slovenian syntactic model has three levels compared to the Czech model which only has two levels of syntax.

On the third level of factual expression of linguistic units there is realized a relation of *podrednost*. Nevertheless, this relation is not regarded as a skill of linguistic units, but as a demonstration of valence. That is why the bisection of the formally grammatical level does not appear effective. The knowledge of both theories enabled the creation of a comparative valency dictionary of the most frequented Czech and Slovenian verbs.

Mgr. Jarmila Strítěská
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Křížkovského 10
77180 Olomouc
striteska.jarmila@gmail.com

doc. PhDr. Božena Bednaříková, Dr.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Křížkovského 10
77180 Olomouc
bozena.bednarikova@upol.cz

Česká (národní) pověst jako inspirace populárních písní

Zuzana Zemanová

Spojení žánru pověsti s populární hudbou se může na první pohled jevit nepravděpodobně až bizarně. Pověsti, zejména národní, vnímáme podvědomě jako velké a vážné epické celky, jež jsou tradiční součástí školních osnov a pro jejich naučně-výchovný potenciál je žádoucí k nim přistupovat s bázni a úctou. Populární hudbu chápeme pak často téměř v protikladu k tomu: jako oblast krátkých, jednoduchých, převážně lyrických vyjádření bez hlubších intelektuálních přesahů a nároků na posluchače, s funkcí primárně zábavní.¹ Obě tyto charakteristiky jsou ve skutečnosti spíš vžitou představou než odrazem skutečnosti; dokládá to mimo jiné právě fakt, že v československé populární hudbě v průběhu 20. století nacházíme celou řadu odkazů na známější i méně známé národní či místní pověsti. Někdy mohou mít podobu jen drobné literární aluze, která není dále nijak podrobněji rozpracována (často se objevuje např. motiv dívčí války jako metaforické pojmenování komplikací v partnerských vztazích), předmětem naší pozornosti však budou písňové texty, které tento rámec přesahují, otevřeně se hlásí k návaznosti na svůj inspirační zdroj a různými způsoby s ním vedou dialog.

V historii naší moderní populární hudby² je jedním z prvních příkladů takového zpracování *Píseň strašlivá o Golemovi* s textem Jiřího Voskovce a Jana Wericha z divadelní hry Osvobozeného divadla *Golem* (prem. 1931). Voskovec

¹ Problematiku stereotypů a předsudků v chápání populární hudby mezi laickou i odbornou veřejností sledoval např. Vladimír Karbusický či Lubomír Dorůžka, dlouhodobě se sociologii pop music věnoval Josef Kotek. Srov. KARBUSICKÝ, Vladimír (1968). *Mezi lidovou písní a šlágrelem*. Praha: Editio Supraphon; DORŮŽKA, Lubomír (1981). *Panoráma populární hudby 1918/1978*. Praha: Mladá fronta; KOTEK, Josef (1990). *O české populární hudbě a jejích posluchačích*. Praha: Panton.

² Moderní populární hudbou rozumíme výslednici střetávání evropské hudební tradice s prvky afroamerického jazzu, k němuž intenzivně dochází až po první světové válce, staršími prameny se proto ve svém článku nezabývám. Podrobné terminologické vymezení podává MATZNER, Antonín a kol. (1980). *Encyklopedie jazzu a moderní populární hudby – část věcná*. Praha: Editio Supraphon, s. 233–285.

a Werich převzali z původní pověsti³ postavu Golema a jeho tvůrce rabiho Löwa, vytvořili však s uplatněním humoru a nadsázky zcela nový příběh, v němž přiřkli tajemnému Golemovi lidské vlastnosti včetně schopnosti milovat. Epický rozsah, „katastrofická“ fabule, záměrně stereotypní melodie a ostatně i název skladby implikují dojem parodie na kramářskou píseň; stejně výrazné jsou i prvky parodie na komerční milostné šlágry. Nabubřelou sentimentalitu a prostoduchost této hudební (či v širším pojetí i literární a filmové) produkce zesměšňují Voskovec s Werichem už samotným příběhem – hliněná obluda se zamiluje do rabínovy tety, zhrzeně zabije ji i svého soka v lásce a nakonec volí dobrovolnou smrt utopením, resp. rozmočením. Parodickou funkci má zároveň i užitý jazyk, kombinující velmi knižní tvary („zahubiti“, „žít mi nelze“, „řka“) s rozjívěnou mluvou pražské periferie („měl vzteka“, „na oficíři byla divá“). (Ježek – Voskovec – Werich, 1993, s. 58n).

Zatímco předválečné texty V + W se vyznačovaly bohatstvím alegorií, metafor a opisných pojmenování, v textech z období amerického exilu, které se k nám dostávaly prostřednictvím rozhlasového vysílání a v podobě rozhlasových nahrávek se také dochovaly, ustupuje estetická stránka etickému poslání, důraz je kladen především na naléhavost sdělení a jeho předání adresátovi v co nejčitelnější podobě. Charakteristické pro tyto písně je využití již dříve vzniklých, publiku dobře známých písní (většinou z vlastního repertoáru V + W s melodií Jaroslava Ježka) jako předmětu textové aktualizace. Kromě nekompromisních satir na protektorátního ministra školství a osvěty Emanuela Moravce (na nápěv *Babičky Mary a Pochodu stoprocentních mužů*) či prezidenta Háchu (*Hej, pane Hácha* – původně *Hej, pane králi*) tímto způsobem vznikli také *Blaníční rytíři*. Z pověsti autoři převzali základní motiv – spící vojsko, které se probudí, až bude třeba, a zachrání ohrožený národ. Blanickými hrdiny se v interpretaci V + W stávají tisíce obyčejných lidí, kteří se snaží nacisty poškodit vědomou liknavostí či přímo sabotážemi v protektorátních továrnách. Voskovec s Werichem poukazují na to, že nejen na frontě, ale i v relativním klidu Protektorátu se bojuje, a vzdávají poctu domácímu odboji i v jeho drobných, nenápadných formách. S laskavou ironií konfrontují tupost nacistických pohlavárů a jejich přísluhovačů, kteří upachtěně kopou motykou na Blaníku ve snaze dopadnout bájně rytíře, a důvtip

³ V tomto i následujících příkladech vycházím z novějšího kritického vydání *Starých pověstí českých* (JIRÁSEK, Alois (2001). *Staré pověsti české*. Praha: Lidové noviny). Jiráskův soubor pověstí se jakožto nejvydávanější a zvláště v poválečném období institucionálně preferovaný pravděpodobně stal zdrojem materiálu i pro autory a texty, o nichž bude pojednáno dále. Výjimkou je píseň Petra Ulrycha a Ladislava Kopeckého *Prádlo a lovy*, inspirovaná pověstí o Oldřichovi a Boženě, neboť tuto pověst Jirásek do své knihy nezařadil. Uvádí ji ale např. August Sedláček (SEDLÁČEK, August (1898). *Sbírka pověstí historického lidu českého*. Praha: J. Otto) a pověst je dobře známa z četných adaptací výtvarných, divadelních apod.

těchto „rytířů“, zanechavších v Blaníku po sobě jen prostořeký vzkaz: „Jak jste začli kopat / neměli jsme k spánku klid / tak jsme se šli dospat / trochu mezi lid.“⁴ (Voskovec – Werich, 2005).

Píseň strašlivou o Golemovi posluchačům připomněl v roce 1964 Jiří Suchý a Jiří Šlitr vtípnou aktualizací s názvem *Golem* (Suchý – Šlitr, 1993, s. 38n). Na rozdíl od V + W umístil Suchý ústřední postavu do naší současnosti, zaobíraje se po způsobu šíleného vědce problematičností jejího opětovného sestrojení, oživení a myšlenkou na to, co by si takový Golem v soudobé společnosti počal („naučí se od mé ženy líbat pana Sýkoru / ode mě pak zdravít členy uličního výboru“). Spíše než závažnou výpovědí se píseň stává hravou poctou Osvobozenému divadlu, k jehož odkazu se divadlo Semafor otevřeně hlásilo, aniž by se ovšem stávalo jeho epigonem. Kromě shody v námětu je návaznost na V + W explicitně signalizována zapojením úryvku z *Písně strašlivé o Golemovi* v závěru. V určitém protikladu k tomu a snad jako připomenutí skutečnosti, že Semafor se snaží být i přes veškerou úctu ke svým předchůdcům především sám sebou a hovořit ke svému publiku současným jazykem, koncipoval Jiří Šlitr hudební složku *Golema* jako příspěvek k rodícímu se československému beatovému hnutí. Inspirační vlivy soudobého rocku sice skladatel uplatňuje, současně však s nimi tvůrčím způsobem polemizuje (např. nadužívání charakteristického citoslovce „jé“ tu s přihlédnutím k směšnohrdinskému ztvárnění kanonické školní látky působí až parodicky).

Zatímco všechny písně dosud uváděné vznikaly izolovaně, náhodně bez snahy vytvořit větší tematicky jednotný celek, v průběhu let 1975 a 1976 u nás vyšly překvapivě hned dvě dlouhohrající desky, které se záměrem adaptovat písňovou formou české a moravské pověsti naopak pracovaly od prvopočátku: *Meč a přeslice* Hany a Petra Ulrychových (s texty Ladislava Kopeckého) a *Staré pověsti české*, na nichž se z podnětu textaře Jana Krůty podílelo několik skladatelů, hudebních těles a interpretů (např. Václav Neckář, Petr Spálený či skupina Modrý efekt). Snad trochu kuriózně může působit fakt, že v obou případech došlo k propojení tematiky potenciálně vnímané jako uzavřená, dávno minulá kapitola našich dějin i písemnictví s ryze současným žánrem tzv. koncepčního alba – charakteristickým jevem v rockové hudbě 70. let, který se v rovině textů obvykle vyslovoval k vážným aktuálním problémům civilizace, soužití člověka a techniky apod. (ve světě např. skupiny Pink Floyd, u nás Progress Organization či Olympic). Jak si však ukážeme dále, svůj vnitřní smysl to mělo, neboť i tak na první pohled odtaziťatá látka, jako jsou pověsti, mohla nést velmi aktuální poselství. Zároveň je třeba uvést, že co se týče zpracování tohoto typu materiálu do podoby kon-

⁴ O exilové tvorbě V + W viz např. KOURA, Petr (2008). Kdo se směje, ukazuje zuby. *Dějiny a současnost*, roč. 30, č. 10, s. 30–33; KOTEK, Josef (1990). Osvobozené divadlo za války. In: Týž. *O české populární hudbě a jejích posluchačích*. Praha: Panton, s. 345–362.

cepčního alba, nejednalo se v polovině 70. let o úplnou novinku. Jako určitou předzvěst *Meče a přeslice* a *Starých pověstí českých* můžeme vzhledem k žánrové příbuznosti chápat album *Šípková Růženka* skupiny Rebels (1967), jež obdobným způsobem využívalo tematiku známých pohádek, a tedy lze konstatovat, že uplatnění žánrů lidové slovesnosti v rockové hudbě mělo u nás už vybudované určité zázemí.

Zaměříme-li se již konkrétně na počín sourozenecké dvojice Ulrychových, *Meč a přeslice* (1975) v mnohém navazuje na jejich předchozí monotematické LP *Nikola Šuhaj loupežník* (1974) inspirované baladickou prózou Ivana Olbrachta. „Nikola byl průlom do normalizační vozové hradby. Normalizátoři si se soudruhem Olbrachtem nevěděli rady (...),“ vzpomíná Ulrychův spolupracovník Ladislav Kopecký (Plocek – Ulrych, 1999, s. 96). Využitím díla protežovaného spisovatele se podařilo uvolnit složitou situaci, v níž se Petr Ulrych vzhledem ke svému vystupování v době srpnové okupace ocitl po roce 1969, rozhodně však nešlo o akt samoúčelný. Ulrych jako skladatel a zde i textař v jedné osobě nezřídka s Olbrachtovým pojetím polemizuje, akcentuje motivy spíše intimní než sociální a oproti heroickému pojetí zbojnictví vyzdvihuje sílu lásky.⁵

V porovnání s nenucenou lehkostí a nápaditostí *Nikoly Šuhaje loupežníka* působí *Meč a přeslice* poněkud usedleji a vážněji. Jako by se textař Ladislav Kopecký zalekl rozměru a tíhy Jiráskova díla, přistupuje ke zpracovávanému materiálu s velkou opatrností a vlastní tvůrčí vklad spíše potlačuje. Z českých a moravských pověstí vybírá převážně pověsti národní, méně pověsti lokálně spjaté se starou Prahou (*Žito kouzelník, Díra ve stropě /Fausti/, Housle a mříž /Daliborka/*) či jiným místem (*Bílá paní*). Ve většině případů je zachována věrnost původnímu příběhu. Epická linie je buďto ve zkratce písňovou formou převyprávěna, nebo je z ní vytčen a rozvinut hlavní prvek. Je zřetelné, že textař klade důraz na motivy jako statečnost (*Než si namaluješ erb /Bruncvík/*), sílu jednotlivce a nepokořitelnost svobodné myšlenky (*Housle a mříž*), soudržnost (*Jen dvě slova /Svatopluk/*), varování před zdánlivě jednoduchými řešeními (*Díra ve stropě*). Kumulací těchto motivů a jejich zpracováním písně získávají charakter jakéhosi poselství, které je možné číst různými způsoby – tradičním, jenž vztahuje smysl pověstí do kontextu celonárodního společenství a v tomto směru je také interpretuje, a individuálním, kdy recipient může význam sdělení aplikovat na sebe sama, svůj život a své vlastní jednání. Není vyloučeno, že textař zamýšlel cenzurnímu dohledu podsunout právě první způsob čtení, využívaje přitom gloriolu osobnosti Aloise Jiráska, zatímco vnímavý posluchač – jednatel měl dekodovat druhou vrstvu významu, přijmout ji jako oporu v době normalizace a zároveň jako tichou výzvu k čestnému, rovnému životu bez faustovských „smluv s ďáblem“.

⁵ Polemický přístup k tradičnímu pojetí zbojníka jako hrdiny byl ještě patrnější v jevištní podobě *Nikoly Šuhaje loupežníka* v pražském divadélku Atelier, na níž se kromě Petra Ulrycha podílel režijně Ján Roháč a herecky např. Pavel Landovský.

Nutnou úlitbou se v tomto směru stala úvodní *Hora Říp* s nezbytnou přítomností motivu lásky k vlasti a především závěrečná píseň *At klidně spí* (Ulrych – Ulrychová, 1975), která v úzu tehdejších mírových písní vyjadřuje naději, že válečné konflikty zmizí ze světa, nebude už hrozit „hřích lidí zlobou posedlých“, a tedy blanciť rytíři budou moci zůstat navždy klidně spát. Dokonce i v této zdánlivě jednoznačně angažované písni však najdeme problematizující moment – verš „spát znamená žít“, který můžeme interpretovat dvojím způsobem. V prvním, ideologicky konsensuálním pojetí funguje sloveso „spát“ pouze jako synonymum pro „neválčit“, a tedy „žít“. Pohledem z opačné strany však můžeme identifikovat v binární struktuře verše sémantický rozpor – ztotožnění (aktivního) života a pasivního, nevybojného spánku, které ironizuje či přinejmenším relativizuje zbytek textu a přeneseně i ostatní, ve své době všudypřítomná mírová prohlášení, apely a hesla.

I přes to, co bylo řečeno, je nutné přiznat albu *Meč a přeslice* i místa vtipná a odlehčující. Je to především *Bílá paní*, hudbou i textem imitující éru třicátých a čtyřicátých let a v duchu *Pytlákovy schovanky* rozpustile parodující plytkost a nevěrohodnost filmových milostných příběhů: „Budeme společně / strašiti ve věži (...) Sbor soví potvrdí / že se té lásky své / nikdy nevzdám.“ (Ulrych – Ulrychová, 1975). Podobnou atmosféru má, především díky pěveckému výkonu Hany Ulrychové, také píseň *Prádlu a lovy / Oldřich a Božena/* a dětsky přímočarý, bezelstný *Žito kouzelník*.

Jan Krůta, textař a ideový původce desky *Staré pověsti české*, postupoval odlišným způsobem než Petr Ulrych a Ladislav Kopecký. Zatímco Kopecký zachovával téměř absolutní věrnost původním příběhům a v souladu s tím vtiskl i užitému jazyku archaický ráz, Krůta se pokusil aplikovat jednotlivé motivy, postavy a události na současnost a vyprávět o nich ze synchronního hlediska, a tedy i živým jazykem. Aby navázal co nejužší kontakt s posluchačem, pojal své texty jako vyprávění otce malému synovi během putování po českých zemích. „Nebudu už tu cestu odkládat. Hned příští léto vezmu ranec na záda, tebe za ruku a půjdem,“ čteme v doprovodném textu v brožuře přiložené ke gramodesce (*Různí umělci*, 1976), a tato slova jsou určena stejnou měrou fiktivnímu dítěti jako reálnému posluchači, respektive čtenáři. Adresnost výpovědi ocenila i dobová kritika: „Krůta hovoří ke konkrétnímu adresátovi, ke konkrétnímu dítěti, kdežto Kopecký se obrací na publikum jako – řekněme – na celou školní třídu,“ srovnal obě pojetí Ivan Rössler (1976, s. 9).

Krůta vycházel vcelku oprávněně z předpokladu, že aktualizace starých příběhů takovým způsobem, a navíc v podání oblíbených zpěváků, osloví posluchače, zejména mladé, mnohem silněji než jejich konvenční interpretace a potenciálně je přiměje seznámit se zpětně i s původními texty pověstí či dokonce s historickými reáliemi. Rozdílnost Kopeckého a Krůtova přístupu demonstruje už vizuální podoba desky: Výtvarník *Meče a přeslice* Oldřich Pošmurný shromáždil

na přední i zadní straně obalu sice se vkusem, ale bez zvláštní invence alšovsky stylizované výjevy z dávných dob, naopak Ladislav Nagaj, autor grafického návrhu *Starých pověstí českých*, pokryl celý obal charakteristickou zelení imitující školní sešit, v pravé horní čtvrtině se štítkem obsahujícím název alba.

Ani přes snahu o navození neformální atmosféry domáckého rozprávění nejsou všechny skladby stejně přesvědčivé. Jan Krůta, na rozdíl od začínajícího Kopeckého v oblasti písňového textu již etablovaný autor, jako by se pokoušel překonat komplex „pouhého textaře“, místy podléhá pseudobásnickým manýrům a předkládá spíše mechanicky navršené metafory pohybující se na hranici srozumitelnosti než skutečnou poezii („Jak jde tak cítí / kometu v zádech / deštivou noc na Máří / jak jde tak cítí / povadlý nádech / kohoutích barev v září“ v *Pověsti o králi* (Různí umělci, 1976)). Jinde naopak sklouzává k banálním, nicneříkajícím frázím, které zato s úmornou pečlivostí opakuje („Mám takové chvíle v životě / kdy si přiznám že vím hodně málo / Mám takové chvíle v životě / kdy vím jistě co bych měl chtít znát“ v *Žitovi kouzelníku* (Různí umělci, 1976)). Bohužel stejně jako u *Meče a přeslice* i zde je přítomen „povinný“ vlastenecký epilog *Země česká*, který celku nijak neprospěl.

Po stránce hudební i slovesné je vrcholem alba skladba *Golem*. Podobně jako Jiří Suchý, ale v mnohem širším myšlenkovém rozměru a s vnitřním epickým nábojem se zde Krůta zamýšlí nad možností objevu a oživení Golema v Praze druhé poloviny dvacátého století⁶. Ne slovní vědci, ale obyčejní kluci jsou těmi, kdo Golemovi porozumí a podaří se jim ho oživit, a když pak Golem začne ve městě rozšlapávat auta a pouštět hrůzu, jsou znovu jediní, kdo ho dokáží v jeho zbesilém konání zastavit: „A jak šel přímo k vltavským břehům / doběhli ho ti malí / olověnky na hraní mu pod nohy vmetli / voda se přes něj valí.“ (Různí umělci, 1976).⁷ Autor oceňuje nápaditost a nebojácný přístup ke světu, který je dětem vlastní a dospělí se jej jen neúspěšně snaží napodobit. Do působivého kontrastu ke Golemovu destruktivnímu řádění a mohutným, leč bezúspěšným policejním manévřům směřovaným k jeho zneškodnění klade Krůta kainerovskými laděným obraz všedního, poklidného pražského dne, který se nezdá být právě probíhajícím dramatem nijak narušen. („A blízko v parku tichém / ži-

⁶ V textu písně se uvádí, že Golema našli na blíže neurčeném „staveništi v centru Prahy“. Ivan Rössler ve své recenzi *Starých pověstí českých* ovšem tento prostor (možná mimoděk) konkretizuje jako „staveniště metra“. Tato zdánlivě bezvýznamná maličkost nám přináší z dnešního hlediska cenné svědectví o tom, jak výrazně ovlivnila stavba metra život v Praze sedmdesátých let. (Srov. RŮZNÍ UMĚLCI (1976). *Staré pověsti české*. [LP + textová brožura]. Praha: Suprahon; RÖSSLER, Ivan (1976). Klasikové v beatové tunice. *Tvorba*, č. 38, s. 9.)

⁷ Text písně otištěný v příložené brožuře se neshoduje s textem zpívaným na desce, zpívanou verzi však pokládám za výchozí, a tedy ji pro potřeby své práce transkribuji z nahrávky.

vot šel klidně dál / holku náhle roztěkanou / kluk si namlouval...“ /Různí umělci, 1976/). V *Golemovi* se Krůtovi podařilo přesvědčivě vložit tradiční motiv (včetně závěru, kdy se Golem topí) do kontextu dnešního světa a bez jakékoli známky poučování ukázat, že tam, kde technokracie a hrubá síla jsou směšně bezbranné, důvtip a fantazie mohou přinést východisko.

Píseň *Staroměstský orloj* (Různí umělci, 1976) je jakožto jediná z celého souboru věrným převyprávěním literární předlohy, záměrně zachovává patetizující styl a knižní jazyk. Sleduje příběh mistra Hanuše od okamžiku sestrojení „nejkrásnějšího orloje zemědílu“ až do chvíle, kdy stojí pod svou celoživotní prací oslepený a bezmocný. Nabízí se domněnka, že textař záměrně ponechal děj v minulosti, aby přinutil posluchače přemýšlet o obecné platnosti příběhu, jeho etických aspektech a převoditelnosti do současnosti. Ve středověkých kulisách tak náhle sledujeme veskrze aktuální „drama člověka, který pro společnost udělal dobrou věc a pak – ze sobeckých důvodů – z ní byl vlastně vyřazen.“ (Rössler, 1976, s. 9).

Na kvalitativní rozkolísanosti desky jako celku se podílel i fakt, že hudba vznikala až na hotové Krůtovy texty a každý text zhudebnil a zaranžoval jiný skladatel, zastoupeny byly přitom osobnosti rozmanitých až protikladných žánrových a estetických východisek (Petr Hannig, Pavol Hammel, Radim Hladík aj.). Jan Krůta si však rizika, které to s sebou neslo, byl sám vědom a ještě předtím, než deska vyšla, odůvodňoval své rozhodnutí oslovit různé umělce (převážně z řad vrstevníků a přátel) snahou o dosažení generačně zakotveného, přitom však mnohotvárného pohledu (Krůta, 1975, s. 8).

Přestože *Meč a přeslice* a *Staré pověsti české* vyšly velmi krátce po sobě, vznikaly zcela autonomně a Jan Krůta v době, kdy desku připravoval, texty Ladislava Kopeckého neznal (viz e-mailová korespondence s Janem Krůtou). Přesto se zdá, jako by na několika místech na Kopeckého nevědomky reagoval, překvapující je např. shodné použití motivu hráze⁸ ve zpracování pověsti o králi Ječmínkovi („pole se spiklo s nebem / a vznikla hráz“ na *Meči a přeslici* (Ulrych – Ulrychová, 1975), „prstenem hor tou hrází / jak jde tak cítí / do modrobíla / Ječmínek Hanou vchází“ ve *Starých pověstech českých* /Různí umělci, 1976/). I to, že si oba autoři zhruba z poloviny vybrali stejné náměty (pověst o Horymíru a Šemíkovi, o bílé paní, o Ječmínkovi, o kouzelníku Žitovi, o dívčí válce), když jen ten nejnámější, tedy Jiráskův soubor pověstí obsahuje desítky dalších, může v posluchači vzbudit dojem vědomé návaznosti.

⁸ U Jiráska se tento motiv neobjevuje, stejně tak ani v novějších, poměrně rozšířených adaptacích pro mládež, které mohli mít textaři v 70. letech k dispozici, např. SIROVÁTKA, Oldřich (1960). *Byly časy, byly*. Praha: SNDK; PETIŠKA, Eduard (1973). *Čtení o hradech*. Praha: Albatros; LISICKÁ, Helena (1971). *Z hradů, zámků a tvrzí*. Praha: Svoboda.

Dobové ohlasy obou alb provázely rozpaky, nejkritičtěji se vyjádřil Jan Rejžek ke *Starým pověstem českým* v příloze UM deníku *Mladá fronta* v prosinci 1976. V textech *Bivoj*, *Dívčí válka* a *Žito kouzelník* se podle něj Krůta „utekl do třasovisek bodrého žertování dikobrazích blaženek a pivojů“, *Bivoje* navíc recenzent přirovnal k „telecímu oratoriu“ a píseň *Šemíci* označil za nejutrápenější skladbu alba, v níž zpěvačka Zuzana Stírská interpretuje banální text s „nadšením řidičky pražské tramvaje“. Texty samy o sobě jsou podle Rejžka nedotažené, jejich adekvátní zhudebnění však ještě problematičtější (1976, s. 6). Na Rejžkovo sarkastické hodnocení reagoval o tři měsíce později skladatel Petr Hannig článkem *Každý se musí svému řemeslu učit* (1977, s. 6), v němž kritikovi vytkl nedostatek odborného vzdělání a destruktivismus, Rejžek pak na svou obranu vystoupil odpovědí nazvanou *Jde o to jak* (1977, s. 3), která se však *Starých pověstí českých* už týkala jen okrajově a přecházela spíše do osobní roviny.

Přesto Rejžek (1976, s. 6) cenil *Staré pověsti české* o něco výše než „varovný neúspěch Ulrychovců“ *Meč a přeslici* a tentýž názor sdíleli i ostatní recenzenti. Roli tu bezpochyby hrál fakt, že v případě Hany a Petra Ulrychových bylo s čím porovnávat a oproti jejich předchozím albům znamenaly *Meč a přeslice* kvalitativní propad. Počin Jana Krůty naopak kritiky zaujal snahou o nový, alternativní pohled na tradiční téma. Shodli se však na tom, že ani v jednom případě nebyl využit potenciál starých pověstí dostatečně. „Třeba to na třetí pokus konečně už naplno vyjde,“ konstatoval v recenzní rubrice *Mladé fronty* Josef Kotek (1976, s. 6).

Žádná další podobně tematicky koncipovaná deska u nás ale v následujících dvou desetiletích už nevyšla. Teprve v první polovině 90. let můžeme pozorovat pokusy o návrat k této látce v tvorbě plzeňské skupiny Démophobia (album *Plzeňské pověsti, písně a jiné plísně*, 1994; *Vycpávky*, 1999; *Mlýnek*, 2007). Je přirozené, že namísto pověstí národních, které s sebou nesly určité ideologické zatížení z předchozího období, se nyní do popředí dostávají posluchačsky vděčnější, zábavnější a dobrodružnější pověsti místní, většinou s prvky tajemství, nadpřirozenými bytostmi apod. Vzhledem k vývoji v posledních letech, kdy tuto tematiku zpracovává i například populární skupina Čechomor (*Písně z hradů a zámků*, 2010), můžeme konstatovat, že žánr pověsti jakožto inspirační zdroj písňových textů je živý i v jedenadvacátém století.

Literatura

- DORŮŽKA, Lubomír (1981). *Panoráma populární hudby 1918/1978*. Praha: Mladá fronta.
- HANNIG, Petr (1977). Každý se musí svému řemeslu učit. *Mladá fronta*, příl. *UM*, roč. 33, č. 54 (5. 3.), s. 6.
- HORÁČEK, František (1976). Meč a přeslice. *Melodie*, roč. 14, č. 6, s. 189.
- HORÁČEK, František (1976). Staré pověsti české – kdo dřív, kdo lépe? *Mladá fronta*, příl. *UM*, roč. 32, č. 289 (4. 12.), s. 6.
- CHMEL, Ladislav (1975) Mají společnou lásku. *G: noviny ze světa hudby a zvuku*, roč. 11, č. 1, s. 9.
- JEŽEK, Jaroslav – VOSKOVEC, Jiří – WERICH, Jan (1993). *Život je jen náhoda*. Cheb: Music Cheb.
- JIRÁSEK, Alois (2001). *Staré pověsti české*. Praha: Lidové noviny.
- KARBUSICKÝ, Vladimír (1968). *Mezi lidovou písní a šlágregem*. Praha: Editio Supraphon.
- KOTEK, Josef (1976). Až na třetí pokus? *Mladá fronta*, příl. *UM*, roč. 32, č. 289 (4. 12.), s. 6.
- KOTEK, Josef (1990). *O české populární hudbě a jejich posluchačích*. Praha: Panton.
- KOURA, Petr (2008). Kdo se směje, ukazuje zuby. *Dějiny a současnost*, roč. 30, č. 10, s. 30–33.
- KRŮTA, Jan (1975). Staré pověsti české. *G: noviny ze světa hudby a zvuku*, roč. 11, č. 7, s. 8.
- KRŮTA, Jan (2012). <Jan.Kruta@seznam.cz> [E-mail adresátce Zuzaně Zemanové <zuzana.zemanova@upol.cz>].
- LISICKÁ, Helena (1971). *Z hradů, zámků a tvrzí*. Praha: Svoboda.
- MATZNER, Antonín a kol. (1980). *Encyklopedie jazzu a moderní populární hudby – část věcná*. Praha: Editio Supraphon.
- [otb] (1976). Meč a přeslice. *G: noviny ze světa hudby a zvuku*, roč. 12, č. 7, s. 10.
- PETIŠKA, Eduard (1973). *Čtení o hradech*. Praha: Albatros.
- PLOCEK, Jiří – ULRYCH, Petr (1999). *Písně 1964–1999*. Brno: Gnosis.
- RŮZNÍ UMĚLCI (1976). *Staré pověsti české* [LP + textová brožura]. Praha: Supraphon.
- REJŽEK, Jan (1977). Jde o to jak... *Mladá fronta*, příl. *UM*, roč. 33, č. 130 (4. 6.), s. 3.
- REJŽEK, Jan (1976). Základní rámec desky Staré pověsti české z Diskotéky mladého světa. *Mladá fronta*, příl. *UM*, roč. 32, č. 289 (4. 12.), s. 6.
- RÖSSLER, Ivan (1976). Klasikové v beatové tunice. *Tvorba*, č. 38, s. 9.
- SEDLÁČEK, August (1898). *Sbírka pověstí historických lidu českého*. Praha: J. Otto.
- SIROVÁTKA, Oldřich (1960). *Byly časy, byly*. Praha: SNDK.
- SUCHÝ, Jiří – ŠLITR, Jiří (1993). *Píseň o rose*. Cheb: Music Cheb.
- ULRYCH, Petr – ULRYCHOVÁ, Hana (1975). *Meč a přeslice* [LP + textová brožura]. Praha: Panton.
- VOSKOVEC, Jiří – WERICH, Jan (2005). *Vítězné „V“* [CD]. Praha: Radioservis.

Old Czech legends as an inspiration for pop music

The aim of the paper is to show possibilities and examples of using old Czech legends as a kind of inspiration in pop music during the 20th century. It is focused especially on two records, which were released surprisingly in the same time (1975–1976), but completely independently on each other: *Meč a přeslice* by famous musicians Hana and Petr Ulrych with lyrics by Ladislav Kopecký and *Staré pověsti české* prepared by lyricist Jan Krůta and several composers, singers and groups like Václav Neckář or Modrý efekt. In spite of the same source of inspiration authors of these LPs approached to the material of legends differently. Kopecký tried to paraphrase the original stories, while Krůta wanted to modernize and update them for contemporary young people. Unfortunately, the both attempts were rather unsuccessful. After that the matter of old legends disappeared from pop music for long time, but came back in 1990s.

Mgr. Zuzana Zemanová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Křížkovského 10
77180 Olomouc
zuzana.zemanova@upol.cz

Skici

Projekt *Česká literatura první dekády 21. století*

Následující stať představuje ukázkou z připravované publikace s pracovním názvem *Česká literatura první dekády 21. století v souvislostech a interpretacích*. Projekt pokračuje v rozvíjení tradice kolektivních interpretačních svazků, které v někdejší Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV začaly vycházet již v šedesátých letech (*Příběhy pod mikroskopem*) a největšího rozmachu dosáhly na přelomu 80. a 90. let (*Rozumět literatuře, Česká literatura 1945–70, Český parnas* a další).¹

Nejtěsňěji pak aktuální projekt navazuje na publikaci *V souřadnicích volnosti. Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích* (Academia, Praha 2008). Oba projekty mají základnu v Oddělení 20. století a současné literatury v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., autorsky se na nich však podíleli a nadále podílejí i další kolegové z univerzitních pracovišť. Druhý díl projektu se bude zabývat literaturou období 2001–2010, přičemž zachová stávající členění, formu výkladu i grafickou úpravu.

Celý svazek bude otvírat vstupní studie mapující literární život první dekády 21. století. Dále bude kniha rozčleněna do tří oddílů: Poezie, Próza, Drama. Každý z oddílů bude uveden samostatnou studií popisující vývoj daného literárního druhu ve vymezeném období. Po ní budou následovat interpretace vybraných literárních děl (36 hesel v oddílu Poezie, 32 v oddílu Próza a 18 v oddílu Drama).

Samotná interpretace by neměla být kanonickým výkladem, nýbrž individuálním pohledem každého interpreta na konkrétní literární dílo, které, při zachování rámcové formální struktury, charakterizuje jako celek, vyzdvihne specifické rysy, případně interdisciplinární přesahy a souvislosti a nabídne nové možnosti jeho čtení.

Snadu o plastický obraz současné literatury dokládá i výběr interpretovaných textů, který zahrnuje širokou škálu děl: od knih, jež vyvolaly polemické diskuse a dokládají zejména aktuální společenskou „objednávku“, k dílům v dobové recepci přehlíženým, od textů uznávaných spíše odborníky až k literatuře s širší čtenářskou základnou.

Cílová skupina čtenářů je poměrně široká: jsou to především středoškolští a vysokoškolští studenti a jejich pedagogové, jimž jednotlivé interpretace vedle určitého rozumění dílu nabízejí i modelování přístupu k interpretaci jako žánru badatelské práce; způsob zpracování, zvolená terminologie i snaha o přehlednost a srozumitelnost podání však dovolují, aby se – minimálně interpretační část

¹ Publikace vzniká v rámci grantového projektu GA ČR P406/11/2030.

hesla – začlenila mezi zdroje, v nichž získává informace i laický zájemce o současnou literaturu.

Jednotlivá hesla sestávají ze dvou částí: zaprvé je to vlastní interpretace literárního díla včetně zařazení pojednávaného díla do českého, případně světového kontextu i celku autorovy tvorby. Druhá složka přináší informace týkající se vydání textu, jeho dramaturgie a dalších forem adaptace, ocenění, ohlasů literární kritiky, jakož i ukázky ze samotného interpretovaného díla a z relevantních recenzí či studií. Tento aparát doplňuje představu o recepci a hodnocení díla a podstatně přispívá k zvýšení badatelského potenciálu svazku.

Alena Fialová, hlavní řešitelka projektu a editorka svazku

Mgr. Alena Fialová, Ph.D.
Ústav pro českou literaturu
Akademie věd ČR
Na Florenci 3/1420
110 00 Praha 1
fialova@ucl.cas.cz

Jáchym Topol: *Kloktat dehet* (2005)

Erik Gilk

Jáchym Topol (* 1962) se již ve své prozaické prvotině *Sestra* (1994) prezentoval jako zkušený spisovatel se zvláštním poetickým viděním skutečnosti. Přestože v jeho příbězích je trvale přítomný prvek společenské reflexe, reálný obraz je vždy přetvořen autorovou silnou imaginací, leckdy vytvářející až přízračně neskutečný svět. Zatímco v prozaickém, kritikou vřele přijatém debutu se jednalo ještě o představivost prchavou a neuspořádanou, k čemuž výraznou měrou přispěl zdánlivě nestylizovaný proud protagonistovy řeči, od následující prózy *Anděl* (1995) se toto neutuchající chrčení zklidňuje a dostává jistý řád.¹

Topolova společenská (nikoliv politická) angažovanost se projevuje jak v řadě zmíněných „pražských próz“ ze současnosti, tak v prózách lokalizovaných do venkovského prostředí nedávné minulosti – k nim patří *Noční práce* (2001) a *Kloktat dehet*. Autor sám první skupinu označil za řadu černou a následující texty za řadu rudou (do ní zařadil i prózu *Supermarket sovětských hrdinů* a divadelní hru *Cesta do Bugulmy*), neboť se tu údajně vyrovnává s komunistickou minulostí českých zemí.

V jeho prózách je zároveň patrné narůstání všudypřítomného zla, které ovšem nepřichází zvenčí, ale ohrožuje každého jedince zevnitř. Vychází z jeho podvědomí, v němž zuří permanentní boj „se zlem v nás“, během něhož protagonista střídavě zlu odolává a podléhá (román *Chladnou zemí*, 2009, s původním názvem *Ďáblova dílna* je doslova sbírkou exponátů násilí páchaného lidmi na lidech). Tomuto vývoji odpovídá i postupná proměna časoprostorových souřadnic: od kritického náhledu na polistopadovou transformovanou společnost s akcentem na divoké podnikatelské praktiky (*Sestra*, *Anděl*) přes sebezpytující obžalobu českého národa, který ve vyhraněných momentech moderní historie neobstál (*Noční práce*, *Kloktat dehet*), až po apokalyptický obraz věčného zla vítězíhoho napříč časem i místem (*Chladnou zemí*).

Konstantním činitelem Topolovy románové poetiky je důsledná práce s jazykem, mnohdy až experimentování na hranicích sdělnosti, monologický proud hovorové řeči a nízký výskyt dialogů, jež bývají do tohoto proudu neoddělitelné

¹ V tomto příspěvku zachováváme formátování textu, zavedené v připravované publikaci *Česká literatura první dekády 21. století v souvislostech a interpretacích* (viz předchozí poznámku A. Fialové).

zakomponovány. Čtenář může být znejistěn výpovědní hodnotou vyprávěčova jazyka, který se rovněž ukazuje jako původce zla, neboť bývá zneužit pro násilnou deformaci skutečnosti. Silně expresivní vyjadřování se značnou naléhavostí lze v této souvislosti vnímat jako zástěrku protagonistovy případné manipulace s realitou.

Román *Kloktat dehet* je rozdělen na dvě části, které se výrazně odlišují časem, prostorem i tempem vyprávění. První část s názvem *Domov Domov* se odehrává v interiérech dětského domova a popisuje život chovanců i praktiky střídajících se vychovatelů. Druhá část pojmenovaná *Tankové vojsko* představuje výrazný zlom, v rychlém sledu dějových sekvencí líčí vojenské operace a partyzánskou válku. V románu, jenž ve svých počátcích působí jako realistické, syrové líčení krutých poměrů v Československu na přelomu čtyřicátých a padesátých let, postupně nabývají převahy fantaskní prvky, živelné vyprávění přestává respektovat tradiční historické, psychologické i další souvislosti. Stává se jakousi parodickou a bizarní hrou s českou národní povahou a dějinami (již lze zároveň číst jako alternativní historii českého národa), ale také se základními principy fungování lidské společnosti, nejrůznějšími literárními aluzemi apod.

Zprostředkovatelem románového děje je hoch Ilja, který se svým postiženým bratrem Vopičákem vyrůstá v chlapeckém dětském domově ve vesnici Siřem. Jako potomci rodičů emigrovavších na Západ se ocitli mezi kázeňsky problematickými a zanedbanými chlapci převážně cizího původu. Původní sociální nepřizpůsobivost včetně komunikačních obtíží („*hoši mluvili mnoha jazyky, byly to jazyky pronárodů*“, 11) je ovšem překonávána důslednou náboženskou výchovou řádových sester. Jejich výchovný prostředek následující po porušení osmého příkázání dal celému románu název: pokud některý z chovanců lhal, dostal za trest vykloktat vodu s mýdlem, které se dříve vyrábělo z dehtu.

Poté, co jsou řádové sestry vyhnány (naznačen je zde komunistický převrat), ovládne chlapecký domov několik armádních velitelů, kteří zavedou „svůj pořádek“. Veškeré křesťanské vazby jsou zprerhány, knihy zničeny a chovanci podstupují vojenský výcvik. Násilný zásah totalitní moci s cílem ideologické převýchovy chlapani vítají, vysloužilí důstojníci pro ně oproti změkčilé ženské péči představují chlapeckou autoritu slibující po letech modlení a odřikání nefalšované dobrodružství, navíc se jim splní klukovské sny, když dostanou do rukou skutečné zbraně. Kontrast mezi nadšeným prožíváním chovanci na jedné straně a krajně negativním obecným povědomím o těchto událostech spatých s násilím stalinské epochy na straně druhé dokládá preferenci subjektivního času hrdinů před objektivním časem historickým i autorovu groteskní hru s realitou.

Zlom ve vyprávění nastává, když do děje vstupuje sovětské tankové vojsko (vyprávění se přesouvá k událostem zprvu připomínajícím rok 1968, ovšem se zcela opačnou reakcí národa, jenž se chopí zbraní a vyprovokuje 3. světovou válku). V této vypjaté scéně se Ilja – poprvé donucen jednat sám za sebe, bez

ochrany domova Domova i klukovského kolektivu – nenadále vrhá do náruče kapitána Jegorova, v němž chce vidět svého ztraceného otce, a přechází tak na stranu nepřátel. Tento akt lze sice vyložit jako reakci na právě utrpený šok či jisté nepochopení závažnosti situace, avšak je důsledkem zcela racionální úvahy.

Celá druhá část, v níž je popisován chaotický pohyb tankového vojska v okolí Širemi, pak dokládá Iljovu vypočítavost. Když si uvědomí, že bojuje na straně nenáviděného nepřítele povstalců, mezi něž se přidali všichni chovanci z Domova, začne hrát dvojí hru. Vodí tankovou kolonu okolní krajinou, aby se vyhnul středisku domácího odboje, a zároveň sepisuje tajné zprávy, v nichž se prezentuje jako povstalecký špion nasazený k protivníkovi. Svoji proradnost prokáže i v závěrečné fázi boje, kdy je poslední „hnízdo odporu“ – bývalí Iljovi kamarádi z Domova bránící se v jeho opevněné budově – dobýváno další a silnější sovětskou jednotkou. Tehdy se Iljovi podaří dvakrát přeběhnout z jedné nepřátelské strany na druhou, zneužít důvěry a oběma donést informace o soupeřových vojenských pozicích.

Zatímco v případě prostorových souřadnic je v rámci obou dílů patrný posun od soustředěného popisu jednoho dějiště (domov Domov) k místní extenzitě (přesuny vojenských jednotek), u kategorie času je situace zrcadlově převrácená, byť mnohem hůře rozpoznatelná. Důvodem je striktní oddělení subjektivního prožívání času jedince od objektivního času dějinného, který zůstává naprosto nerespektován, jako by ani neexistoval. Z hrdinova vyprávění a naznačených historických souvislostí můžeme vyvodit, že jeho pobyt v dětském domově zasahuje dobu téměř dvou desetiletí, od konce čtyřicátých let až do konce let šedesátých, aniž by ovšem chlapec vyrostl nebo vyspěl. Autorita jediné vypravěčské perspektivy je tak posílněna absolutním časem nestárnoucího vypravěče.

Podstatným aspektem významové výstavby Topolova románu je hrdinova problematická identita. Je Iljovo bezpáteří chování důsledkem náhlého zvratu v jeho životě, anebo jde o projev jeho vrozených dispozicí, kdy konečně ukáže svou pravou tvář? Iljův rodový původ zůstává dlouho neznámý, on sám se sice považuje za povržence s oslím jménem ze společenského okraje, avšak zároveň se těší zvláštní úctě vesnických obyvatel i respektu ostatních chovanců. V závěru se pak dozvídá, že je potomkem místní aristokracie, a proto se dosud těšil zvláštní péči. Protagonistovo vylučné postavení mezi chlapci koresponduje s jeho prvenstvím v Domově, neboť pobýval na místě budoucího ústavu ještě před jeho založením, kdy se jej ujali pan Cimbura a řádová sestra Albrechta. Ilja tak stále zůstává „doma“, protože Domov byl zřízen z opuštěného šlechtického sídla jeho rodičů.

Kromě Ilji se ze ztroskotavšího letadla, kterým chtěla celá rodina uprchnout ze země, podařilo zachránit jeho mladšího bratra Vopičáka. Tento imbecilní hoch neumí mluvit, je permanentně znečištěn vlastními zvrátky a výkaly a pro svoji zaostalost je vysmíván chovanci Domova. Ilja se o něj však stará příklad-

ně, bez jakéhokoliv náznaku pohrdání, s upřímnou láskou, dokáže jej tělesným kontaktem utěšit, ochránit před ostatními. V chaotickém mezidobí po vyhnání řádových sester a před příchodem vojenských velitelů ovšem Vopičák vypadne z okna a zemře. Stane se tak ve chvíli Iljova utěšujícího objetí a nelze vyloučit jeho přímou vinu. Některé postavy jsou o jeho vražděném úmyslu pevně přesvědčeny a přirovnávají Ilju ke kryse – motiv zrádného „kryšního“ chování a povahy Ilji se vine celým románem. Částečně jej usvědčuje i okolnost, že se snaží postupně (a zbytečně) vytěsnit Vopičákovu existenci ze své paměti a zároveň touží důstojně ho pohřbit. V kontextu Topolova prozaického díla se nejedná o ojedinělý zločin spáchaný protagonistou na samém začátku příběhu, motivovaný nejspíš „očistnou“ snahou zbavit se za jakýchkoliv okolností pout svazujících jeho dosavadní existenci a začít nový život (viz smrt Malé Bílé Psice v *Sestře* či požár Terezína v próze *Chladnou zemí*).

Iljův agresivní charakter dokládají další dvě, tentokrát již jednoznačné vraždy. V obou sehraje klíčovou roli chlapec Margaš, který prostřednictvím svých vizí s Iljou manipuluje a navádí jej k násilnostem. Zatímco zabití velitele Vyžlaty lze ještě kvalifikovat jako pomstu za jeho sexuální zneužívání Margaše, vražda kapitána Jegorova představuje další Iljovu zradu páchanou z vypočítavosti, neboť jeho vojenská jednotka má být obětována a nahrazena vojskem velitele Kožanova. Margaš má s Iljou mnoho společných rysů, vedle téměř totožného zevnějšku je to především bolestná touha najít neznámého otce. Margaš představuje Iljův zrcadlový obraz, ovšem zachoval si ještě jakýsi pozůstatek elementární morálky, jež mu zabraňuje ubližovat lidem, přestože kolem něj všude panuje zlo. Na rozdíl od Margaše Ilja, jeho alter ego (podle Freudovy terminologie id) svým pudům a násilnickým sklonům podléhá.

Iljova příslušnost k říši temnot je rámcována jeho románovou prehistorií a naznačeným vyústěním románu. Když se hrdina snaží rozpomenout na nejstarší zážitky z doby před náhradní péčí, popisuje ji takto: „*Předtím jsem byl v Zemi stínů, kde byl rachot a můj lidí.*“ (14) V posledním odstavci Ilja zase hledá svůj domov ve sklepě, kterému se jako temnému prostoru snažil vyhýbat a v němž je mimo jiné pohřben Vopičák. Výklad závěru lze také vnímat tak, že se Ilja vydává na cestu domů a je přirozené, že chce začít u kořenů, sestoupit do nehlubších vrstev a po přestálých hrůzách rozpoznat svou skutečnou osobnost. Sklepní místnosti byly donedávna permanentně zatopené vodou a Iljovo odhodlání můžeme pak skrze metaforu životodárné tekutiny číst jako návrat do matčina ochranného lůna. Konstantním paradoxem přitom zůstává, že protagonista s dočasnou epizodou vojenské anabáze svůj rodný dům téměř neopustil. Ilja si je této skutečnosti dobře vědom, což dokládá výrok „*Byli jsme u sebe doma*“ (257), pronesený ve chvíli setkání s Vopičákovým mrtvým tělem ve sklepě.

Významové napětí mezi dvojím chápáním substantiva domov je naznačeno již volbou názvu sociálního ústavu pro opuštěné děti. Výrazný rozpor mezi per-

manentní přítomností rodného, byť výrazně pozměněného domu a chybějícím rodinným zázemím koresponduje s Iljovou povahovou ambivalencí. Podílí se na velmi bohaté škále Iljova jednání, jehož hodnocení osciluje mezi pólem odporně vykalkulované přizpůsobivosti vůči jakémukoliv režimu a pólem lítosti nad osiřelým chlapcem, jehož bytostná potřeba někam patřit zůstává nenaplněna.

Trvalá hypotetičnost Iljovy identity je násobena plejádou odkazů k postavám světové i domácí literatury a k českým dějinám. Z těchto aluzí Topol ve svém románu sestavil intertextuální síť, která vytváří vlastní svéráznou mytologii nezávislou na pretextech a nevyžaduje na čtenáři jejich znalost. Ve výsledném fantasmagorickém panoptikálním světě je možné vedle sebe najít legendu o dinosauřím vejci či socialistický cirkus sestávající z lidských kreatur. Na vrcholu pak stojí mytická bohyně Čechie uctívaná celým českým národem a symbolizující jeho udatnost.

Zpověď morálně pokřiveného jedince, v níž vzniká napětí mezi jeho autointerpretací a mezi obecným a objektivním hodnocením jeho charakteru, není v moderní české próze novinkou. Iljova postava náleží k podobnému typu jako Ing. Švajcar z Havlíčkova *Neviditelného* (1937), Karel z Řezáčova *Černého světla* (1940) či titulní protagonista románu Vladimíra Neffa *Trampoty pana Humbla* (1967). Zatímco jejich motivací k sepsání vlastní minulosti byla snaha obhájit a ospravedlnit své chování, Ilju vede k těmto aktu odlišná pohnutka, totiž zprostředkovat svým svědectvím historickou pravdu. V metatextové pasáži ke konci románu sděluje: „Začal jsem psát. Při psaní jsem to byl já a nebyl jsem to já. [...] Napsal jsem o válce Čechů a Slováků s armádama pěti států a je to všechno pravda. Tolik dehtového mejdla na světě není, kolik bych ho musel kloktat, kdybych jedinkrát zalhal.“ (271) Je patrné, že nejistota ohledně charakteru této postavy přetrvává i nadále a není odstraněna ani na osobnější rovině vyprávění.

Postava Ilji je ovšem také převrácenou verzí stejnojmenného hrdiny románu Valentina Katajeva *Syn pluku* (1944), který za komunistické totality patřil k povinné četbě. Tento Ilja je rovněž sirotkem, který nalezne náhradní rodinu ve vojsku Rudé armády a za velké vlastenecké války projeví svou odvahu. Zatímco Katajev předvádí ideální typ chlapeckého hrdiny ztotožňujícího se s bojem za spravedlivou společnost, Iljova přítomnost mezi vojáky je pouze dočasná a motivovaná výhradně jeho osobními cíli. K téže tematické oblasti odkazuje pověst o vojínu Fedotkinovi ze stalinské Létající brigády, kterou chlapcům z domova vypráví velitel Vyžlata.

Iljův konstantní věk nemůže nepřipomenout Oskara Matzeratha z proslulého románu *Plechový bubínek* (1959) Güntera Grasse. Oskar je rovněž povahově nejednoznačný hrdina s vyhroceně protikladným chováním a nese vinu na smrti několika blízkých lidí. Podobně jako Topolův protagonista je také Oskar vypravěčem retrospektivně líčeného příběhu a jeho figuru můžeme vnímat jako

zrcadlový obraz pokřiveného světa a nesmyslnosti mnohého lidského jednání. Pokud bychom v genezi typu Topolova hrdiny chtěli pokračovat hlouběji do minulosti, určitě bychom neminuli Grimmelshausenovy příběhy líčící pikareskní osudy Simplicia Simplicissima za třicetileté války, jež vykazují nápadnou podobnost s druhou částí českého románu.

Dějiště Siřem evokuje Franze Kafku, který v této obci pobýval v letech první světové války v domácnosti své sestry Ottly a jejíž prostředí Kafku inspirovalo k rozepsání románu *Zámek*. Jméno jednoho z chovanců zní poláčekovsky Bajza a má odkazovat k atmosféře bezstarostných klukovských dobrodružství i válek mezi partami sousedních čtvrtí (které jsou však v Topolově románu zobrazeny s krutostí a drsnou syrovostí).

Pozoruhodné propojení hned několika postav představuje pan Cimbura, jinak titulní hrdina Baarova románu symbolizujícího moudrost, píli a hrdost českého selského stavu. Scéna, kdy Cimbura přijede na kolečkovém křesle na náves, vykřikuje „Na Moskvu“ a vzápětí se zapálí, je svérázným splynutím dvou ikon české kultury. Není náhodné, že Švejk i Palach svými činy reagovali na absurditu moderních dějin, a vůbec přitom nerozhoduje, že jeden z nich je literární postavou, druhý reálnou historickou osobností: Topol v konstruování svého příběhu vystavěného na otevřených i implicitních narážkách nerozlišuje mezi sférou „pravdy“ a „umění“.

Vzhledem k tomu, že román podává alternativní verzi reálné historie, může být čten jako kontrafaktuální historický narativ pojednávající o srpnové invazi roku 1968. Autor dovádí do extrému tezi, že západ Československo tehdy již poněkolkáté zradil a obětoval malou zemi ve středu Evropy. V románu se totiž vojenské jednotky NATO spojí s vojsky Varšavské smlouvy, aby společnými silami udolali vzbouřené Čechoslováky: „*A teď jsou natáči tady a kámošej s Rusákama*“ (210). Poslední sídlo odporu, které několikanásobně přesile odolává, přetrvává právě v Siřemi, sídle Siřemské autonomní zóny (SIAZu) a vysíláčky Svobodná Siřem burcující Čechy k odporu. Je zřejmé, že prozaikovi nešlo o vytvoření pravděpodobné alternativy tragické historické události. Jeho tvůrčí gesto je motivováno vyhocenou kritickou, ale také ironickou recepcí charakteru českého národa, jež je jako vedlejší linie přítomna v některých předchozích textech, v *Sestře* (především v Potokově snu o Osvětími) a v *Noční práci*. V románu *Kloktat dehet* tato tendence vyústila do podoby vysmívané, „shozené“ legendy o udatnosti českého národa, vlastnosti, jež se v novodobých dějinách podle Topola nikdy nenaplnila.

Ukázka

Pak někdo řekne: To není Nato. To nejsou Amíci. To jsou Rusáci.

Nějaká ženská zas vyjekne: Ježíšmarjá! Ale ostatní jsou zticha.

Kde je kluk? řekne někdo.

A někdo řekne: Honem najděte chlapce!

Pan Moravčík jde ke mně a má rozpřažené ruce a pan Kropáček taky teď hmatá tmou, hledaj mě!, uskočím a tmou od silnice prošlehne světlo, s burácením a jakotem mi proletí nad hlavou, Kropáčkova chalupa se v plamenech zatřepe a pak popadá, od silnice slyším skřípění a lomoz, u mostku jsou obludy, jedna se cpe na druhou, mají špičaté zobáky jak čápi, ale jsou to tanky.

Vzduch zas syčí, slyším: Vraouííí, oheň bleskne nade mnou a tam, kde stáli lidi ze stavení, je ve tmě sloup bílého dýmu, pohnu se k mostku, s rozpřaženýma, zvednutýma rukama jdu k obludám, jdu v palbě, zády k lidem, co mě chytají, a od mostku to zas udělá: Vraouííí, vzduch zasycí a jeden z tanků projede hořícím stavením, tank s lomozem a skřípěním zastaví přímo přede mnou, na tanku se tyčí obrovitá postava muže v uniformě a taky proti mně zdvihne ruce, a já se smyknu přes pásy jak lasička a už jsem na tanku u svého tatínka, dupem proti sobě po pancíři tanku a smějem se radostí ve tmě a kouří a dunění výstřelů, radujem se a hned se obejmem! Vždyť jinak bych spadnul!

Tatínek mě přitiskne k sobě, zabořím mu obličej do břicha a žasnu údivem, že jsem svého tatínka našel přesně tak, jak nám to vykládal velitel Vyžlata. Kolem šlehají výstřely, pořád je slyšet křik, ale můj tatínek mě drží pevně a mně hlavou bleskne, že i kdyby tenhle chlápek mým fotrem nebyl, určitě je lepší stát na tanku než se jako rozstřílená mrtvola válet pod ním. To mi přijde jasný.

(134–135)

Vydání

Kloktat dehet, Torst, Praha 2005.

Překlady

Holandsky (2006): *Spoelen met teerzeep*, př. Edgar de Bruin, Ambo, Amsterdam.

Německy (2007): *Zirkuszone*, př. Milena Oda a Andreas Tretner, Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Polsky (2008): *Strefa cyrkowa*, př. Leszek Engelking, W. A. B., Warszawa.

Španělsky (2008): *Gárgaras con alquitrán*, př. Kepa Uharte, Lengua De Trapo, Madrid.

Norsky (2009): *Å gurgle tjære*, př. Kristin Kilsti, Bokvennen, Oslo.

Francouzsky (2009): *Zone cirque*, př. Marianne Canavaggio, Noir sur Blanc, Lausanne.

Anglicky (2010): *Gargling with tar*, př. David Short, Portobello, London.

Bulharsky (2010): *Katran*, př. Ani Burova, Paradoks, Sofija.

Ceny

Knihy roku 2005 v anketě Lidových novin.

Reflexe

Okouzluje [Topol] vyprávěcím stylem: kupí krátké holé věty do delších souvětí, takže výsledkem je překotné, chrlivé vyprávění, přesně odpovídající stavu kluka, který toho chce tolik říct najednou, že to málem ani nestačí zapisovat. Hovorové a vulgární výrazy se střídají s úzkostlivě spisovnými. Okamžitě nás napadne Poláčkovo *Bylo nás pět* a vskutku: kdyby Domov Domov zůstal samotnou knihou, mohli bychom ji považovat za jistý druh odpovědi na tuto moderní klasiku.

Pavel Mandys: „Jak pišou páni Kluci. Topol mezi Poláčkem a Katajevem“, *Týden* 2005, č. 42, s. 114.

Jenže právě úmornost je pocit, který u čtenáře převládá, úmornost, jakou nad válečnými příběhy pocítují ti, kdo si nikdy nehráli na kovboje a indiány (popisy manévřů a bojů jsou v Topolově knize nekonečné), exponenciální vršení poněkud kyčlovitě fantastických vizí (podobně jak tomu bývá v komiksu), z nichž jediná by stačila k vystavění dobrého románu. Groteska je podle Wolfganga Kaysera, který před dobrými padesáti lety předložil její „existencialistickou“ definici, umění okamžiku, kdy se do „zděšení vloudí úsměv“, jenže Topolova čtenáře zadusí obrazná lavina dřív, než takového může dosáhnout. Kloktat dehet je příznačný dokument a svérázný, přes veškerá zdání kultivovaný román, ale celkem vzato únavné čtení.

Xavier Galmiche: „Nastal Tartas“, *A2* 2005, č. 4, s. 31.

Knihy se podle mého názoru dá číst jako průvodce po muzeu tortury, jak se praktikovala ve dvacátém století. Charakteristiky sovětského světa jsou geniální. Můžete si prohlížet čisté exponáty, jak je Topol už nechtěl mít v sobě. Že jich byla velká hustota? Byla. Jestliže Němci používají termínu „vyrovnávání se s minulostí“ pro vědeckou a diskusní reflexní práci, toto bychom mohli nazvat *vyhrnutím minulosti ven*.

Jan Šícha: „A teď jsou nařáči tady a kámošej s Rusákama“, *Literární noviny* 2005, č. 51, s. 11.

Na druhou stranu, a myslím, že převažující stranu, je to spisovatel tak zaujatý svým způsobem vnímání, že každý vnější signál či vjem se mu bez výjimky mění v naprosto originálně přetvořenou nad-realitu. Není jeho záměrem něco s něčím porovnávat, vytvářet alternativní model nebo snad kritickou reflexi. Reálně je u něj vždy zvláštní materií, která se rodí až v jazyku, v pojmenování, v tom, co s ním udělá jeho jazyk, aby zapůsobil na své posluchače, aby jim předvedl svůj výkonný „stroj na bájení“. Nikdo jiný to neumí jako Topol a on si je toho vědom. Osobně se ovšem bojím, že za to své psaní platí ztrátou lidské a citové komunikace: stroj je monologický.

Jiří Peňás: „Žvýkat a polykat Topola“, *Divadelní noviny* 2005, č. 19, s. 15.

[...] v jeho [Topolově] tvorbě se objevují prvky jisté suverénní rutiny, která jen obměňuje, ale příliš dále neposouvá postupy, jimiž si získal literární renomé. Jeho katastrofický nebo spíše apokalyptický obraz světa, vyznačující se jakousi hektickou křečovitostí, s jakou hromadí kontrasty a podivnosti, získává na další technické propracovanosti v objevování groteskně překvapivých a občas i šokujících momentů, z nichž tká svůj pestrobarevný obraz. Jako celek však jeho nový román zůstává pro obeznámenější čtenáře jen další variací již známého vzorce.

Aleš Haman: „Variace na temnou strunu“, *Tvar* 2005, č. 20, s. 21.

[...] je to svým způsobem próza velice česká, pohrávající si se základními rysy české národní povahy. A to nejenom vědomě, v rovině tematické, ale i podvědomě, ve způsobu artikulace autorské výpovědi. Celý ten fantasmagorický mišmaš totiž spojuje ironický a kritický nadhled příslušníka národa, jenž ví, že na sebe nemůže být příliš hrdý, neboť Češi jsou ksindl mizernej a přizpůsobivej, jemuž se lze jen vysmívat. Nicméně není těžké poznat, že takovýto postoj je současně výrazem hrdé sebejistoty směřující se bestie, jež buduje na tom, že se dokáže krutě vysmívat také sama sobě.

Eliška F. Juříková [Pavel Janoušek]: „Bastard aneb Legenda o zániku českého národa“, *Host* 2005, č. 7, s. 67.

Sledovat dějinné paradoxy je součástí onoho topolovského „hledání“. Zřejmě proto se Topol rozhodl pracovat s časem jako s nekonečně pružnou veličinou, již je možno libovolně smršťovat a prodlužovat. A proto mu také nestačí zvolené dvacetiletí: v mnoha narážkách odkazuje na mýty českých národních dějin a jejich základní atributy. Pracuje s nimi ovšem tak, že nedešifrovat je neznamená ztratit potěšení z četby nebo dokonce neorientovat se v ději – Topol marnotratně trouse aluze, ale své čtenáře nezesměšňuje, pokud je snad nerozpoznají.

Marta Ljubková: „Román ironický, elastický, odporující...“, *Souvislosti* 2006, č. 2, s. 279.

Slovo autora

Použít postavu dítěte je spisovatelský trik, mohu si dovolit velkou míru fantasmagorie, používám přece fantazii, nepíšu žádnou historickou knihu ani autobiografii. Vlastní zážitky, vyprávění pamětníků, četba, dokumenty, zpravodajství – to je všechno jen materiál. Je na vás, co s tím uděláte. To je na psaní to nejlepší.

Měl jsem v sobě to téma snad čtyřicet let. A možná jsem dostal chuť ho napsat až teď, protože to už je opravdu historie, protože nám připadá, že válčit v téhle části Evropy je science-fiction.

Nechci psát „euroburgery“ – Rozhovor s Jáchymem Topolem (vedl Andreas Patenidis), *FFAKT. Časopis studentů filozofické fakulty*, květen 2011, online: <http://ffakt.ukmedia.cz/nechci-psat-%E2%80%9Eeuroburgery%E2%80%9C-rozhovor-s-jachymem-topolem> [přístup 6. 11. 2012].

Bibliografie ohlasů

STUDIE

V. Novotný, *Český jazyk a literatura* 2005/2006, č. 3, s. 135–138; I. Kędziński, *Weles* 2006, č. 27/28, s. 142–160; S. Schneiderová, *Prostor v jazyce a v literatuře*, Ústí nad Labem 2007, s. 318–321; S. Schneiderová, *AUPO Studia Bohemica* 2007, sv. 10, s. 147–152; I. Říha, *Tahy* 2008, s. 100–108.

RECENZE

P. Mandys, *Týden* 2005, č. 42; E. F. Juříková [P. Janoušek], *Host* 2005, č. 7; O. Horák, *Lidové noviny* (příloha Orientace), 8. 10. 2005; X. Galmiche, *A2* 2005, č. 4; S. Škoda, *Reflex* 2005, č. 43; J. Rauwolf, *Instinkt* 2005, č. 43; R. Kopáč, *Právo*, 2. 11. 2005; J. Peňás, *Divadelní noviny* 2005, č. 19; Z. Škapová, *Týdeník Rozhlas* 2005, č. 49; A. Haman, *Tvar* 2005, č. 20; J. Šícha, *Literární noviny* 2005, č. 21; K. Jelínková, *Babylon* 2005/2006, č. 5; P. Hrtánek, *Protimluv* 2005, č. 3/4; K. Čopjaková, *Literární novinky* 2006, č. 2/3; M. Ljubková, *Souvislosti* 2006, č. 2; K. Lukavská, *Souvislosti* 2006, č. 2; M. Hudymač, *OS – Fórum občianskej spoločnosti* 2006, č. 11/12; M. Nanoru, *Živel* 2006, č. 27; M. Mitka, *Rak* 2007, č. 11; I. Cigánková, *Viselec* 2008, č. 21;

Medailon

Syn básníka a dramatika Josefa Topola (*1935), bratr hudebníka, textaře a prozaika Filipa Topola (1965–2013). Studoval na gymnáziu v Praze-Radotíně a střední škole sociálně právní. Studia nedokončil a do roku 1986 pracoval v dělnických profesích, následující čtyři roky pobíral invalidní důchod. Až do konce

první dekády nového tisíciletí působil střídavě v redakcích časopisů, které spoluzaložil (*Respekt* a *Revolver Revue*), a na volné noze. Do tohoto období rovněž spadá studium etnologie na FF UK, jež nedokončil. Od roku 2009 je redaktorem Lidových novin.

Již od konce sedmdesátých let byl literárně činný v samizdatu v okruhu undergroundu. Je zastoupen v řadě samizdatových básnických sborníků, vydal několik básnických sbírek, angažoval se politicky svými reportážemi o rasovém a politickém násilí. Používal přitom několik pseudonymů, nejčastěji publikoval pod jménem Jindra Tma. Spoluzaložil samizdatové edice *Edice pro více* a *Mozková mrtvice*, inicioval vznik časopisu *Jednou nohou*, který byl později přejmenován na *Revolver Revue*, a politického časopisu *Sport*, který se po transformaci v *Informační servis* prosadil jako týdeník *Respekt*.

V polistopadovém období publikoval v *Babylonu*, *Tvaru*, *Českém týdeníku*, *Iniciálách*, *Literárních novinách*, *Týdnu*, *Reflexu*, v *Lidových novinách*, *Mladé frontě Dnes*, *Hospodářských novinách* aj.

V osmdesátých letech se snažil jako zpěvák a textař prosadit se skupinou *Národní třída*, spolupracoval i se skupinou bratra Filipa *Psí vojáci*, v devadesátých letech napsal texty pro tři řadová alba zpěvačky *Moniky Načevy*. Podílel se na scénáři filmu *Anděl Exit* režiséra *Vladimíra Michálka* (2000), který byl natočen podle jeho prózy *Anděl*.

Dílo: *Miluju tě k zbláznění* (BB 1988s; 1991; Cena *Toma Stopparda*); *V úterý bude válka* (BB 1992); *Sestra* (P 1994; Cena *Egona Hostovského*); *Výlet k nádražní hale* (P 1994); *Anděl* (P 1995); *Noční práce* (P 2001); *Kloktat dehet* (P 2005; *Knih*a roku v anketě *Lidových novin*); *Zlatá hlava* (2005); *Supermarket sovětských hrdinů* (PP, DD 2007); *Chladnou zemí* (P 2009; Cena *Jaroslava Seiferta*).

Knížní rozhovor: *Nemůžu se zastavit* (2000; vedl *Tomáš Weiss*).

Edičně připravil pověsti amerických indiánů pod názvem *Trnová dívka* (1997).

doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
erik.gilk@upol.cz

Recenze a zprávy

Ignác Jan Hanuš a lingvistika

Ondřej Bláha

V listopadu 2012 uplynulo dvě stě let od narození filozofa, etnografa a literárního historika I. J. Hanuše, který krátkou, ale velice rušnou a plodnou část svého života prožil v Olomouci jako profesor zdejší univerzity a lycea. I když Hanušův historický význam spočívá spíše v jeho práci filozofické a kulturněhistorické a především pak v jeho aktivitách politických a publicistických, nelze pominout ani jeho přínos k poznání slovanských jazyků a obecně i jazyka jako společenského jevu a nástroje myšlení.¹

Dobrou lingvistickou průpravu získal Hanuš jistě už na gymnáziu v Praze na Starém Městě v l. 1824–29, kde byl mezi jeho učiteli J. Jungmann. Studium filozofie na pražské univerzitě dokončil Hanuš r. 1831, následně vstoupil do premonstrátského řádu, ale už následujícího roku vystoupil. V l. 1832–1835 pokračoval ve studiu nejprve na pražské, posléze na vídeňské univerzitě, kde si zapsal přednášky z práva, filologie a filozofie. Od r. 1835 byl adjunktem filozofie na univerzitě ve Vídni, v r. 1836 získal v Praze titul PhDr. a r. 1838 byl jmenován profesorem filozofie na univerzitě ve Lvově. Odtud přešel r. 1847 na univerzitu v Olomouci, kde byl výrazně činný ve zdejším kulturním a politickém dění – mj. zde spoluvydával noviny *Die neue Zeit* (6 „revolučních“ čísel od konce března r. 1848) a *Holomoucké noviny* (od listopadu 1848 do dubna 1849). V r. 1849 přešel na pražskou univerzitu, kde byl však r. 1852 z politických důvodů zbaven profesury.

Následně, „se zaměstnával vyučováním soukromým“ (jak sám vzpomíná v *Nástinu sloho-vědy*, citace v pozn. 8, s. III), se pak se o to více věnoval lingvistice a na pražské univerzitě soukromě navštěvoval přednášky syntaktika a badatele ve „zvukosloví“ M. Hattaly (1821–1903) a především přednášky významného indoeuropeisty a obecného lingvisty A. Schleichera (1821–1868), který v Praze působil v l. 1850–57. Schleicher byl Hanušovi jistě zvlášť blízký jednak pro své encyklopedické vzdělání a široké zájmy, jednak pro svou svobodomyslnost, která mu – podobně jako Hanušovi – přinášela konflikty s rakouským státním aparátem. Od r. 1860 byl I. J. Hanuš až do své smrti knihovníkem pražské univerzitní knihovny a mj. přispíval hesly z oborů svého zájmu do *Riegrova slovníku*

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu *Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny pro studenty magisterských a doktorských programů* (ESF, reg. č. CZ.1.07/2.2.00/15.0275).

naučného. Byl členem Královské české společnosti nauk a dále čestným členem Archeologické společnosti v Moskvě a Maticе srbské.

Lingvistických otázek se Hanuš dotkl nejprve jen v rámci výzkumu kulturní historie slovanských etnik – v rozsáhlé studii o „runsko-gothických písmenech“² z r. 1857 a v jejím českém protějšku³ se Hanuš snažil dokázat, že toto písmo, údajně užívané i Slovany (jak autor vyvozuje ze zmínek v traktátu *O písmenech* mnicha Chrabra z 9. stol. a v kronice Thietmara Merseburského z 11. stol.), geneticky souviselo s hlaholicí a cyrilicí. Při té příležitosti Hanuš argumentuje ve prospěch většího stáří hlaholice, která je podle něj původu cyrilometodějského, ve srovnání s cyrilicí, jejíž vznik Hanuš spojoval s Klimentem Velickým, jedním z žáků Konstantina a Metoděje. Hanušův výklad o větším stáří hlaholice revidoval starší názory Dobrovského (který se domníval, že hlaholice vznikla druhotně, až někdy v 11.–13. stol.)⁴ a byl vydán ještě před známou studií P. J. Šafaříka na toto téma,⁵ v níž Šafařík s Hanušem v hlavních rysech souhlasí a přináší některé další teze. Zmíněnému traktátu mnicha Chrabra věnoval pak Hanuš nedlouho později ještě speciální studii.⁶

Ohlasem kontaktů s A. Schleicherem byl nepochybně Hanušův průkopnický text o možnostech studia dialektů Polabských Slovanů,⁷ zamýšlený jako předmluva k Schleicherově knize *Laut- und Formenlere der Polabischen Sprache* (vy-

² HANUŠ, Ignác Jan (1857). Zur slavischen Runenfrage mit besonderer Rücksicht auf die obotritischen Runen-Alterthümer so wie auf die Glagolica und Kyrilica. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 18, s. 1–114 (též zvláštní otisk).

³ HANUŠ, Ignác Jan (1857). *Sv. Kyril nepsal kyrilsky než hlaholsky*. Praha: vl. nákl., 26 s.

⁴ DOBROVSKÝ, Josef (1951 [1792]). *Dějiny české řeči a literatury*. V Praze: Československý spisovatel, s. 19 a 23.

⁵ ŠAFAŘÍK, Pavel Josef (1858). *Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus*. Prag: F. Tempsky, 52 s. Hanušovi a jeho názoru o prvenství hlaholice naopak odporovali M. Hattala a F. J. Jezbera – HATTALA, Martin (1858). *Mnich Chrabr: příspěvek k objasnění původu písma slovanského*. V Praze: Tiskem A. Renna, 13 s.; JEZBERA, František Jan (1858). *Kyril a Method, svatí apoštolové slovanských národův, nepsali nikdy hlaholsky než kyrilsky: to jest písmem na základě abecedy řecké sestaveným a doplněným*. V Praze: F. J. Jezbera, 72 s.

⁶ HANUŠ, Ignác Jan (1860). Der bulgarische Mönch Chrabru (IX.–X. Jahrhundert). Ein Zeuge der Verbreitung Glagolischen Schriftwesens unter den Slawen bei deren Bekehrung durch die heiligen Kyril und Method. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 23, s. 1–100 (též zvláštní otisk).

⁷ HANUŠ, Ignác Jan (1858). Zur Literatur und Geschichte der slavischen Sprachen in Deutschland, namentlich der Sprache der Ehemaligen Elbslawen oder Polaben. In: MIKLOSICH, Franz, ed. *Slavische Bibliothek oder die Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2. sv. Wien: Wilhelm Braumüller, s. 109–140.

šla poprvé až r. 1871)⁸ a obsahující přehled pramenů a stručnou historii bádání od prvních projevů vědeckého zájmu o tyto dialekty u německého filozofa a polyhistora Gottfrieda Wilhelma Leibnize (1646–1716) až po pražskou přednášku ruského slavisty A. F. Hilferdinga (1813–1872), konanou r. 1855 v Královské české společnosti nauk.

Ještě větší význam mají však Hanušovy dvě knižní práce, věnované otázkám gramatiky a funkční diferenciacie jazykových prostředků. První z nich je Hanušův *Nástin sloho-vědy čili stylistiky*,⁹ který sice vyšel až r. 1864, ale autor na něm pracoval jistě už brzy po svém nuceném odchodu z univerzity.¹⁰ Na rozdíl od českých obrozenských filologů Jungmannovy generace, kteří se spokojili s pouhým uvedením češtiny do oblasti funkčního stylu uměleckého a odborného, Hanuš si ve svém *Nástinu* (hned na s. VI) vytýká cíl podstatně vyšší – jde mu o hluboké a mnohvrstevnaté propojení poznatků lingvistiky a psychologie, které by poskytlo praktický návod k co nejpreciznějšímu užívání jazyka. *Nástin* se proto zabývá otázkami, které jsou dnes předmětem bádání psycholingvistiky, teorie komunikace a sémiotiky, a je zde patrné i úsilí o nalézání samotné podstaty jazyka a vystižení některých jazykových univerzálií.

V úvodních pasážích *Nástinu* píše Hanuš o poměru mezi jazykem a myšlením (s. 9), naznačuje arbitrární povahu jazykového znaku (s. 11) a věnuje se psychologické stránce mluvení a psaní (s. 17), i se zřetelem k dějinám gramotnosti v českých zemích (s. 23). Při té příležitosti – podobně jako zmíněný G. W. Leibniz – Hanuš zdůrazňuje výhody pasigrafie (tj. všeobecného písma). V následující velké kapitole („Stylistika co do mluvozpytu“) zdůrazňuje, jak důležitá je pro pochopení podstaty jazyka i jeho fungování etymologie – Hanušův důraz na etymologii je přirozený a zcela ve shodě s tehdejší prvním vzmachem této vědy (její standard byl počínaje r. 1852 určován dílem *Deutsches Wörterbuch*, které vydávali bratři Jakob a Wilhelm Grimmové).

Hanuš dále přináší na svou dobu pronikavé poznámky o morfematice (např. s. 87–89) a ve svém pojetí věty a stylistiky zdůrazňuje důležitost slovesa („je sloveso v slohu střed veškeré živosti jeho“), přičemž relativizuje představu o neoddělitelnosti slovesa a gramatické kategorie času (sugerovanou mj. i německým termínem *Zeitwort* „sloveso“, doslova „časoslovo“). Hanuš naznačuje, že sloveso určuje „činnost působení“ bez ohledu na čas a časové zařazení je až druhotné (s. 98) – to ukazuje na gnómických větvích typu *Čechové milovali vždy vlast svou*

⁸ SCHLEICHER, August. *Laut-und Formenlere* [sic] *der Polabischen Sprache*. St. Petersburg: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1871 (reprint Vaduz, 1991).

⁹ HANUŠ, Ignác Jan (1864). *Nástin sloho-vědy čili stylistiky* [nakreslil co kritiku a theorii Ignác Jan Hanuš]. V Praze: Nákladem Františka Rívnáče, 181 s.

¹⁰ Zárodky Hanušova *Nástinu sloho-vědy* jsou patrné už v rukopisech z počátku 50. let a určitěji pak in HANUŠ, Ignác Jan (1858). *Die Höhe der modernen Sprachwissenschaft*. In: *Kritische Blätter für Literatur und Kunst*, 2. díl, 3. sv. Prag: J. L. Kober, s. 290–301.

(tj. „tím spíš ji milují i nyní“) nebo *Pokud svět světem, Němec nebude Polákovi bratrem* a dále na příkladu historického přezentiu. Časové zařazení děje, jak Hanuš poznamenává, je umožněno nezřídka i prostřednictvím jiných slovních druhů než slovesa – např. slovo *bohužel* referuje podle Hanuše k minulosti, *bohudíky* k přítomnosti a *bohďá* k budoucnosti (s. 99). Zajímavé je i Hanušovo vysvětlení, že perfektivizace sloves pomocí prefixu, obvyklá ve slovanských jazycích, plyne z větší určitosti popisovaného děje (*vynesu* = *nesu ven*). O Hanušově bystrém filologickém smyslu svědčí i poměrně moderní popis celkem osmi způsobů slovesného děje (s. 100n) a kritická poznámka o tom, že neexistuje žádné „nepravidelné“ časování nebo stupňování (s. 106) – tuto „nepravidelnost“ způsobili podle Hanuše sami autoři mluvnice, kteří zbytky různých paradigmat sloučili mechanicky v paradigma jedno (*id-*, *šed-*; *jes-*, *bud-*, *by-*; *horší*, *dobře*, *lépe*).

Dále *Nástin* obsahuje „část psychologickou“, která je už konkrétněji věnována problémům jazykového stylu, resp. výběru jazykových prostředků pro obsloužení určité funkce. Hanuš celkově doporučuje „přituliti se přirozeně slohem k osobě“ (s. 147) a rozlišuje styl prozaický, poetický, rétorický, všeobecný, jednací a dopisní (listovný). V této části *Nástinu* je zajímavý zejm. Hanušův poměrně benevolentní postoj k cizím jazykovým prvkům v jazyce – na rozdíl od svých současníků a zejm. následovníků na poli lingvistiky, kteří často smýšleli puristicky, Hanuš sice doporučuje „mysliti v řeči národní“ (s. 143) a podle potřeby oživat staré české výrazy, ale zároveň se zastává i rozumného užívání slov přejatých (včetně jejich původního pravopisu), jako jsou termíny *telegramm*, *fotografie*, *filosofie* apod. (s. 145).

Skutečnou, i když stručnou encyklopedií lingvistiky (anebo psychologizující či etymologizující mluvnici češtiny) je pak Hanušův druhý spis, nazvaný *Zkouška, jak by skladba a tvarosloví české návodem rozborným v nově uspořádati se daly* (z r. 1866).¹¹ Popis jazyka se v této Hanušově knize děje se zřetelem k tomu, „jak kdo mluví“, tj. od vyšší roviny (syntax) přes rovinu nižší (flexe) až k rovině nejnižší (hláskosloví). Vedle dalších glos o vztahu jazyka a myšlení, jež jsou ilustrovány např. srovnáním lidské řeči a kódů, jimiž komunikují papoušci, kosi a straky, a vedle úvah o dějinách češtiny (za „pravý zlatý věk“ českého jazyka a literatury nepovažuje Hanuš dobu veleslavínskou, ale předhusitskou) jsou v Hanušově *Zkoušce* zvláště cenné autorovy úvahy o podstatě slovních druhů. Např. adjektiva jsou u Hanuše trefně nazývána „jakostními jmény“ (s. 51; srov. běžné označení „přídavná jména“) a předložky a spojky jsou tu přirovnávány k zájmenům, protože podle autora podobně jako zájmena „ukazují“ (s. 22 a 24). Předložky jako *do*, *na* „ukazují“ jedním směrem (v prostoru i textu), spojky jako „předložky vět“ pak „ukazují“ dvěma směry (spojka *a* – „to a to patří k sobě“;

¹¹ HANUŠ, Ignác Jan (1866). *Zkouška, jak by skladba a tvarosloví české návodem rozborným v nově uspořádati se daly* [podniknutá I. J. Hanušem]. V Praze: Královská česká společnost nauk, 74 s.

protože – „toto vyplývá z tohoto“ apod.). Nejdůležitějšími slovními druhy jsou podle Hanuše slovesa, zájmena, předložky a spojky (s. 27).

Už naznačený Hanušův zájem o morfeematiku a etymologii se ve *Zkoušce* odráží v úvahách o původu některých českých sufixů (s. 44) a o podstatě pádu (s. 56), s dokladem skutečnosti, že v indoevropském prajazyce měl každý pád svou vlastní koncovku (s. 66). Přes všechny myšlenkový rozlet a odvalu, se kterou formuluje teze o podstatě a minulosti jazyka, si Hanuš zachovává jistou střízlivost, když o původu jazyka píše: „Počátky mluvy kryjí se tím činem v říši nevědomosti, jakým se kryjí všechny počátky plodění a rodění vůbec.“ (s. 74) To činí ve stejné době, kdy si právě např. zmíněný A. Schleicher byl možnostmi úplného poznání jazyka tak jist, že se odvážil do praindoevropštiny přeložit svou pověstnou bajku o *Ovci a koních* (*Awiz ehwōz-uh*).

I když je většina z Hanušových lingvistických tezí dávno překonána, může být dnes jeho dílo přesto něčím víc než jen pouhým dokumentem toho, jak se odvíjely dějiny bádání. Hanušovy lingvistické příspěvky jsou především svědecktím originálního ducha, který není dosavadní tradicí spoután, ale jen volně inspirován – ducha pochybujičího, kombinujičího a domýšlejičího.

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
ondrej.blaha@upol.cz

Moravané v Praze

Ondřej Bláha

Praha, která je odnepaměti – přinejmenším od poloviny 10. století – centrem českého státu, je přirozeně i důležitým a vlivným centrem jazykového vývoje. Podobu češtiny, která se v Praze v běžné, neregulované komunikaci užívá, můžeme jistě považovat za progresivní, zvláště v kontrastu s češtinou spisovnou, která má v zájmu plnění své funkce národně-integrační a symbolické charakter spíše archaizující, a jistě i v kontrastu s relativně archaickými rysy běžně mluvené češtiny „východního typu“.¹ Zmíněná progresivnost pražské češtiny je – díky nutnému a častému kontaktu Pražanů s mluvčími češtiny z geograficky vzdálenějších regionů – zdrojem jistého typu jazykového konfliktu, jemuž pak (někdy celkem překvapeně) přihlížejí cizinci, kterých v Praze dočasně nebo trvale sídlí podstatně víc než v jiných regionech České republiky. Je tedy pochopitelné, že pražská čeština byla již vícekrát předmětem zájmu zahraničních bohemistů² – monografie J. Wilsona je dalším příspěvkem do této řady „pohledů zvenčí“.³

¹ Tohoto termínu užíváme v tom smyslu, v jakém jsme jej poprvé užili in BLÁHA, Ondřej (2009). *Funkční stratifikace češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 19n. Běžně mluvená čeština „východního typu“ je regionálně vymežitelný „průměr“ archaismů (často shodných se spisovnou češtinou) a také specifických inovací, který se s velkou pravděpodobností vyskytne v neregulovaném komunikátu osoby moravského nebo slezského původu. Jak jsme ukázali ve výše uvedené knížce (s. 20), nevyskytují se však fonologické, morfologické a lexikální rozdíly mezi spisovnou češtinou a oběma regionálními průměry češtiny běžně mluvené (vedle běžně mluvené češtiny „východního typu“ uvažujeme ještě o běžně mluvené češtině „západního typu“) ve více než 10 % slovních tvarů.

² V chronologickém pořadí – VEY, Marc (1946). *Morphologie du tchèque parlé*. Paris: Klincksieck; KUČERA, Henry (1961). *The phonology of Czech*. s-Gravenhage: Mouton, zejm. na s. 14–19 a 86–106; HAMMER, Louise A. (1985). *Prague colloquial Czech: a case study in code-switching*. Ann Arbor: Univ. Microfilms Int (disertační práce obhájená na Indiana University); TOWNSEND, Charles Edward (1990). *A description of spoken Prague Czech*. Columbus: Slavica Publishers; HEDIN, Tora (2005). *Changing identities: language variation on Czech television*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis; JANDA, Laura – TOWNSEND, Charles Edward (2000). *Czech*. München: Lincom Europa; MAGLIONE, Concetta (2003). A remark on new research in everyday Czech. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, sv. 79/80, s. 87–100; BER-

Klíčovou tezí, kterou Wilsonova kniha ověřuje a zpřesňuje, je často citované a parafrázované tvrzení P. Sgalla a J. Hronka, že se Moravané, kteří se přistěhovali do Prahy, přizpůsobí zdejší obecné (resp. pražské) češtině.⁴ J. Wilson celým svým výzkumem Sgallovu a Hronkovu tezi v zásadě potvrzuje, ale zároveň dokazuje, že toto deklarované „přizpůsobování“ je termín poměrně vágní. Ve své práci hledá Wilson konkrétní mechanismy tohoto přizpůsobování a snaží se odhalit vliv společenského kontextu, ve kterém se celkem 39 Moravanů, jejichž jazykové chování v Praze sledoval, přizpůsobovalo obecné (pražské) češtině. Češtinu, kterou se mluví v Praze a v Čechách, autor definuje na s. 40–41 v rámci velmi důkladného popisu jazykové situace v českých zemích (s. 17–52). Autorovými informanty byli studenti nehumanitních oborů, pocházející z různých částí Moravy – Wilson uvádí jejich podrobnou sociolingvistickou charakteristiku, včetně délky jejich pobytu v Praze (s. 67–70).

J. Wilson zjišťuje, že sledování mluvčí češtiny se pražskému prostředí jazykově přizpůbili v míře značně různé – jen dva Moravané si osvojili znaky obecné češtiny tak dokonale, že se od rodilých Pražanů (jejichž komunikáty Wilson přirozeně také zpracoval a zkoumal) odlišili jen v užití čtyř fonologických, resp. morfologických forem (s. 231). Naopak téměř nulové přizpůsobení obecné češtině J. Wilson zaznamenal u jediného respondenta, v jehož komunikátu se neobjevil ani jeden ze sledovaných obecněčeských jazykových rysů. Velká většina ze zkoumaných 39 studentů moravského původu se pak obecné češtině v její podobě, obvyklé v Praze, přizpůsobila ve velké části zkoumaných jazykových rysů.

Wilson ukazuje, že faktor relativně nízkého věku informantů zřejmě nehrál v procesu adaptace důležitou roli – ani nejmladší mluvčí nepřijali kompletně všechny sledované obecněčeské jevy a vesměs všichni respondenti je užívali variabilně a nekonzistentně (tj. produkovali hybridní konstrukce s prvky jak obecněčeskými, tak spisovněčeskými). Překvapivě nehrál v procesu adaptace žádnou zvláštní roli ani region, z něhož konkrétní mluvčí pocházeli (s. 178 – význam neměla ani geografická vzdálenost od Prahy, ani strukturní rozdíly mezi rodným moravským interdialektem a běžně mluveným jazykem v Praze).

Méně důležitým faktorem, než se očekávalo, byla i délka pobytu v Praze – Moravané přijímali sledované obecněčeské formy celkem rychle během prvních dvou let pobytu (nejdřív a nejnáze takové, které se vyskytují i v běžně mluvené češtině „východního typu“, jako je např. výsledek úžení *é > í*, *-ej* v absolutním

MEL, Neil (2010). O tzv. české diglosii v současném světě. *Slovo a slovesnost*, roč. 71, s. 5–29.

³ WILSON, James (2010). *Moravians in Prague: a sociolinguistic study of dialect contact in the Czech Republic*. Prague papers on language, society and interaction, vol. 2. Frankfurt am Main: Peter Lang, xxiv, 266 s.

⁴ Např. in SGALL, Petr – HRONEK, Jiří (1992). *Čeština bez příkras*. Praha: H & H, s. 22–23.

konci slova, přechod sloves z 1. do 5. třídy apod.), ale po dvou letech se jejich jazykové přizpůsobování pražskému prostředí téměř zastavilo. Pouze ti, kteří byli vystaveni asimilačnímu působení Prahy více než pět let, přijali i nejvýraznější (a tedy nejobtížněji přijatelné či „stigmatizované“, jak autor píše) prvky obecné češtiny (s. 186 a 189) – mezi ně patří protetické *v-* (typicky v deiktických slovech typu *von*, daleko méně pak v apelativech), dále *-ej-* v kořeni slova, nedostatek rodové kongruence v atributivních spojeních (typ *hezčí kluci/holki/děti* namísto *hezcí kluci, hezké holki/děti*) a odpadání morfému *-l* v préteritu a kondicionálu (*von bi to přines / gdibi mox*). Důležitým zjištěním je, že vyjma odlišení „stigmatizovaných“ a neutrálních obecněčeských jazykových prostředků nelze ve zkoumaném vzorku najít žádné převažující nebo alespoň nápadně se opakující pořadí, ve kterém Moravané, kteří se asimilují v Praze, přijímají jednotlivé jevy (s. 238).

Autor však na základě statistického vyhodnocení materiálu přináší pořadí jednotlivých jazykových jevů podle zjištěné míry jejich „zdomácnění“ v projevech asimilujících se Moravanů (s. 178 – v pořadí od nejsnáze přijímaného pro nejméně přijímaný):

1. přechod sloves z 1. třídy do 5. (1. os. sg. prez. *časám*)
2. úženi *é > í* ve formantu adjektiv v predikativní funkci (*to je dobrí*)
3. úženi *é > í* ve formantu adjektiv v atributivní funkci u neuter v pl. (*velké děti*)
4. úženi *é > í* ve formantu adjektiv a deiktik v nepřímých pádech u maskulin a neuter (*z mího nezaujatího [pohledu]*)
5. diftongizace *ý > ej* ve formantu adjektiv na absolutním konci slova (*velkej [kluk]*)
6. úženi *é > í* ve formantu adjektiv v atributivní funkci u neuter v sg. (*bez velkího [úsilí]*)
7. úženi *é > í* tamtéž v nepřímých pádech feminin (*ze správní [strani]*)⁵
8. unifikace paradigmát u sloves 4. třídy (3. os. pl. prez. *prosej, trpjej*)
9. úženi *é > í* ve formantu deiktik v nepřímých pádech (*f tí [xvíli]*)
10. diftongizace *ý > ej* ve formantu adjektiv v nekoncové pozici (*bez velkejx [problémú]*)
11. protetické *v-* u deiktik (*von*)
12. diftongizace *ý > ej* v tvarotvorné bázi (*tejden*)
13. odpadání *-l* v plnovýznamové složce préterita a kondicionálu (*[gdibi] mox*)
14. protetické *v-* u předložek (*vo [tom]*)
15. neutralizace rodové kongruence v atributivních spojeních (*hezčí [kluci]* atd.)

⁵ Jevy označené 1 až 7 se přirozeně – byť s variacemi (krácení *í > i*) – vyskytují i na území někdejších středomoravských (hanáckých) dialektů.

16. protetické *v-* v prefixu plnovýznamových slov (*vodejít*)
17. protetické *v-* v plnovýznamových slovech mimo prefix (*vočet*)

Rozdíl mezi rodilými mluvčími obecné (pražské) češtiny a asimilovanými Moravany je, jak zjistil J. Wilson, ve schopnosti rozeznat, kdy lze konkrétního obecněčeského jazykového prostředku užít neutrálně a kdy je jeho užití i v pražském prostředí nápadné (týká se právě zmíněného protetického *v-*) – tato část kompetence v obecné češtině Moravanům velmi často chybí (s. 174). Moravané jinak celkem s přehledem užívají obecné češtiny, zbavené nejvýraznějších prvků, ve funkci *lingua franca* a v neoficiální komunikaci ji preferují nad spisovnou češtinou, jež je v této funkci obvykle užívána na Moravě, zejm. ve větších městech (s. 50–52).

V souvislosti s úpravami obecné (resp. pražské) češtiny pro širší užití se J. Wilson zabývá fenoménem obecné češtiny v televizi (talk show, přejímání různých cen a s tím spojené „spontánní“ projevy oceněných apod.) – takovou redukovanou obecnou češtinu nazývá termínem *elevated Common Czech* (s. 234, pozn. 140), tj. doslova obecnou češtinou „pozvednutou“ nebo lépe „učesanou“. Právě *elevated Common Czech*, varieta zbavená nejvýraznějších („stigmatizovaných“) prvků z původních středočeských dialektů, se nejvíce podobá běžné mluvené češtině Moravanů, užívané v neoficiálním styku s Pražany a Čechy v užším smyslu.

Mezi sociolingvistické faktory, které autor při výzkumu jazykové asimilace Moravanů v pražském prostředí sleduje, patří přirozeně i faktor pohlaví – i zde však J. Wilson konstatuje, že obecně přijímanou tezi o snadné adaptabilitě žen v novém prostředí zkoumaný materiál přímo nepotvrzuje (s. 180). Statisticky významnějších rozdílů mezi muži a ženami v míře adaptace na pražské jazykové prostředí nalézá ve své analýze málo a kloní se k závěru, že data, svědčící místy o větší otevřenosti žen k obecné češtině, naznačují spíš to, že ženy nepreferují konkrétní varietu češtiny (např. spisovnou nebo obecnou češtinu), ale právě tu varietu, kterou v konkrétní komunikační situaci pokládají za vhodnou (s. 201 a 205). To nepochybně souvisí s větší schopností kooperace v dialogu, pozorovatelnou u žen ve srovnání s muži.

Monografie J. Wilsona je exaktně založeným a nezaujatým popisem jazykového kontaktu (či konfliktu), k němuž v současné české realitě dochází velmi často. I když je zkoumaný vzorek „pražských“ Moravanů poměrně nerozsáhlý, jsou Wilsonovy závěry – i při porovnání s rozšířenou osobní zkušeností mnoha filologů moravského původu, studentů aj. – věrohodné. Navíc kniha J. Wilsona inspiruje i příští výzkum kontaktů a konfliktů uvnitř českého jazykového společenství – autor sám uvádí možnost zkoumat jazyk dělníků moravského původu (s. 242), pobývajících kvůli práci pravidelně několik dní v týdnu v Praze (u nich by bylo možno předpokládat spontánnější a „méně věducí“ asimilaci než u stu-

dentů). Zajímavé výsledky by podle autora mohl přinést i výzkum asimilace Pražanů na Moravě, který by ukázal, zda takoví „naturalizovaní Moravané“ přispívají k šíření obecné češtiny na Moravu, o kterém se v české lingvistice – asi ne zcela právem – uvažuje jako o nepochybné skutečnosti.⁶

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
ondrej.blaha@upol.cz

⁶ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu *Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny pro studenty magisterských a doktorských programů* (ESF, reg. č. CZ.1.07/2.2.00/15.0275).

Francouzská publikace o neologismech

Zuzana Hildenbrand

Jean Pruvost, profesor lexikologie na pařížské Univerzitě Cergy-Pontoise a ředitel laboratoře CNRS Lexiques dictionnaires informatique, a Jean-François Sablayrolles, neméně zapálený lexikolog a pedagog na Univerzitě Paris 13 a zakladatel časopisu *Neologica*, v útlé publikaci prestižní vědecko-popularizační edice *Que sais-je?* nabízí stručný náhled na problematiku neologie.¹

Stručnost jejich pojednání nicméně nastolenému tématu v ničem neubírá na úplnosti; fenomén neologie je autory prezentován v celé své komplexnosti a v širokém, nejen lingvistickém, ale také kulturně-společenském rámci: tak například v úvodní kapitole se připomíná prvotní Boží a následně lidský akt neologie při stvoření světa a prvního člověka, Adama, kterému je pak udělena výsada pojmenovat svou ženu a veškerou zvířenu na Zemi (s. 4–5). Neologický proces je zde prezentován jako odvěká přirozená potřeba člověka pojmenovávat nové skutečnosti, autoři se však také poměrně podrobně věnují tomu, jak se pohled na neologii a neologismy v různých epochách lidské kultury měnil; jednou byla příliš bujná neologie zavrhována, jindy opěvována.

Další kapitoly jsou věnovány vymezení pojmu *neologismus* (s důrazem na to, jak obtížné ho lze definovat a jak vrtkavý osud neologismy mívají), neologii ve francouzské literatuře od středověku až po 20. století, faktorům, které neologické procesy podněcují, podmínkám, na nichž závisí úspěch či neúspěch a životnost nových slov, a podrobné klasifikaci slovtvorných procesů.

Pruvostova a Sablayrollesova klasifikace neologických postupů (s. 95–117) je v porovnání s obdobnými kategorizacemi pro český jazyk, jak je formuluje např. Olga Martincová v úvodu ke slovníku *Nová slova v češtině*² nebo Zdeňka Sochová a Běla Poštolková v publikaci *Co v slovnících nenajdete*,³ mimořádně členitá a odlišně strukturovaná, přičemž autoři sami na různorodost až rozporuplnost možných klasifikací upozorňují. Sochová – Poštolková rozlišují čtyři základní

¹ PRUVOST, Jean – SABLAYROLLES, Jean-François (2012). *Les néologismes*. 2., aktualizované vydání. Paris: PUF, 127 s.

² MARTINCOVÁ, Olga a kol. (2004). *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* 2. Praha: Academia.

³ SOCHOVÁ, Zdeňka – POŠTOLKOVÁ, Běla (1994). *Co v slovnících nenajdete. Novinky v současné slovní zásobě*. Praha: Portál.

kategorie neologismů (neologismy lexikální, sémantické, kontextové a znovu užívané zastaralé výrazy) a každou z těchto tříd dělí na dvě až čtyři podkategorie, ne vždy však zcela vyčerpávajícím způsobem (s. 12–15). Martinová stručně představuje sedm celkem jednoznačně vymezených typů neologických postupů: přejímání, kalkování, tvoření víceslovných pojmenování, odvozování a skládání, tvoření slov zkratkových a sémantické tvoření slov (s. 15).

Sablaylorles – Pruvost rozlišují pouze dva základní slovtvorné modely – nazývají je *matrice interne* a *matrice externe*, tzn. tvoření nových slov na základě materiálu mateřského jazyka na straně jedné a neologii prostřednictvím výpůjček na straně druhé. Kategorii výpůjček, na rozdíl od O. Martinové, kupodivu dále na výpůjčky v pravém slova smyslu a na kalky nedělí a nevěnují jim velkou pozornost. Slovtvornými procesy na materiálu francouzštiny se naopak zabývájí detailně: v rámci *matrices internes* rozlišují čtyři velké kategorie, a to

- matrice morfosémantické, tj. všechny formy afixace, flexe, skládání, imitace a deformace (posledním dvěma kategoriím odpovídají onomatopoeia, paronyma apod.)
- matrice syntakticko-sémantické, tedy např. konverze slovních druhů a všechny významové posuny, jako je metafora, metonymie a jiné figury
- matrice čistě morfologické, tj. zkracování slov, tvoření iniciálových zkratk a zkratkových slov
- matrice sémanticko-pragmatické – neologické obměny dlouhých obecně známých slovních spojení, frazémů, citátů, pořekadel apod.

Zmíněné čtyři subkategorie jsou dále diferencovány, celkem tedy Prouvost a Sablaylorles představují dvacet dva typů možné neologické kreativity.

Pruvostova a Sablaylorlesova klasifikace je obdivuhodně vyčerpávající a přehledně strukturovaná, drobný problém však lze shledávat v tom, že zahrnuje všechny slovtvorné procesy bez ohledu na to, zda se jedná o neologii přirozenou, nebo o neologii chtěnou (např. v beletrii), o slovtvorbu hapaxů, okazionalismů nebo dokonce chybných tvarů podmíněných momentální situací. V tomto smyslu působí klasifikace Martinové a Sochové – Poštolkové relevantnějším dojmem. Detailní rozdrobení některých kategorií u Pruvosta – Sablaylorlesa se místy může zdát snad až zbytečné: např. mezi procesy skládání autoři rozlišují kompozita v pravém slova smyslu, víceslovná pojmenování, „vědecká“ kompozita s řeckým nebo latinským afixem a tzv. *mots-valises* – novotvary vzniklé kontaminací (v češtině např. slova typu *workoholismus*, *klábosnice*). Nutno však uznat, že v některých případech toto podrobné třídění situace v současné francouzštině vyžaduje: např. zmíněný princip *mots-valises* je v dnešní době jedním z neplodnějších francouzských slovtvorných postupů. Podobně také v iniciálových zkratkách a zkratkových slovech nebo v apokopách a aferezích má dnešní francouzština zálibu, zřejmě proto jsou tyto jevy vymezeny samostatně.

Klasifikace neologismů však, jak již bylo nastíněno, zdaleka není jediným a zásadním cílem publikace; představuje pouze jednu z šesti kapitol, jimž rozhodně nelze upřít hlubokou erudici a zároveň srozumitelné a poutavé podání. Celkový dojem z knihy *Les néologismes* je jednoznačně velmi pozitivní.

Mgr. Zuzana Hildenbrand, Ph.D.
Katedra romanistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
zuzana.hildenbrand@upol.cz

Jakobson ve struktuře vědy

Tomáš Kubíček

Cílem konference, kterou pod názvem *Jakobson ve struktuře (české) vědy*, svolala katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci ve spolupráci s Ústavem české literatury a knihovnictví Masarykovy univerzity v Brně a Pražským lingvistickým kroužkem, bylo ozřejmit význam mimořádné vědecké osobnosti, která svou prací a svým myšlením ovlivnila nejenom moderní českou literární vědu a lingvistiku, ale podstatně přispěla k položení základů několika nových vědních disciplín – mimo jiné teorie komunikace či kognitivní lingvistiky, zpevnila svými studiemi základy sémiotiky, podílela se na vytvoření institucionální báze českého strukturalismu, zprostředkovala a modelovala kontakty a vztahy mezi českým a zahraničním vědeckým prostředím, v nemalé míře rovněž rozvíjela i tvůrčí vazby mezi představiteli vědeckého a kulturního či uměleckého života československé společnosti a v neposlední řadě zpřístupňovala myšlenkový potenciál a myšlenkové dědictví pražské strukturální školy světové lingvistiky a literární vědě. Jakobson se tak profiloval jako muž mnoha vášní – vědeckých i uměleckých, jako soustavný organizátor a myšlenkový motor, který rozbíhal moderní teoretické myšlení nejenom v rámci dobové československé situace, ale už od roku 1921, kdy přišel do Prahy, i v souřadnicích světové teorie jazyka, tak, jak se posléze od roku 1928 utvářela v dědictví Ferdinanda de Saussura prostřednictvím mezinárodních lingvistických sjezdů, které zvýraznily a potvrdily přední místo pražské lingvistiky ve světovém kontextu.

Při čtení slovníkových hesel v českých teoriích, která jsou věnována Romanu Jakobsonovi, je možné zažívat zvláštní pocit bezpečí. Všechno je tam přehledné, uspořádané, jasné, uzavřené. Stačí však, vezmeme-li do rukou například Jakobsonovu studii *Co je poezie?* – a zjistíme, jak je plná rozporů. Ovšem rozporů, které působí jako energický impuls pro naše myšlení. Rozporů, které Jakobson už nikdy později nevysvětlil.

Jakobsonovy studie svými kontradikcemi a svojí inspirativností neustále vybízejí, abychom se k nim vraceli. Jedním ze zdrojů trvalého napětí, který podněcuje tyto návraty, je zároveň i vlastní jádro jeho přístupu k jazyku a tedy i k literatuře, jak se formovalo od počátku třicátých let 20. století: tím je důraz na povahu jazykového znaku, která jej určuje jako prostředek komunikace. A Jakobson už ve zmíněné studii *Co je poezie?* z roku 1933 dochází vlastně k závěru,

že ona saussurovská povaha znaku jako jednoty označujícího a označovaného je v procesu semiózy vystavena takovým atakům, že zdroj identity významu bude třeba hledat ještě někde jinde. Studie *Co je poezie?* představuje, dle mého soudu, onen rozhodující moment radikálního rozchodu Jakobsona s esenciálními poetikami formalistů a jeho příklon k poetikám kondicionálním. Jakobsonova otázka „co činí literární dílo literárním“, už nemůže být vyřešena poukazem na formalistickou *literárnost* (*básnickost*), postup (*prijom*) přestává být hlavním hrdinou, a pozornost se přesouvá mimo text, do oblasti širší struktury, jíž je dílo součástí. Jenomže tento pohyb je nebezpečný, a tak Jakobson neváhá na závěr své studie upevnit centrální pozici textu v procesu vzniku významu, v procesu komunikace. Závěrečné tvrzení, že „básnickost je jevem *sui generis*“ se však po tom všem, co předvedl v předchozích částech své studie, ukazuje jako nejasné. Objevuje se zneklidňující trhлина.

Vyřešení této hádanky je ostatně jedním ze stále neuzavřených dobrodružství sémiotiky. Z Pandořiny skříňky totiž v tomto okamžiku vyklouzly všechny ty problematické kategorie komunikace, jako je kód, subjekt či kontext. Ostatně čteme-li studii *Co je poezie?* pozorně, zjistíme, že už v roce 1933 formuluje Jakobson v základní podobě to, co se objeví ve studii *Lingvistika a poetika* z roku 1958 jako slavný Jakobsonův model komunikace.

Vracet se k Jakobsonovi neznamena a nemělo by znamenat návrat do bezpečného teritoria hotových odpovědí. To je ostatně i proti duchu jeho studií. Uvedme například ty, které se věnují sémiotice a hledání jejich kořenů. I Jakobsona zajímají v tom vývojovém proudu rozpory. V argumentaci Platonem proti Peircovi, kterou použil ve studii Hledání podstaty jazyka, se ukazuje, že mezi teoriemi neexistuje časová propast, ale že otázky, které byly jednou vneseny do debaty, zůstávají její trvalou součástí. Teorie, v Jakobsonově pojetí, není evoluční záležitostí, není hnána motorem pokroku a jejím finálním stavem nebude nikdy dokonalost, protože ani poznání nemůže být dokonalé, neboť by bylo nelidské. Přesto vše musí být teorie založena na široce vymezené sebereflexi a sebekritičnosti a její jazyk by neměl ztratit svoji sdělnost.

Vrátíme-li se do současnosti, pak je třeba říci, že přes všechnu dobovou tendenci k zapominání, která vede až k jakési společenské amnézii a k zpuštěnému analfabetismu a ignorantství, které se vymlouvá na postmoderní ztrátu hodnot, je zastoupení Jakobsona v českém myšlení zarážející. Podíváte-li se na překlady Jakobsonových studií, které vyšly v české vědě po roce 1990, zjistíte, že studenti téměř nemají možnost se s tímto typem myšlení seznámit. Jakobson zůstává spíše součástí třicátých let, z pozdějšího Jakobsona je toho v češtině jen málo. Velký návrat, který pateticky prožíval Roman Jakobson ve svém slavném proslavu na slavistické konferenci v roce 1969 v Praze, se nekonal. Namísto zájmu o předchozí (ale ne zastaralé) podoby teorie se i česká literární věda zachytila módních trendů, oněch ideologických koncepcí jako jsou genderová studia,

postkoloniální studia, překvapivě i neomarxismus (tedy v zdánlivě nevinné podobě Terry Eagletona) a namísto jazyka analytické abstrakce objevuje jazyk metaforické interpretace.

Je tedy Jakobson *de modé*? Jestliže jednu podobu teorií určují nyní kognitivisté, měli by se podívat na Jakobsonovu studii Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch z roku 1956. Neustále skloňovaný požadavek, aby se teorie vydaly k antropologickým konstantám rozumění a konstruování výpovědi, byl Jakobsonem vyslyšen ještě dávno před tím, než je v současnosti reformulován – a dokladem je studie *Subliminal Verbal Patterning in Poetry*, která byla publikována v roce 1970. V literární historii velmi aktuální tendence předefinovat obsah pojmů, jimiž označujeme literární směry, naplnil Jakobson už v článku *O realismu v umění* z roku 1921, jež je vlastně až jakousi dekonstrukcí zážitého významu tohoto pojmu. A takhle by bylo možné pokračovat. Podíváme-li se na články ve světových databázích, můžeme konstatovat, že Jakobson je v nich zastoupen trvale a silně (ostatně, čím by byla Ecova *Teorie sémiotiky* bez Jakobsona?). Zadáme-li požadavek „Jakobson“ do databáze české literární vědy a omezíme-li jej posledním desetiletím, zjistíme jen minimum článků či studií, které nepoužívají Jakobsona pouze jako ověřenou autoritu ve prospěch čehokoliv, ale pokouší se ho domýšlet a chtějí s ním diskutovat. A nepočítáme-li Zdeňka Mathausera, pro nějž byla tato kritická neposednost, potřeba znovu promýšlet rozpory, součástí jeho „*in der welt sein*“ a několik dalších badatelů, kteří se věkem blíží k Jakobsonovým vrstevníkům, převládá v příspěvcích o Jakobsonovi zvuk sochařských kladívek modelujících bustu úctyhodného vědce, s nímž se však už nemluví. Což je s podivem, uvážíme-li, že Jakobsonovým základním nástrojem byl dialog. Dialog, který nesmiřoval rozpory, spíše je tematizoval.

A to byl také proponovaný základ a směr konference, která si dala za úkol kriticky zhodnotit historický, ale i aktuální význam Romana Jakobsona pro (ale nejenom) českou vědu. Jednotlivé příspěvky konference, s nimiž vystoupili přední světoví i domácí badatelé, kteří se dlouhodobě věnují Jakobsonovu dílu, proto zaměřily pozornost na tuto dialogickou povahu Jakobsonova myšlení v řadě oblastí, do nichž v průběhu svého života vstupoval a představily jej a jeho myšlení jako stále platný zdroj či nástroj badatelského zneklidnění nad stále aktuálními otázkami literární vědy, jazykovědy, ale například i antropologie.

Henryk Baran představil Jakobsona ve dvou z mnoha rolí, jež sehrál v prostředí mezinárodní vědy. První je možné opsat výrazem „ochránce paměti“, druhou jako „tvůrce struktur“. Obě tyto role vznikly a byly formovány díky interakci mezi událostmi ruské a evropské historie 20. století na jedné straně, a mezi Jakobsonovým raným životem a jeho osobností, která od počátku do konce naplňovala stereotyp izolovaného vědce ze „slonovinové věže“, na straně druhé.

Andrew Lass se s pomocí Jakobsona kriticky postavil k modelům matematických analýz pozdního díla Claude Lévi-Strausse a ukazuje Lévi-Straussův pro-

jekt jako konzistentní verzi strukturalismu, která pracuje s pojmem a popisem struktury jako s mentální univerzálií (spíše nežli jako se sérií omezení a možností). Sémiotika se tak z tohoto úhlu pohledu ukazuje jako buď otevřenou, nebo uzavřenou náhodným hrám. Tuto perspektivu představil Lass jako možný zdroj studia vzájemných vztahů práce Clauda Lévi-Strausse a Romana Jakobsona.

Tomáš Glanc se ve svém příspěvku soustředil na Jakobsonův článek *Kernel of Comparative Slavic Literature*, v němž se Jakobson nezabýval pouze literaturou, ale také slovanským společenstvím obecně. Glanc ukázal a analyzoval, jak Jakobson pomocí rozsáhlé argumentace (zahrnující lingvistiku, poetiku, legendy, hudbu, výtvarné umění, ústní tradici a další žánry folklóru, ale také teologie a biblickou tradici) trval na existenci nadnárodního svazu Slovanů během deseti století jejich společné kulturní historie a jak ve svém článku programově snižuje význam „neslovanských“ vazeb a odkazů. Glanc komentoval a hodnotil význam metody a založení rétoriky Jakobsonova přístupu z pohledu jeho teleologie a ideologie běžného slovanského „světa“ a jeho „jádra“. Rovněž tak osvětlil důvody Jakobsonova pojetí a ukázal na jejich širší a delší časový horizont.

Na Jakobsonův antipozitivismus a jeho znovuoživení naturphilosophie ve 20. a 30. letech se soustředil **Patrick Sériot**. Ve svém příspěvku představil tu podobu Romana Jakobsona, která je spojena s jeho působením v Československu a která se lišila od toho, co Jakobson rozvíjel později na Harvardu. Jak Sériot doložil, Jakobson byl sice napojen na ruský formalismus a fonologii Pražského lingvistického kroužku, avšak vodítkem k pochopení specifčnosti jeho myšlení by rovněž mělo být jeho zapojení se do silného antipozitivistického proudu, který se v první třetině 20. století šířil Evropou, a také jeho sympatie k antidarwinismu, který Jakobson přenesl do jazykovědy. Autoritami, které jej v této souvislosti ovlivnily, byli ruský ichtyolog a autor teorie Nomogeneze (1922) Lev Berg a E. Rádl, český filozof a historik biologie. Antidarwinismus obou autorů velkou měrou podnítil Jakobsonovu fascinaci teleologií, tedy odmítání náhody a nahodilosti. Sériot pak ukázal, jak a v jaké se podobě se na Jakobsonově myšlení projevil druhý klíčový zdroj Naturphilosophie německého romantismu.

Jiří Kraus zkoumal práce Romana Jakobsona z hlediska renesance rétoriky ve 20. století. Jeho příspěvek byl založen současně jako příspěvek konstruuující historický kontext počátku 20. století, ve kterém se re-modeluje rétorika jako propracovaný systém pravidel, a současně jako analýza pozdějších příspěvků k tomuto tématu, např. i v souvislosti s kritikou ze strany historika rétoriky Briana Vickerse, jenž odmítá Jakobsonovu redukci soustavy tropů a figur na metaforu a metonymii a chápe ji jako neodůvodněnou extrémní aplikaci fonologického binarismu.

Petr A. Bílek se soustředil na Jakobsonovy články, které v třicátých letech modifikovaly jeho původní koncept literatury založené na literárnosti, a dotýkaly se fungování celku moderní kultury. Příspěvek sumarizoval návrhy, které

umožnily Jakobsonovi přeměnit původní koncept literárnosti tak, aby se otevřel i záležitostem autorského kontextu a také aby zproblematizoval předpokládanou hranici „vysoké“ a „nízké“ literatury a kultury. Bílek rovněž ukázal, jak Jakobson už v této době zasazuje literaturu, ale i film do komplexního rámce teorie kódů.

Peter Nesselroth se v úvodu svého příspěvku vrátil do roku 1958, kdy proběhla na University of Indiana konference věnovaná jazykovému stylu. Na této konferenci představil Roman Jakobson svůj známý model komunikace se šesti složkami (mluvčí, komunikát, adresát, kontext, kanál, kód) a jim více méně odpovídajícími funkcemi (emotivní, poetická, konativní, referenční, metajazyková). Tento model byl přijat jako obecně platný a tento nárok si ponechal i po následných diskusích. Nesselroth však ve svém příspěvku ukázal, že ve světle novějších postupů a teorií médií je nutné Jakobsonova tvrzení znovu přezkoumat. Tvrdí, že jestliže schéma mohlo být uspokojivé pro dominantní, převážně psané a tištěné kultury 20. století, pro naši digitální a poststrukturalistickou dobu je již neadekvátní. Vyvstaly totiž, podle něj, nové otázky: například kdo jsou a kde se nalézají mluvčí a adresáti sdělení v prostředí našeho dnešního kyberprostoru? A jak těchto šest funkcí funguje v rámci našich komunikačních zákonů a prostředků? Má „poetické“ jednoduše stále pouze promítat princip ekvivalence z osy výběru na osu kombinace nebo se tato funkce stala neskonale složitější? Nesselrothův příspěvek logicky nemohl nabídnout odpovědi na všechny tyto otázky, každopádně však formuloval východiska, na něž by se moderní teorie komunikace měla soustředit.

Receptci Jakobsonova díla v novější české vědě se věnoval **David Skalický**, a podařilo se mu shromáždit reprezentativní konvolut textů vytvářejících aktuální podobu Romana Jakobsona. Na roli československé slavistiky – a tedy především Romana Jakobsona – při utváření formulové teorie Milmana Parryho se poutavě zaměřila Sylva Fischerová, která současně představila proces a podmínky, za níž uvedená teorie vznikala. Jako mimořádně podnětný byl vnímán rovněž příspěvek **Evy Šťastné**, který se podobně zaměřil na vztahy mezi Jakobsonem a Benvenistem. Příspěvek mapoval přátelství mezi Romanem Jakobsonem a francouzským lingvistou Émilem Benvenistem, jenž mj. významně ovlivnil Paula Ricœura, Jacquese Derridu a Rolanda Barthesa. Šťastná ukázala na zdroje Benvenistova zájmu o Jakobsonovu práci, které vyrostly v poválečné kritice strukturalistické lingvistiky a formalismu.

Na jeden z výrazných pojmů Jakobsonova terminologického aparátu a na možnosti jeho kritického rozpracování se soustředil **Wolf Schmid** příspěvkem k Jakobsonově pojetí ekvivalence jako konstitutivního nástroje slovesného umění. Jakobson se ovšem v souvislosti s tímto pojmem soustředil výhradně na oblast poezie, Schmid se pokusil rozpracovat tento pojem i pro oblast prózy, poskytl jeho typologii a ukázal, jakou funkci má ekvivalence v různých prozaických textech.

Veronika Ambros se soustředila na Jakobsonův příspěvek teorii divadla a na jeho návrhy teoretického uchopení a funkce vizuálního umění v literatuře. Ukázala, v jaké podobě a jak se Jakobsonovy práce stávají součástí moderní teorie divadla. A v podobném směru pokračovala i **Eva Šlajsová** přednáškou o Jakobsonově sémiotice švandy a soustředila se na jednu z nejméně prozkoumaných oblastí Jakobsonových aktivit. Jakobson tento svůj přístup představil ve studii „Dopis Romana Jakobsona Jiřímu Voskovcovi a Janu Werichovi o notice a semantice švandy“. Šlajsová se zaměřila na charakteristické prvky Jakobsonovy sémiotiky, která byla do velké míry ovlivněna jeho vlastními studii o básnickém jazyce a teoriemi Viktora Šklovského, Karla Bühlera a Sergeje Karcevského. Rozvinula rovněž analýzu vlivu tohoto přístupu na studie o divadle a dramatu Jindřicha Honzla, Jana Mukařovského a Jiřího Veltruského. Podobně se i **Richard Müller** a **Pavel Šidák** vydali k jednomu z málo frekventovaných pojmů Jakobsonovy sémiotiky, k pojmu artifice a rozvažovali o něm jak v kontextu pražské strukturalistické školy a jejího funkčního pojetí estetického, tak v kontextu teorie znaku – zvláště u Charlese S. Peirce. Tvůrčím navázáním na Jakobsonovy přístupy k české poezii bylo možné označit referát **Petra Plecháce** a **Robertu Ibrahima**, kteří se zaměřili na problematiku frekvence slovních druhů v české poezii 19. století. Frekvenci jednotlivých slovních druhů v České elektronické knihovně srovnávali s vybranými korpusy a ve svém příspěvku si položili otázky po závislosti frekvence slovních druhů na délce verše, básnické škole, autorském stylu či literárním druhu. Božena Bednaříková konfrontovala Jakobsonovy funkční pojmy selekce a kombinace s Mathesiovými pojmy onomaziologické a syntaktické potřeby.

Jakobsonovu zájmu o českožidovské písemnictví se věnovaly dva příspěvky, které ukázaly široké souvislosti i motivy Jakobsonova přístupu k této specifické problematice. **Robert Dittmann** sledoval historii Jakobsonova zájmu o českožidovskou středověkou literaturu a zejm. jazyk českých Židů, představil práce, které na toto téma Jakobson publikoval či rozpracoval a nabídl srovnání Jakobsonova přístupu s aktuálními metodami. **Jindřich Toman** prohloubil studium Jakobsonových analýz staročeských kenaánských glos. Pověštil si přitom, že Jakobson ve svém českožidovském projektu nejen minimalizuje vliv západu, konkrétně německého prvku ve středověké židovské Praze, ale současně zdůrazňuje nezávislost židovské „české školy“, a dokonce poukazuje na její provázání s Byzancí. Toman se pokusil rekonstruovat zdroje tohoto pojetí a přístupu a založil jej do pozadí Jakobsonova cyrilometodějského projektu, jenž zdůrazňuje přítomnost východního odkazu v Čechách a na Moravě.

Konference ukázala Jakobsonovu osobnost v mnoha podobách a potvrdila předpoklad o jeho stále inspirativnosti. Byla dialogická, a tedy jakobsonovská i svým duchem. I díky tomu se jejím prostřednictvím odkryla celá řada oblastí, které volají po kritickém přístupu a přehodnocení. Což znamená, že i v tomto

ohledu mají Jakobsonovy studie silný inspirační potenciál pro současnou literární vědu i lingvistiku.

prof. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
tomas.kubicek@upol.cz

Cyklus *Paleoslovenistika dnes v roce 2012*

Miroslav Vepřek a kol.¹

V zimním semestru akademického roku 2012/2013 proběhl na Filozofické fakultě UP v Olomouci cyklus přednášek s názvem *Paleoslovenistika dnes*. Hlavním záměrem uspořádání těchto akcí bylo představení současné podoby bádání o staroslovenštině a církevní slovanštině. Přednášky byly určeny jednak studentům a pedagogům Katedry bohemistiky, jednak také širšímu spektru posluchačů akademické obce Univerzity Palackého a v neposlední řadě též zájemcům z řad odborné i laické veřejnosti. Kmenové jádro posluchačů tvořili studenti magisterského navazujícího studia zapsaní do volitelného semináře, jenž byl speciálně vypsan pro tento běh přednášek. Jako hosté byli pozváni především čeští odborníci z univerzitních i dalších akademických pracovišť.

Cyklus přednášek *Paleoslovenistika dnes* byl zahájen 2. října 2012 příspěvkem PhDr. Františka Čajky, Ph.D., ze Slovanského ústavu AV ČR v Praze na téma „Církevněslovanská legenda o svaté Anastázii“. Studentům a širokému publiku se zájmem o danou problematiku byl nastíněn nejen historicko-kulturní kontext či jazyková charakteristika zkoumaných rukopisů, ale také složitost legendární tradice sv. Anastázie. Badání F. Čajky je založeno na textové kritice zachovaných rukopisů legendy, zajímají jej však také historické souvislosti vzniku legendy či pozdějšího rozvíjení kultu. Legenda o sv. Anastázii je zachována v rukopisech (slovanského i latinského původu) ze 14.–18. století. Novum Čajkovy práce je obsaženo v materiálu dosud neznámého srbskocírkevněslovanského rukopisu z třetí nebo čtvrté čtvrtiny 14. století a v materiálu dalších čtyř rukopisů rusko-církevněslovanské proveniencie. V památkách byla zjištěna řada překladových zvláštností a společných chyb, na jejichž základě předpokládá Čajka jediný archetyp studovaných textů. Výklad byl zakončen nastíněním alternativ k otázce původu předpokládaného archetypu. Možností je jednak jihoslovanský původ (ten byl však vyhodnocen jako nepravděpodobný, například s ohledem na specifické lexikum rukopisů), dále pak původ velkomoravský a také, Čajkou upřednostňovaný, původ český.

¹ Kateřina Bartáčková, Lucie Hammerlindová, Markéta Jargusová, Denisa Jensenová, Michaela Jiroušková, Nikola Jurníková, Martina Kalousová, Denisa Kappelová, Simona Kukučová, Romana Mikesková, Martina Navrátilová, Sandra Oravcová, Kristýna Pichová, Martina Sovová.

Dne 10. října 2012 byla v rámci přednáškového cyklu *Paleoslovenistika dnes* prezentována problematika staroslověnského *Apoštola*, již se zabýval Mgr. Štefan Pilát ze Slovanského ústavu AV ČR. Přednášející v úvodu představil jednotlivé typy *Apoštola*, nastínil problematiku prvotního překladu tohoto textu a dále se zabýval jeho konkrétními redakcemi. Cílem jeho přednášky bylo poukázat na specifika jednotlivých redakcí (ochridská, liturgická a preslavská), které měly vliv na jazykové jevy ve vybraných textech, což demonstroval na konkrétních ukázkách. Snažil se poukázat na rozdílnost těchto jevů zejména z hlediska slovtvorných postupů a lexikální synonymie. Svým výkladem přiblížil též značnou složitost textologických analýz staroslověnských památek, které byly šířeny opisováním v různých obdobích a v různých redakcích nejstaršího slovanského spisovného jazyka.

Dne 24. října 2012 přednesla příspěvek Mgr. Kateřina Spurná ze Slovanského ústavu AV ČR. V něm představila předmět svého bádání, jímž je problematika překladové techniky *Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu*. Zaměřila se na analýzu zejména těch částí, které podle jejího názoru nebyly přeloženy z *Gumpoldovy legendy*, ale z jiných latinských předloh (především z legendy *Crescente fide*). Jako cíl svého budoucího zkoumání si autorka stanovila vypracování nové edice textu.

S další přednáškou přijel do Olomouce 31. října 2012 PhDr. Lukáš Zábranský, Ph.D, z Univerzity Hradec Králové. Jeho přednáška nesla název „Metafory v Mariánském kodexu“. Toto téma si L. Zábranský dle svých slov vybral, protože této specifické problematice nebyla prozatím v paleoslovenistice věnována dostatečná pozornost. Olomouckému publiku představil nejprve samotný *Mariánský kodex*, jeden z nejpřednějších staroslověnských rukopisů zachovávajících texty cyrilometodějského překladu evangelií, a poté na názorných příkladech metafor zvířat a věcí ukázat podstatu svého zkoumání, jež je založeno na aplikaci sémantiky a kognitivní lingvistiky. Přednáška vzbudila živou diskusi zejména nad otázkou vlivu cizojazyčných (řeckých) předloh na metaforickou potenci slovanských slov a obecně nad charakteristikou cyrilometodějské překladatelské techniky.

Nejrozsáhlejší akcí konanou v rámci cyklu *Paleoslovenistika dnes* bylo mezinárodní vědecké kolokvium s názvem „Velká Morava a velkomoravská staroslověnština“, které se uskutečnilo pod záštitou děkana Filozofické fakulty UP v Olomouci a za účasti řady zástupců akademické obce i mimouniverzitních zájemců dne 23. listopadu 2012. Na tomto kolokviu se setkali především filologové a historikové, mezi živě diskutujícími však nechyběli též teologové, historikové umění, synchronní i diachronní lingvisté a další specialisté z příbuzných oborů.

Na tomto kolokviu jako první vystoupil prof. Radoslav Večerka z Masarykovy univerzity v Brně s příspěvkem nazvaným „Otázka lokalizace Velké Moravy“. V něm nejprve nastínil důvod přídomku Moravy („velká“) ve smyslu „vzdálené“ nebo „horní“ podle toku řek, obojí pohledem od Byzance, která tímto způsobem

odlišovala Velkou Moravu od Moravy umístěné při dolním toku Dunaje. S tímto pojmenováním dále připomněl hypotézu, již se ve svých pracích věnuje především Imre Boba nebo Martin Eggers, a sice že cyrilometodějská mise směřovala právě na jihoslovanské, nikoli na naše území. Proti této hypotéze vyslovil R. Večerka námitky jednak archeologické, protože pro lokalizaci cyrilometodějské mise na naše území hovoří dostatek archeologických nálezů proti jejich nedostatku v jihoslovanské oblasti, ale i historiograficko-geografické, které se opírají o náčrt střední Evropy v *Chorografii Alfréda Velikého* z devátého století. Svou argumentaci opřel především o jazykové poznatky. Vyvrátil mylný důkaz o přítomnosti epentetického *l* v pojmenování „Moravljane“ s poukázáním na fakt, že v tomto případě jde o doklady v jazyce jihoslovanských opisovačů, avšak bavorské letopisy a prameny z devátého století, které ukazují dané etnonymum, toto *l* nikde nezachovávají. Na základě přítomnosti moravismů v různých staroslověnských památkách a za pomoci různorodých jazykových příkladů (např. tvoření nedokonavého futura prefixem *po-* nebo užití prefixu *vy-*) obhájil lokalizaci Velké Moravy na západoslovanském, nikoli jihoslovanském území.

S druhým příspěvkem se představil doc. Jan Stejskal z Filozofické fakulty UP v Olomouci. Jeho výstup nesl název „Liber vitae a Velká Morava“ a týkal se pramene nazvaného *Codex Forojuliensis*. Tento kodex, obsahující čtyři evangelia, byl v raném středověku považován za autograf svatého Marka, což přirozeně v dnešní době vylučuje fakt, že vychází z Vulgáty. Část tohoto kodexu se dostala na české území poté, co ji získal darem Karel IV. na své korunovační cestě do Říma během zastávky v Akvileji. Osud tohoto kodexu je s naším územím spojen již v dobách Velké Moravy, neboť jako do velmi speciální relikvie do něj byla zapisována jména různých poutníků a jejich družin. Lze v něm najít až na 1500 jmen různých etnik, mezi nimi dokonce jména Svatopluka, Wichinga, Pribiny, Kocela nebo Karla Velikého. Jména osob germánských, franckých i slovanských bývají psány stejnou rukou, z čehož lze usuzovat, že jejich nositelé patřili ke stejné družině, a tedy můžeme poukázat na čilé vztahy mezi jednotlivými etniky. J. Stejskal v závěru položil dvě otázky, na které se snaží v současné době najít odpověď. První z nich se týká toho, proč si Karel IV. odvezl právě danou část rukopisu. Ve druhé otázce, kterou J. Stejskal svůj příspěvek uzavřel, se zamýšlí nad možností, že jména nejsou do kodexu sepisována náhodně, ale že zde panuje jistý vztah mezi jménem osoby a příběhem, ke kterému je jméno dopřáno.

Dalším přednášejícím byl prof. Libor Jan z Masarykovy univerzity v Brně s příspěvkem „Kdy a kde byl Metoděj arcibiskupem“. Přednášku opřel o své dřívější studie, ve kterých se zabýval problematikou postavení Metoděje jako arcibiskupa panonsko-moravského. Ve svých závěrech toto postavení potvrdil, avšak s výhradou, že toto označení není přesné, spíše se přiklání k označení Metoděje jako arcibiskupa panonského a arcibiskupa moravského, neboť nepůsobil

na těchto místech současně. Dále zpochybnil teorie, že by měl Metoděj pouze jedno sídelní hradiště.

Čtvrtou přednášku prezentoval doc. Peter Ivanič z Filozofické fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře, jenž publikum seznámil s problematikou polohy a rozlohy Velké Moravy ve slovenské historiografii. Svou přednášku pojal jako souhrn studií předních slovenských historiků, které představil jako jedny z možných pohledů na tehdejší hranice Velkomoravské říše. Na závěr připomenul, že se nelze s žádnou z těchto studií zcela ztotožnit, jelikož hranice Velké Moravy byly a jsou těžko určitelné, a proto by v budoucnu uvítal zapojení archeologů, kteří by svými znalostmi mohli přispět k osvětlení tohoto problému.

Dalším přednášejícím byl dr. Kirill A. Maksimovič z Institutu ruského jazyka v Moskvě s příspěvkem „Řecký vliv na spisovný jazyk velkomoravský“. Na vliv řečtiny poukázal v *Nomokánonu*, kde se vyskytuje hojný počet řeckých výpůjček. Zároveň však upozornil na to, že řada těchto výpůjček, které byly zřejmě pod vlivem sv. Metoděje zařazeny do staroslověnštiny jako součást právnícké terminologie, nebyla pochopena pozdějšími přepisovači *Nomokánonu* a při opisování rukopisů docházelo k jejich komolení.

Šestou přednášku prezentoval dr. Václav Konzal ze Slovanského ústavu AV ČR v Praze, který vystoupil s poměrně kontroverzním tématem – „Kontinuita velkomoravské staroslověnštiny a české církevní slovanštiny“. Svou přednáškou se pokusil zapojit do dlouhotrvajícího sporu diskontinuity a kontinuity velkomoravské staroslověnštiny a české církevní slovanštiny, přičemž se přiklání k myšlence kontinuity. Tu dokazuje nejen na jazyce a písmu, ale i na kulturních souvislostech 9. až 11. století na našem území.

Předposlední přednášku s názvem „Kánon ke cti svatého Václava“ pronesl dr. František Čajka ze Slovanského ústavu AV ČR v Praze. Věnoval se hlavně otázce proveniencie památky a možnostem interpretace doby jejího vzniku. F. Čajka na základě jazykových a textologických analýz i výzkumů dalších badatelů zastává názor, že se jedná o církevněslovanský text českého původu. V odborné literatuře převládá pojetí, že text vznikl na konci desátého století. On sám však vznik *Kánonu ke cti sv. Václava* datuje do období po vzniku Sázavského kláštera (po roce 1032) a pro své hypotézy uvedl přesvědčivé argumenty jazykové i kulturněhistorické.

Na závěr kolokvia vystoupil dr. David Kalhous z Masarykovy univerzity v Brně s přednáškou „Velkomoravská tradice ve vrcholném středověku“. D. Kalhous ve svém příspěvku přiblížil, jak osudy Cyrila a Metoděje uchopovala pozdější, zejména latinská tradice. Soustředil se především na texty vzniklé na českém území a na texty západní proveniencie. David Kalhous v závěru příspěvku shrnul výsledky svého bádání a stanovil dvě tradice ve vrcholném středověku. Jedna tradice začíná *Kristiánovou legendou* a zdůrazňuje význam Cyrila

a Metoděje a cyrilometodějské liturgie, druhá tradice počíná *Kosmovou kronikou* a akcentuje spíše císařskou moc v konfrontaci se Svatoplukem.

Cyklus *Paleoslovenistika dnes* byl zakončen dne 5. 12. 2012 přednáškou Mgr. Martiny Chromé (v současné době působí ve Slovanském ústavu AV ČR) s názvem „Apokryfní Bartolomějovo evangelium ve slovanské tradici“. V rámci této přednášky M. Chromá posluchače seznámila s biblickým kánonem, apokryfy, s osobností Sv. Bartoloměje a apokryfním evangeliem jemu připisovaným. Představena byla problematika dochovaných řeckých a slovanských rukopisů apokryfu (např. byl zmíněn rukopis Vídeňské knihovny, rukopis ze sborníku Dečanského kláštera, rukopis Paisijevského sborníku, rukopis Uvarovovy sbírky aj.) a jejich textologické analýzy. Metodologicky podnětným bylo též její zkoumání biblických citátů a aluzí, jež jsou součástí Bartolomějova evangelia. V úplném závěru přednášky bylo možno nahlédnout do připravované edice, kterou M. Chromá s veškerou pečlivostí připravuje a jejíž koncepce výborně odráží složitost problematiky bádání v oblasti filologie staroslověnských a církevněslovanských památek.

Přednáškový cyklus *Paleoslovenistika dnes* i mezinárodní odborné kolokvium, které se v jeho rámci uskutečnilo, vzbudily po právu velmi pozitivní ohlasy. Jistě přispěly i k prestiži Katedry bohemistiky FF UP v Olomouci, která se na poli paleoslovenistiky profiluje velmi výrazným způsobem, a to nejen díky řadě vědeckých osobností, které na tomto pracovišti od dob znovuoobnovení Univerzity Palackého působily, ale také díky neutuchajícímu zájmu studentů o problematiku počátků české a slovanské kultury. Doufáme, že tato tradice bude mít své pokračování i v dalších letech.

doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
miroslav.veprek@upol.cz

Bohemica Olomucensia

roč. 4 (2012)

č. 4

Redakce:

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.

prof. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.

PhDr. Jan Schneider, Ph.D.

Technické zpracování: RNDr. Helena Hladišová

Příspěvky prošly dvojitým anonymním recenzním řízením.

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

www.upol.cz/vup

e-mail: vup@upol.cz

e-shop: www.e-shop.upol.cz

Adresa redakce:

Katedra bohemistiky Filozofické fakulty UP v Olomouci

Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

tel.: 585 633 173

e-mail: ondrej.blaha@upol.cz

Olomouc 2013

MK ČR E 18600

ISSN 1803-876X

Vychází 4× ročně